

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ: PANEL
VERİ ANALİZİ**

Aysun Gülen

Zonguldak 2014

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ: PANEL
VERİ ANALİZİ**

**Hazırlayan
Aysun Gülen**

**Danışman
Prof. Dr. Hamza Çeştepe**

Zonguldak 2014

T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

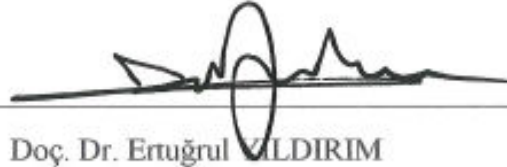
Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 125282102007 numaralı Aysun Gülen'in hazırladığı "Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Panel Veri Analizi" konulu DÖKTÖRA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/12/2014 Çarşamba günü saat 15:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE (Danışman)

Üye

Doç. Dr. Ertuğrul ALDIRIM

Üye

Yrd. Doç. Dr. Nüket KIRCI ÇEVİK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../20.....

Doç. Dr. Yasemin KOSE
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Panel Veri Analizi
Tez Yazarı : Aysun Gülen
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2014
Sayfa Adedi : 146

Gelişmekte olan ülkeler dış ticaretlerini artırmak, yeni pazarlara ulaşmak ve ihracat yapılarını çeşitlendirebilmek için Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA'lar) imzalamaktadır. Türkiye de 1990'lı yıllardan itibaren bu gerekçelerle çeşitli ülkelerle STA'lar imzalamıştır ve ileriki dönemlerde yeni STA'lar yapmayı planlamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin imzaladığı bu anlaşmaların dış ticaret hacmine etkisi incelenmiştir.

Çalışmada, 16 ülkeyle imzalanmış olan STA'ların Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ekonometrik olarak analiz edilmiştir. 2000-2012 dönemindeki yıllık veriler kullanılarak Türkiye'nin ticaret hacmi ile GSYİH, kişi başına GSYİH, döviz kuru, mesafe, ortak sınır, ortak dini inanca sahip olma ve STA değişkenleri arasındaki ilişki, kurulan 6 model yardımıyla havuzlanmış regresyon modeli çerçevesinde tahmin edilmiştir. Ayrıca, çalışmada Türkiye'nin STA imzaladığı ülkelerle ortak sınıra ve ortak dini inanca sahip olmasının ve 2008 krizinin Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerindeki etkisini ölçmek için de gerekli değişkenler modele dahil edilerek analizin kapsamı genişletilmiştir. Ampirik analizler sonucunda, taraflara karşılıklı tarife indirimi gibi avantajlar sağlayan serbest ticaret anlaşmaları ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ve STA'ların Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, yürürlükte olan STA'ları daha etkin hale getirmeli, onay ve müzakere sürecinde olan anlaşmaların bir an önce tamamlanması için çaba sarf etmeli ve bu süreçlere henüz başlanmamış ülkelerle de yeni STA'lar yapmak için çalışmalara en kısa sürede başlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), Dış Ticaret, Çekim Modeli, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

Institution : BEU Institute of Social Sciences, Department of Economics
Title : Impact of the Free Trade Agreements on Turkey's Foreign Trade: A Panel Data Analysis
Author : Aysun Gülen
Adviser : Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Type of Thesis, Year : MSc. Thesis, 2014
Total Number of Pages : 146

Developing countries sign free trade agreements (FTA) in order to develop their foreign trade, to reach new markets, and to diversify their export structures. For these purposes, Turkey has signed FTAs with various countries from 1990s and has been planning to new FTAs for the future. In this study, it has been examined the impact of these FTAs on Turkey's foreign trade volume.

In the study, the effect of FTAs which signed with 16 countries on Turkey's foreign trade has been analysed econometrically. Correlation between variables of Turkey's foreign trade, GDP, GDP per capita, exchange rate, distance, common frontier, common religion, and FTA has been estimated by pooled regression model. Data employed consists the period of 2000-2012 annually. Moreover, in the study, scope of analysis has been extended by including necessary variables in order to reveal the impact of 2008 crisis and that Turkey and the countries signing FTAs, which have common frontier and common religion with Turkey, on Turkey's foreign trade. Empirical analysis show that there is a significant relationship between Turkey's foreign trade and FTAs, which provide advantages i.e. bilateral tariff discount to the parties and also that FTAs increases Turkey's foreign trade volume. In this context, Turkey should activate current FTAs, try to complete FTAs which is on the process, and get started to the works for new FTAs with the countries which is not started this process yet, as soon as possible.

Keywords: Free Trade Agreements (FTA), Foreign Trade, Gravity Model, Panel Data Analysis.

ÖNSÖZ

Öncelikle bu tezin hazırlanmasında, çalışmanın hangi alanlara yönelmesi ve nasıl bir bakış açısıyla konuyu incelemek gerektiğine ilişkin sorularıma cevap vermek için değerli vaktini ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE'ye, ekonometrik analiz kısmında sorularıma her zaman sabırla cevap veren, yol gösterici ve yardımcı olan hocalarım Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM'a ve Yrd. Doç. Dr. Nüket Kırcı ÇEVİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma sürecim de dahil olmak üzere, bu zamana kadar her türlü yardım, destek ve fedakarlıkları için; en önemlisi de verdikleri bu yaşama sevinci için annem Aysel GÜLEN'e, babam Orhan GÜLEN'e ve kardeşim Onur GÜLEN'e sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak desteklerini hiç esirgemeyen ve bana çalışma ortamı oluşturarak yardımcı olan ve en stresli anlarımda yanımda olan arkadaşlarım Sinan UZUN, Büşra DÖNMEZ ve Arda ŞAHİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Aysun GÜLEN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
1. DİŞ TİCARET VE BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLA İLGİLİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	5
1.1. Genel Olarak Dış Ticaret.....	5
1.1.1. Dış Ticaret Kavramı	5
1.1.2. Dış Ticaretin Nedenleri	6
1.1.3. Dış Ticaret Teorileri	7
1.1.3.1. Dış Ticaret Teorilerinin Doğuşu	7
1.1.3.2. Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorileri.....	9
1.1.3.3. Karşılıklı Talep Kanunu ve Teklif Eğrileriyle Dış Ticaretin Analizi ..	12
1.1.3.4. Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi	15
1.1.3.5. Yeni Ticaret Teorileri	16
1.1.4. Dış Ticaretin Belirleyicileri	22
1.1.4.1. Birincil Faktörler	22
1.1.4.2. İkincil Faktörler	24
1.2. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon ve Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	25
1.2.1. Genel Olarak Bölgesel Ekonomik Entegrasyon.....	25
1.2.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı.....	25
1.2.1.2. Ekonomik Entegrasyon Türleri.....	27
1.2.1.3. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Aşamaları	29
1.2.1.4. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Etkileri	31
1.2.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları	35

1.2.2.1. Kavramsal Olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları	35
1.2.2.2. Bölgeselleşme ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının Tarihsel Süreci	35
1.2.2.3. Serbest Ticaret Anlaşmalarının (Bölgelerinin) Ekonomik Etkileri	38
1.2.2.4. Serbest Ticaret Bölgeleri ile Gümrük Birliği Arasındaki Farklar	40
1.2.2.5. Bölgeler ve Ülkeler İtibariyle Serbest Ticaret Anlaşmaları	41
2. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE TÜRKİYE’NİN YAPTIĞI SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI	48
2.1. Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Dış Ticareti	48
2.1.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi	48
2.1.1.1. Cumhuriyet’in Kuruluşundan 80’lere Kadar Olan Süreç	48
2.1.1.2. 80’lerden Günümüze Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi	57
2.1.2. Türkiye’nin Dış Ticaretinin Günümüzdeki Düzeyi ve Yapısı	63
2.2. Türkiye’nin Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Dış Ticarete Etkileri.....	68
2.2.1. Türkiye’nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	68
2.2.1.1. Türkiye-EFTA	69
2.2.1.2. Türkiye-İsrail	70
2.2.1.3. Türkiye-Makedonya	70
2.2.1.4. Türkiye-Bosna Hersek	71
2.2.1.5. Türkiye-Filistin.....	71
2.2.1.6. Türkiye-Tunus	72
2.2.1.7. Türkiye-Arnavutluk	73
2.2.1.8. Türkiye-Fas.....	74
2.2.1.9. Türkiye-Suriye.....	74
2.2.1.10. Türkiye-Mısır.....	75
2.2.1.11. Türkiye-Gürcistan.....	75
2.2.1.12. Türkiye-Karadağ.....	76
2.2.1.13. Türkiye-Şili.....	77
2.2.1.14. Türkiye-Sırbistan	77
2.2.1.15. Türkiye-Ürdün	78
2.2.1.16. Türkiye- Morityus (Mauritius)	78
2.2.1.17. Türkiye-Güney Kore.....	79
2.2.2. Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri	79

3. ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI İLE STA'NIN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİNİN AMPİRİK ANALİZİ.....	82
3.1. Literatür Taraması	82
3.2. Çekim Modeli Yaklaşımı	91
3.3. Panel Veri Yöntemi	94
3.4. Panel Birim Kök Testleri (Durağanlığın Sınanması)	97
3.5. Model ve Veri Seti	98
3.6. Modelin Tahmin Edilmesi ve Analiz Sonuçları	102
3.6.1. Değişkenlere İlişkin Genel İstatistikler	103
3.6.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları.....	103
3.6.3. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları	104
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	127
EKLER.....	141
Ek 1. Serbest Ticaret Anlaşması İmzalanan Ülkelerle Gerçekleştirilen İthalat Miktarları.....	141
Ek 2. Serbest Ticaret Anlaşması İmzalanan Ülkelerle Gerçekleştirilen İhracat Miktarları.....	142
Ek 3. Türkiye'nin Sta İmzaladığı Ülkeler ile Ticaret Hacminin Karşılaştırılması	143
Ek 4. GSYİH Rakamlarının Karşılaştırılması	144
Ek 5. KBGSYİH Rakamlarının Karşılaştırılması	145
Ek 6. Türkiye'nin Döviz Kuru ile STA İmzalanan Ülkelerin Döviz Kurunun Gösterilişi	146

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1: Dış Ticaret Göstergeleri (1923-1929).....	52
Tablo 2.2: Dış Ticaret Göstergeleri (1930-1941).....	54
Tablo 2.3: Dış Ticaret Göstergeleri (1946-1963).....	56
Tablo 2.4: Dış Ticaret Göstergeleri (1980-1995).....	59
Tablo 2.5: Dış Ticaret Göstergeleri (1996-2011).....	61
Tablo 2.6: 2012-2013 Yılı Dış Ticaret İstatistikleri.....	64
Tablo 2.7: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (GEGS) Göre İthalat (BEC)..	65
Tablo 2.8: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (GEGS) Göre İhracat (BEC) .	65
Tablo 2.9: Sektörlere Göre İhracat (Milyon \$)	66
Tablo 2.10: Sektörlere Göre İthalat (Milyon \$)	67
Tablo 2.11: İhracatta İlk 5 Ülke (Milyon \$).....	67
Tablo 2.12: İthalatta İlk 5 Ülke (Milyon \$)	68
Tablo 2.13: Türkiye ile EFTA Arasındaki Ticaret Hacmi	69
Tablo 2.14: Türkiye ile İsrail Arasındaki Ticaret Hacmi.....	70
Tablo 2.15: Türkiye ile Makedonya Arasındaki Ticaret Hacmi	71
Tablo 2.16: Türkiye ile Bosna-Hersek Arasındaki Ticaret Hacmi	71
Tablo 2.17: Türkiye ile Filistin Arasındaki Ticaret Hacmi.....	72
Tablo 2.18: Türkiye ile Tunus Arasındaki Ticaret Hacmi	72
Tablo 2.19: Türkiye ile Arnavutluk Arasındaki Ticaret Hacmi.....	73
Tablo 2.20: Türkiye ile Fas Arasındaki Ticaret Hacmi.....	74
Tablo 2.21: Türkiye ile Suriye Arasındaki Ticaret Hacmi.....	75
Tablo 2.22: Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret Hacmi	75
Tablo 2.23: Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Ticaret Hacmi.....	76
Tablo 2.24: Türkiye ile Karadağ Arasındaki Ticaret Hacmi.....	76
Tablo 2.25: Türkiye ile Şili Arasındaki Ticaret Hacmi.....	77
Tablo 2.26: Türkiye ile Sırbistan Arasındaki Ticaret Hacmi.....	77
Tablo 2.27: Türkiye ile Ürdün Arasındaki Ticaret Hacmi.....	78
Tablo 2.28: Türkiye ile Morityus Arasındaki Ticaret Hacmi	78
Tablo 2.29: Türkiye ile Güney Kore Arasındaki Ticaret Hacmi	79

Tablo 3.1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler.....	103
Tablo 3.2: LLC Birim Kök Testi Sonuçları	104
Tablo 3.3: Korelasyon Matrisi	106
Tablo 3.4: Model 1 için Regresyon Analizi Sonuçları.....	106
Tablo 3.5: Model 2 için Regresyon Analizi Sonuçları.....	108
Tablo 3.6: Model 3 için Regresyon Analizi Sonuçları.....	110
Tablo 3.7: Model 4 için Regresyon Analizi Sonuçları.....	112
Tablo 3.8: Model 5 için Regresyon Analizi Sonuçları.....	114
Tablo 3.9: Model 6 için Regresyon Analizi Sonuçları.....	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1: 1. Ülkenin Teklif Eğrisi	14
Şekil 1.2: 2. Ülkenin Teklif Eğrisi	15
Şekil 1.3: Gümrük Birliğinin Statik Etkileri	33
Şekil 1.4: Serbest Ticaret Anlaşmalarının Ekonomik Etkileri	39

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFTA	: ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi
AP	: Avrupa Parlamentosu
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güney Doğu Asya Ulusları Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CACM	: Orta Amerika Ortak Pazarı
CARIFORUM	: Afrika, Karayip ve Pasifik Devletler Grubu
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
CMEA	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
COMESA	: Doğu Güney Afrika Ortak Pazarı
CUSFTA	: Kanada-Birleşik Devletler Serbest Ticaret Anlaşması
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GCC	: Körfez İşbirliği Konseyi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği
LAIA	: Latin Amerika Entegrasyon Bölgesi
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
MFN	: En Fazla Gözetilen Ülke
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
SAARC	: Güney Asya Bölgesel İşbirliği Kuruluşu
SADC	: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu

SAFTA	: Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi
SITC	: Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelere bağı olarak ulaşım ve haberleşme imkânlarının artması, bilgiye erişimin kolaylaşması, iletişim ve bilgi transferinin anlık olarak dünyanın her yerinde gerçekleşebiliyor olması gibi gelişmeler ülkeleri ticaret alanında birbirlerine daha çok yakınlaştırmıştır. Dünya ticaretinin serbestleşmesini sağlayan bu süreç iki yönde gelişmiştir. Bunlardan ilki (GATT)-Dünya Ticaret Örgütü (WTO) rehberliğinde ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve diğer ticaret kısıtlamalarının azaltılmasına ve kaldırılmasına yol açan ticari küreselleşme; diğeri ise coğrafi olarak birbirine yakın ve aralarında ekonomik ilişkiler bulunan ülkelerin mal, hizmet ve sermaye akımlarını serbest hale getirerek verimlilik ve rekabet güçlerini arttırma amacı taşıyan bölgeselleşme hareketleridir.

Dünya ticaretinin geliştirilmesi kapsamındaki bu atılımlar, üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticarete engellerin ortadan kalkmasına, yüksek maliyetle üretilen malların yerine serbest ticaret anlaşmalarına imza atan diğer ülkelere daha ucuzlarının ikame edilerek fiyatların düşmesine, bu sayede sağlanan kaynak tasarrufunun da dış ticarete yönlendirilmesine yardımcı olurken; entegrasyon sonucu pazarların genişlemesine ve rekabetin de artmasına katkıda bulunmaktadır.

Dünyada bölgeselleşme hareketleri çerçevesinde bölgesel ticaret anlaşmaları giderek artmakta ve yaygınlık kazanmaktadır. Halen yürürlükte olan 300'ün üzerindeki bölgesel entegrasyon anlaşmaları içerisinde özellikle serbest ticaret anlaşmaları ağırlıklı bir paya sahip bulunmaktadır. Bu tür anlaşmalara 1980'li yılların başından bu yana Türkiye de taraf olmakta, ikili ve çok yanlı olarak dünya ülkeleriyle ticaretini arttırmaya çalışmaktadır.

Günümüzde dış ticaretin ülke ve madde bazında çeşitlendirilmesi, Türkiye'nin en önemli hedeflerinden biridir. Türkiye, 1995 yılında Ortaklık Konseyi Kararıyla birlikte Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği oluşturmayı kararlaştırmıştır. Bu kararlar Türkiye, AB'nin tercihli ticaret anlaşmalarını kabul etme yükümlülüğü altına girmiştir. Ortak Ticaret Politikasına uyum kapsamında karşılıklı çıkarlar esas alındığında, Serbest Ticaret Anlaşmalarının üçüncü ülkeler bakımından ülkemiz

ihracatına yeni ufuklar açması beklenmektedir. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin ihracatı için yeni pazarlar yaratacak ve bu pazarlara daha önce girme imkânı bulmuş ülkelerin malları karşısında Türk malları için de eşit rekabet koşulları sağlayacaktır. Bu sayede Türk sanayisi, ihtiyaç duyduğu hammadde ve yarı mamulleri daha uygun koşullarda temin edebilecektir.

Türkiye'nin üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapmasının temellerini 1980 yılında başlayan ihracata dayalı büyüme stratejisinde aramak gerekmektedir. Türkiye, 1980 sonrası dışa açık ekonomi politikalarını uygulamaya koymuş ve değişen dünya ticaretinde daha fazla yer edinmek için hem GATT çerçevesinde hem de yeni bölgesel ekonomik entegrasyonlar çerçevesinde aktif politikalar izlemiştir. Türkiye, 1996'da Gümrük Birliği üyeliğiyle AB ülkelerine karşı dış ticaret kısıtlamalarının kaldırıldığı ortamda sanayisinin rekabetçiliğini artırmak zorunda kalmıştır. Yine aynı yıllarda Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ile komşu ve çevre ülkelerle dış ticareti geliştirmek; ihracatçıların dış pazarlarda eşit şartlarda rekabet edebilmesinin temini; karşılıklı yatırımların artırılması ve ortak girişimlerle ülkemizin uluslararası rekabet gücünün artırılması amaçlanmıştır.

Türkiye'nin AB'nin tercihli rejimini üstlenme girişimlerinin ilk adımı Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ülkeleri ile atılmıştır. Türkiye'nin ilk serbest ticaret anlaşması 1991'de üç Avrupa ülkesini içine alan EFTA ile imzalamıştır. EFTA'nın yanı sıra sonraki dönemlerde İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur.

Bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmalarının ekonomik ve ticari etkileri üzerine son dönemlerde önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalara bakıldığında gerek yerli gerekse yabancı literatürde yapılan çalışmaların büyük oranda gümrük birliği üzerine yoğunlaştığı gözlenmektedir. Serbest ticaret anlaşmalarının dış ticarete etkisi konusunda özellikle Türkiye üzerine yapılan çalışma sayısı azdır. Bu çalışmada literatürdeki bu boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

Çalışma yöntem olarak ampirik analize dayalı bir çalışmadır. Çalışmada serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini ortaya koymak için panel çekim analiz yöntemi kullanılmıştır. STA'larını temsilen kukla değişkenin kullanıldığı ampirik analizde 6 tane model kurularak tahminleri yapılmıştır.

Çalışmada 2000-2012 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak gelir, kişi başına gelir, döviz kurları, mesafe, ortak sınır, ortak dini inanca sahip olma ve STA'lar değişkenlerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkili olup olmadığı panel veri analizi ile sınanmıştır. Analizler neticesinde elde edilen sonuçlarda; diğer ülkelerin gelirlerinin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun aksine ülkelerin kişi başına düşen gelirlerinin ise ticaret hacmi üzerinde anlamsız ve negatif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin döviz kurunun Türkiye'nin ticaretini azalttığı da tespit edilmiştir. Türkiye'nin yapmış olduğu STA'lar ile ortak sınıra ve dine sahip olduğu ülkelerin etkileşimine de çalışmada kurulan modellerde yer verilmiştir. Bu değişkenlerden Türkiye ile hem serbest ticaret anlaşması imzalamış hem de ortak sınıra sahip olan ülkelerin ticaret hacmini olumlu etkilediği sonucu bulunurken; Türkiye ile aynı dine sahip olan ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşmalarının ticareti olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çerçevede bu tez çalışması; üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; önce dış ticaretin tanımı, nedenleri, dış ticaret teorilerinin gelişimi ve dış ticaretin belirleyicilerine değinilmiş, daha sonra ekonomik entegrasyonlar ve serbest ticaret anlaşmaları incelenmiştir. Ekonomik entegrasyon ve STA'lar başlığı altında ilk olarak ekonomik entegrasyon kavramı, türleri, aşamaları ve etkileri açıklanmış, ikinci olarak da serbest ticaret anlaşmalarının ortaya çıkışı, gelişimi ve serbest ticaret anlaşmalarının gümrük birliğinden farkları ortaya konularak bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde; Türkiye'nin dış ticaretinin Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan gelişimi ve Türkiye'nin taraf olduğu önemli anlaşmalar açıklanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin anlaşma imzaladığı ülkelerle olan ticari ilişkileri ayrı ayrı incelenmiş ve bu ülkelerle Türkiye arasındaki ticaret hacmi tablolar

yardımıyla genel olarak değerlendirilmiştir. Ardından Türkiye'nin bu ülkelerle yapmış olduğu STA'ların dış ticareti nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ampirik analiz yer almaktadır. Bu bölümde ilk olarak serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret üzerindeki etkisini inceleyen ampirik çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir. Daha sonra serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini bulabilmek için ekonometrik bir analiz yapılmıştır. 2000-2012 dönemi için panel çekim modeli kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki test edilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise, çalışma sonucunda ulaşılan genel sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu bölümde, yapılan analizler doğrultusunda Türkiye'nin imzalamış olduğu Serbest Ticaret Anlaşmalarına yönelik bazı tespitler ve önerilerde bulunulmuştur.

1. DIŞ TİCARET VE BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLA İLGİLİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Genel Olarak Dış Ticaret

1.1.1. Dış Ticaret Kavramı

Dış ticaret, bağımsız ölkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet alışverişidir. Diğer bir ifadeyle ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamından oluşmaktadır (Yardımcıoğlu vd., 2012:339-340). Bir ölkedeki kamu kuruluşlarının, özel kişi ve kuruluşların bir başka ölkeden mal ve hizmet satın almalarına ithalat, bir başka ölkeye mal ve hizmet satmalarına ihracat denir (Gürel, 1995:15). Sermaye ve teknoloji hareketleri de ölkeler arasında gerçekleşebilmekte, ancak dış ticaretin konusuna girmemektedir (Yardımcıoğlu vd., 2012:340).

Dış ticaret ölkeler arasında hem ekonomik hem de politik anlamda önemli yere sahiptir. Ticari anlamda ekonomisini sağlam temellere oturtmuş bir öлке siyasi anlamda da varlığını sağlamlaŐtırmıŐ demektir.

Dış ticaret dört şekilde yapılabilir. Bu ticaret şekilleri şöyledir: Normal ticaret, bağlı ticaret, sınır ticareti ve serbest bölge ticareti. Normal ticaret, kambiyo rejimleri çerçevesinde serbest döviz ile yapılan ve mevzuat ile özel bir ayrıcalık tanınmayan ticarettir. Bağlı ticaret ise, iki öлке arasında yapılan ticari sözleşmede ihracatçı ölkenin ithalatçı ölkeden bedeli için döviz dışında işlem talep etmesi şeklinde gerçekleşen ticarettir. Diğer bir ticaret şekli olan sınır ticareti ise, komşu iki öлке arasında özel anlaşmalara dayanılarak yürütölen ve iki ölkenin sınır ve kıyı bölgelerine yakın yerleŐim yerlerini de kapsayan ticarettir. Son olarak serbest bölge ticareti de, bir ölkenin ulusal egemenlik sınırları içinde bulunmakla beraber, gümrük sınırları dışında kalan, ölkede geçerli olan mali ve ekonomik mevzuatın dışında tutulan bölgeler aracılığıyla gerçekleşen ticarettir (Yardımcıoğlu vd., 2012:339-340).

1.1.2. Dış Ticaretin Nedenleri

İhtiyaçların çokluğu ve çeşitliliği insanların birbirleriyle mübadele ilişkisi kurmasına yol açmıştır. Ülkeler de çeşitli nedenlerle ticarete ihtiyaç duyarlar. Bu nedenlerden biri tüketilen ve üretilen malların farklı olmasıdır. Ülkeler ürettikleri malların tamamını kendileri üretmez. Yine aynı şekilde ülkelerin de fazla ürettikleri mal ve ürünler vardır. İhtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler, zengin ülkelerle çıkar ilişkisine girerek ülkeler arası ticareti doğururlar (Ertürk, 2002:7).

Gelişmekte olan ülkelerde emek, sermaye faktörüne göre daha boldur. Böylece bu ülkeler emek yoğun teknolojiye dayalı malları daha ucuza üretebilirler. Gelişmiş ülkelerde ise sermaye, emeğe göre daha bol olduğundan sermaye yoğun teknolojiye dayalı malları daha ucuza üretebileceklerdir. Üretim maliyetleri fiyata yansıtacağından gelişmekte olan ülkeler emek yoğun malları satarak sermaye yoğun malları satın alır ve gelişmiş ülkeler de sermaye yoğun malları satarak emek yoğun malları satın alır. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki bu gelişim farkı da dış ticarete neden olmaktadır (Gürel, 1995:16-17).

İç nispi fiyatlar ile dış nispi fiyatlar arasındaki farklılıklar da ticareti gerekli kılan nedenlerden biridir (Ertürk, 2002:7). İki ülkeden hangisi malı ucuza üretiyorsa diğer ülkenin piyasasına da hâkim olmaktadır. Ülkeler ticaret imkanı verildiğinde ucuza ürettikleri malın üretiminde uzmanlaşarak kaynak israfını önleyecektir (Isaak, 1991:75-76).

Diğer bir sebep ise aynı ürün grubuna bağlı firmaların ürettikleri mallar, bazen kullanım ve sağlayacakları fayda açısından farklılıklar gösterebileceği gibi bazen de sadece görünüşte, ambalajda farklılık gösterebilir. Bu durumda tüketicilerin zevk ve tercihleri mal talebini yaratır ve dış ticaretin nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir (Gürel, 1995:17).

Dış ticaret sonucunda elde edilen teknolojik bilgi ve yaparak öğrenme büyümeye neden olmaktadır (Saçık, 2009:170). Uluslararası entegrasyonun piyasaların büyümesini sağlaması ve rekabeti arttırması farklı yapılarıdaki ülkeler

arası dış ticaretin kaynaklarının yeniden dağılımına neden olmaktadır. Böylece teknolojik yenilikler artar ve uzun dönem büyüme sağlanmaktadır (Gül ve Kamacı, 2012:82). Kısaca dış ticaret, büyümenin kaynağı olarak görülmektedir (Saçık, 2009:170). Literatürde dış ticaret ve büyüme ilişkisi üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Greenaway vd. (1999), dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi dinamik bir biçimde incelemiş ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde oldukça etkili olduğunu saptamışlardır.

1.1.3. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorisini arz ve talep yönünden incelemek mümkündür. Arz yönünden dış ticaret teorisi mutlak üstünlük teorisi ile açıklanırken, talep yönünü karşılaştırmalı üstünlük teorisi oluşturmaktadır. Ayrıca dış ticaret teorisi, uluslararası iktisadın incelediği bütün konuları kapsamaktadır. Uluslararası ticaret teorisi, döviz piyasası, ödemeler dengesi, uluslararası sermaye ve işgücü hareketleri, iktisadi bütünleşme ve dış ticaret politikası araçları da dış ticaretin kapsamına girmektedir (İyibozkurt, 1982:2-3).

Adam Smith ve David Ricardo'nun temellerini inşa ettiği klasik dış ticaret teorileri üretim faktörü olarak sadece emek unsuruna dayanır ve üretim maliyetini homojen olduğu varsayılan emeğin miktarına bağlarken, neoklasik iktisatçılar fırsat maliyeti kavramı ile sermayenin de bir üretim faktörü olarak teoriye alınmasına dikkat çekmişlerdir. Neoklasik katkıları kullanarak uluslararası ticaretin nedenini ve refah sonuçlarını faktör donanımı ile açıklayan modern teoriler de iki-ülkeli, iki-faktörlü modellerinde emek ve sermayeyi kullanmışlardır. 1960'lardan itibaren gelişen yeni dış ticaret teorilerinin emeğin niteliği ve teknolojinin geliştirilmesi ve üretim sürecinde kullanımının etkilediği bir uluslararası ticaret modeli ortaya koydukları görülmektedir (Bayraktutan, 2003:175). Bu bölümde kısaca Klasik dış ticaret teorilerinden başlamak üzere dış ticaret teorilerinden bahsedilecektir.

1.1.3.1. Dış Ticaret Teorilerinin Doğuşu

Uluslararası ticaretin incelenmesi 1776 yılında Adam Smith'in eseri olan 'Ulusların Zenginliği' ile başlar. Ancak gerek teorik gerek politik alandaki bu

bilimsel incelemeye katkıda bulunan pek çok iktisatçı vardır. Adam Smith'ten başlayarak özellikle David Ricardo, John Stuart Mill, Alfred Marshall, Eli Heckscher, Bertil Ohlin, John Maynard Keynes, Jacob Viner ve Paul Samuelson'u belirtmek gerekir.

Uluslararası ticaret bilimsel olarak incelenmeden önce geçerli olan bazı düşünce akımları yer almaktadır. Bunlardan biri olan Merkantilist akım, 16. ve 17. asırda feodalitenin zayıfladığı ve yerine ulusal devletlerin kurulduğu dönemde ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2007:19-20). Uluslararası ticaret kavramını araştıran ilk Merkantilistler olmuştur. Bu düşünürler Batı Avrupa'da yaşayan bazı devlet yöneticileri ile zamanın bilim adamlarından oluşmaktadır.

Merkantilist düşünceye göre, dış ticaret politikasının amacı hazinenin altın stokunu arttırmaktır. Bu amaç için de ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmak gerekir. Merkantilistlere göre hazinenin altın stoku aynı zamanda ekonomik ve siyasal gücünde temelini oluşturur (Appleyard ve Field, 1992:20-21).

Merkantilizm yoğun devlet müdahaleciliğine dayanır. Altın ve değerli madenleri servetin kaynağı olarak gören Merkantilistler, servetlerini arttırabilmek için iç ve dış ekonomik faaliyetlerde yoğun devlet müdahalesini öngörür. Ayrıca dünya servetinin sabit olduğu görüşünü de savunan Merkantilistler, ticaret yapan ülkeler arasında biri ticaretten kazançlı çıkarken diğerinin zarara uğrayacağını söylemişlerdir (Tunç, 2004:13-14).

Sanayi Devriminden sonra ortaya çıkan görüşler Merkantilist koruyucu politikaların değişmesine yöneliktir. Çünkü üretim istenildiği kadar arttırılabiliyordu sorun pazar bulmaktı. Üretimde makinelerin kullanılması ve Rönesans'ın getirdiği felsefi fikirler toplumda ve ekonomide değişimi destekliyordu (Seyidoğlu, 2007:22).

Merkantilistler ile Klasik Liberalizmin arasındaki dönemde ortaya çıkan Fizyokratlar, çok kısa bir dönem sürmüştür. Fizyokratlara göre, ürün yaratan tek üretim dalı tarımdır ve sadece tarım sektörüyle ilgilenmişlerdir. Fizyokratlar dış ticaretin önemsiz olduğunu, ekonomide tüketilmeyen fazla ürünün dış ticaret yoluyla

dışarı atıldığını ifade ederler. Aynı zamanda Merkantilistlerin aksine dış ticaretin serbest olması gerektiğini savunurlar (Çelik, 2008:7-8).

Uluslararası ticareti bilimsel biçimde açıklayan Adam Smith, bireylerin ekonomik çıkarlarına göre hareket edeceklerini, devletin bireylerin girişimlerini kısıtlamaması gerektiğini bu şekilde toplumun da fayda sağlayacağını ve ekonomik hayata müdahale eden görünmez bir el olduğunu, devletin ekonomiye müdahale etmemesini savunmuştur. Adam Smith' e göre dış ticaret uzmanlaşma ve işbölümü sağlayarak dünya kaynaklarının verimliliğini artırır ve dünya üretimi ile refahın yükselmesine neden olur. Bu açıdan bakıldığında Adam Smith, Merkantilistlerin uluslararası ticarete bir tarafın kazanırken bir tarafın kaybedeceği görüşünün yanlış olduğunu söylemiş ve iki tarafında kazançlı çıkacağını savunmuştur (Seyidoğlu, 2007:23-24).

Teorileri açıklamadan önce D.Ricardo ve A.Smith gibi Klasik Liberalizme bağlı iktisatçıların emek-değer teorisini benimsediklerini belirtmek gerekir. Emek-değer teorisine göre bir malın fiyatı veya değeri bu malın üretiminde kullanılan emeğin miktarına bağlıdır (Tunç, 2004:24-25). Aynı zamanda emek, homojen olarak kabul edilmiştir. Buna göre üretimde fazla emek kullanılmışsa malın maliyeti yüksek, az miktarda emek kullanılmışsa maliyet düşük olur (Seyidoğlu, 2007:25).

1.1.3.2. Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorileri

Mutlak Üstünlük ve Karşılaştırmalı Üstünlük teorilerinin dayandığı klasik dış ticaret teorilerinin standart varsayımları vardır. Teoriye göre dünyada iki ülke ve iki mal vardır. Uluslararası ticarete para kullanılmaz. Piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir. Ekonomiye devlet müdahalesi yoktur. Üretimde kullanılan sadece emek faktörüdür ve emek homojen kabul edilir ve ekonomi tam istihdam durumundadır (Çelik, 2008:8-9).

Adam Smith, 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" adlı kitabında işbölümüne verdiği önemi vurgulamıştır (Gürel, 1995:18). Mutlak Üstünlükler teorisiyle de uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın faydaları açıklanmaktadır (Çelik, 2008:10). Adam Smith mutlak üstünlük teorisini ticaretin neden karşılıklı

kazanmaya dayalı bir girişim olduğunu göstermek amacıyla geliştirmiştir (Walther, 1997:131). Smith'e göre bir insanın daha ucuza satın alabileceği bir malı kendisinin üretmemesi gerekir (Gürel, 1995:18).

Adam Smith serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını Mutlak Üstünlük Teorisi ile açıklar. Teoriye göre bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya ürettiklerini dış ülkeden ithal etmelidir (Tunç, 2004:23). Bu analizde maliyet kavramı, sadece homojen olduğu düşünülen emek faktörünü içermektedir (Bayraktutan, 2003:177).

Bu teorinin yanlış değil fakat eksik olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü bir ülkenin bütün malları çok ucuza ürettiğini varsaydığımızda mutlak üstünlük modeli açısından dış ticaretin yapılamayacağı görülür (Seyidoğlu, 2007:26). O bakımdan 1817 yılında David Ricardo tarafından Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ile daha gerçekçi bir analiz yapılmıştır (Çelik, 2008:12). Ricardo'ya göre dış ticaretin ana nedeni bir malın üretiminde bir ülkenin diğer ülkeye göre sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüktür (Gürel, 1995:20). Emek verimliliğine dayanan karşılaştırmalı üstünlük teorisi kurucusu David Ricardo'dan sonra Ricardo'cu Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi olarak adlandırılmıştır (Walther, 1997:163).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre ülkelerin bazı malları diğer ülkeden daha ucuza üretmiş olması önemli değildir. Önemli olan üretimde uluslararası üstünlüklerin derecesidir (Seyidoğlu, 2007:26). Ricardo için maliyeti oluşturan faktör, ülke içinde hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan ve homojen olan emektir (Bayraktutan, 2003:177). Her ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu malın üretiminde yoğunlaşırsa daha iyi durumda olacaktır (Walther, 1997:133). Eğer ülke bir malın üretiminde diğer mallara göre daha düşük maliyete sahipse daha az üstün olduğu malları üreterek kaynak israf etmemelidir. Bunun için en iyi politika ilgili ülkenin karşılaştırmalı olarak en etkin olduğu alanlarda uzmanlaşması ve bu ürünleri ihraç ederek göreceli biçimde pahalıya üretebildiklerini diğer ülkelere ithal etmesidir (Seyidoğlu, 2007:27).

Fırsat maliyetlerindeki farklılıklara dayanan yurtiçi mübadele oranlarındaki farklılık, her iki ülke içinde karlı ticaret imkânına yol açar. Böylece karşılıklı ticaret her iki ülkeye söz edilen iki maldan daha fazla miktarda tüketme imkânı sunar (Walther, 1997:135).

Örneğin, gelişmiş bir sanayi ülkesi ve az gelişmiş bir ülke olsun. Her ülke kendisinin üretim fazlasını diğer ülkeye ihraç eder ve üretmediği malı da o ülkeden ithal eder. Sonuçta her iki ülkede bu ticarettten karlı çıkar (Çelik, 2008:11).

Ricardo modelindeki aksaklıklar ve bu aksaklıkların giderilmesi için çeşitli iktisatçılar tarafından teoriye yapılan katkılar şöyle sıralanabilir (Seyidoğlu, 2007:31-33):

- Ricardo modelinde maliyeti sadece emek oluşturmaktadır. Oysa gerçekte varolan sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcilik faktörlerinin maliyette yer almaması kaynakların etkin kullanımını engellemektedir.
- Ricardo'nun homojen bir üretim faktörü olarak kabul ettiği emek, aslında gerçek hayatta eğitim, deneyim ve becerilerle nitelik kazanmaktadır. Ricardo bu etkiyi de göz önünde bulundurmamıştır.
- Ricardo'nun açıkladığı teorideki bir diğer aksaklık ise işgücünün ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu kabul edilmiştir. Hâlbuki gerçek hayatta işgücü ne ülkeler arasında tam olarak hareketli, ne de ülke içinde tam hareketsizdir.
- Karşılaştırmalı üstünlük teorisi sadece arz faktörüne dayanır, talep koşulları dikkate alınmamıştır.
- Üretimde tam uzmanlaşmaya gidilmiş olması kaynakların sadece ihraç mallarında kullanılmasına ve ithal edilebilir malların üretiminin sifıra düşmesine yol açar. Oysa gerçek hayatta ülkeler ihraç mallarının yanında ithalata rakip mallar da üretmektedir.
- Bu modelde zaman ve değişme faktörünün yeri yoktur. Hâlbuki gerçek hayatta sürekli bir değişme ve gelişme vardır. Bu da karşılaştırmalı üstünlük teorisinin statik değil, dinamik olarak ele alınmasını gerektirir.

- Teorinin olduğu dönemlerde günün teknolojisinin de yetersizliğiyle üretimin farklı aşamalarına ayrılması ve değişik ülkelerde yapılması söz konusu değildi. Günümüz teknolojisinde ise üretimin aşamaları farklı ülkelerde yapılabilmektedir.

Bütün bu aksaklıklar Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini çürütmek için değil aksine yapılan katkılarla birlikte modeli geliştirmek için yapılmıştır.

1.1.3.3. Karşılıklı Talep Kanunu ve Teklif Eğrileriyle Dış Ticaretin Analizi

Uluslararası ticaret dengesini sağlayan göreceli fiyat oranının hangi düzeyde oluşacağını Ricardo modeline dayanarak açıklamak imkânsızdır. Çünkü fiyat oluşumu arz ve talep faktörlerinin birlikte etkisine bağlıdır. Uluslararası İktisat Teorisi'nde göreceli fiyatlar, ticaret hadleri adını almakta ve ihraç mallarının ithal mallarıyla değişim oranı olarak tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 2007:55-56). İki ülkenin vermek istediği miktarlarla almak istediği miktarlar birbirine eşit olursa dış ticaret hacmi ve dış ticaret haddi belirlenmiş olacaktır (Çelik, 2008:35). Dış ticaret haddini kısaca tanımlayacak olursak ihraç malları fiyatının ithal malları fiyatına oranı olarak en genel anlamda tanımlanmaktadır (Salvatore, 1998:93-94).

Dış ticarete talep koşullarına ilk kez yer veren Klasik İktisatçılardan John Stuart Mill olmuştur (Seyidoğlu, 2007:57). Mill'e göre iki ülkeli modelde ülkelerden birinin diğerinin malına karşı taleplerinin ne derece şiddetli olduğu bilinirse, ticarete denge fiyatları belirlenebilir. Mill'in dış ticaret hadlerinin oluşumuyla ilgili açıklamaları Karşılıklı Talep Kanunu'na dayanmaktadır (Root, 1984:209). Karşılıklı talep kanunu ifade edilecek olursa bir birim yabancı mal karşılığında teklif edilen ulusal mal arzına eşittir. Ülke, alacağı mal karşılığında ne kadar az yabancı mala razı oluyorsa ithal malına olan karşılıklı talebi o derece şiddetlidir (Seyidoğlu, 2007:57).

Kısaca Mill, karşılıklı talep teorisi ile uluslararası denge fiyatlarının oluşumunda talep koşullarını da dikkate alarak analiz yapmıştır. Ancak yeterli olmayan bu analiz İngiliz iktisatçısı Alfred Marshall tarafından geliştirilen teklif eğrileriyle göreceli fiyatların oluşumunda etkili olan arz ve talep koşullarına daha büyük açıklık getirmiştir (Seyidoğlu, 2007:57-58).

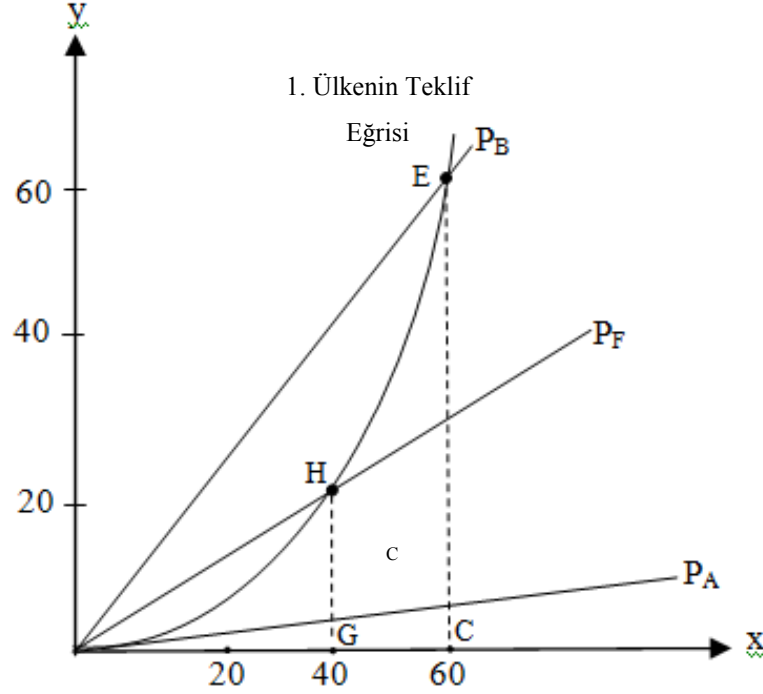
Marshall tarafından geliştirilen teklif eğrisi, tüm olası fiyatlardan o ülkenin dünya piyasalarında almak ve satmak istediği miktarları gösteren bir eğridir. Bu eğri üzerindeki her nokta, ülkenin yapmak isteyeceği ihracat ve ithalat hacmi ile bu ticaretin hangi fiyatlar üzerinden yapılacağını gösterir (Seyidoğlu, 2007:58). Teklif eğrileri ülkelerin arz ve talep koşullarını birlikte değerlendirir (Tunç, 2004:25). Teklif eğrileri uluslararası ticaret analizlerine ilişkin ülkelerin arz ve talep koşulları, karşılaştırmalı üstünlük yapıları, fiyat oranları, malların ihracat ve ithalat oranları ve dış ticaretten sağlanan kazançlar hakkında bilgi verir (Seyidoğlu, 2007:61).

Teklif eğrisi modelinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2007:59);

- Teklif eğrisi iç maliyet doğrusundan ayrıldıktan sonra giderek dikleşmekte ve belli bir ticaret hacminden sonra tersine dönmektedir.
- Eğimin yükselmekte olduğu kısımda her yeni ithal malı birimi karşılığında ihraç malından önerilen miktarlar azalmaktadır.
- Eğrinin tersine döndüğü kısımda ise, daha fazla ithal malı kabul edebilmesi için ülke teklif ettiği ihraç malının toplam miktarını azaltacaktır.
- Teklif eğrisi iç maliyet doğrusunun altına inemez. Çünkü ticaret hadlerinin iç maliyetlerden düşük olması durumunda ülkenin ithal malını da kendisinin üretmesi dış ticaretten daha kârlıdır.

Teklif eğrileri analizinde dış ticaret haddi, dış ticaretin dengede olması koşulu gereği ithal ve ihraç edilmek istenen mal miktarları arasındaki orana eşittir (Ünsal, 2005:139). Teklif eğrileri analizini bir örnekle açıklayacak olursak; İki ülke ile ihraç edilmek ve ithal edilmek istenen X ve Y malları olduğunu varsayalım. İlk önce X malı üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan 1.ülkenin teklif eğrisini daha sonra da Y malı üretiminde üstünlüğe sahip olan 2.ülkenin teklif eğrisini çizelim.

Şekil 1.1: 1. Ülkenin Teklif Eğrisi

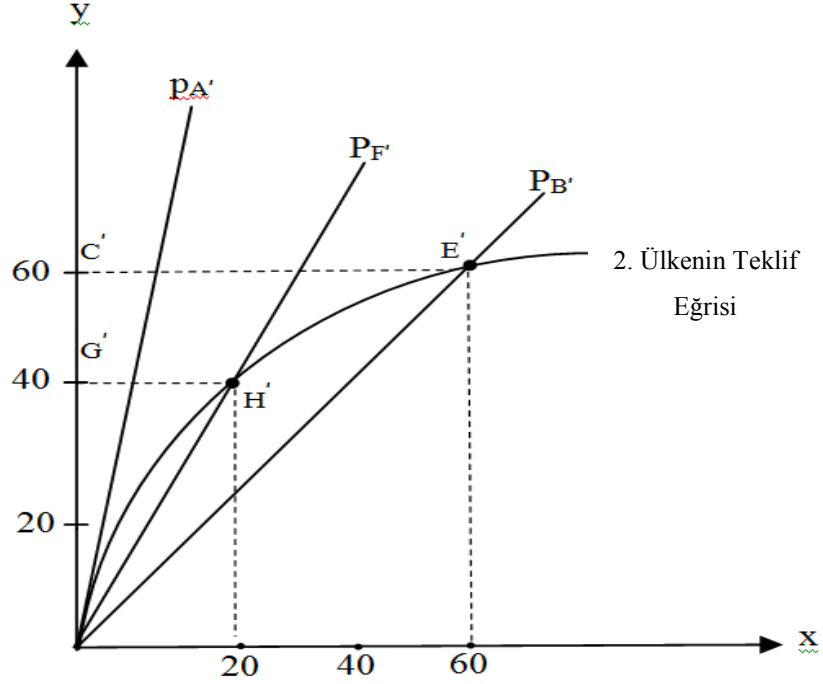

Kaynak: Dominick, Salvatore (1995); International Economics, New Jersey: Prentice-Hall International, Inc., 5. Edition, s.87-89

1. ülkenin teklif eğrisi alternatif dış ticaret hadlerinde ülkenin ne kadar mal ihraç ve ithal etmek istediğini belirtir. Başka bir ifadeyle 1. ülkenin her alternatif ticaret haddinde belirli miktarda X malı ihracatı karşılığında ne kadar Y malı ithal etmek istediğini belirtir. Örneğin 1. ülkenin dış ticaret haddinin P_F olduğunu kabul edersek, 1. ülke 20Y malı ithal etmek için 40X malı ihraç etmek ister. Aynı şekilde dış ticaret haddi P_B iken, 1.ülke 60Y malı ithal etmek için 60X malı ihraç etmek ister (Salvatore, 1995:87-88).

2. ülkenin teklif eğrisi ise, ülkenin alternatif dış ticaret hadlerinde ne kadar mal ihraç ve ithal etmek istediğini belirtir. Diğer bir ifadeyle 2. ülkenin her alternatif ticaret haddinde belirli miktarda Y malı ihracatı karşılığında ne kadar X malı ithal etmek istediğini belirtir. Dış ticaret haddi P_F iken 2.ülke 20X malı ithal etmek için 40Y malı ihraç etmek ister. Aynı şekilde dış ticaret haddi P_B iken 2. ülke, 60X malı ithal etmek için 60Y malı ihraç etmek ister (Salvatore, 1995:88-89).

Şekil 1.2: 2. Ülkenin Teklif Eğrisi

Kaynak: Dominick, Salvatore (1995); International Economics, New Jersey: Prentice-Hall International, Inc., 5. Edition, s.87-89

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi teklif eğrisi ihracat açısından bir arz eğrisi, ithalat açısından ise talep eğrisidir. Bu yüzden de teklif eğrisinin hem talep hem de arz eğrisi olduğu söylenebilmektedir (Ünsal, 2005:140-141).

1.1.3.4. Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi

Ülkeler arasında emek verimliliğinin neden farklı olduğunu açıklayamayan karşılaştırmalı üstünlük teorisinin bu eksikliğini gidermek için Eli Heckscher'in açıkladığı yaklaşıma faktör oranları teorisi denir. Heckscher'in bu teorisi öğrencisi Ohlin tarafından yeni katkılar yapılarak açıklanmıştır. Daha sonra ise bu iktisatçıların isimlerinden dolayı teoriye Heckscher-Ohlin teorisi denilmiştir (Çelik, 2008:101). Heckscher-Ohlin teorisi dış ticareti, ülkelerin farklı faktör yoğunluklarına sahip olmaları ile açıklar (Gürel, 1995:24).

Heckscher-Ohlin teorisine göre, bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse üretimi o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder ve o alanda uzmanlaşır (Bayraktutan, 2003:178). Eğer ülkede sermaye

emekten fazla ise ülke sermaye yoğun malları ihraç edecektir. Aksine ülkede emek sermayeden daha fazla ise emek yoğun mallar ihraç edilecektir (Gürel, 1995:24). Teori de ülkelerin faktör donatımları bakımından birbirinden farklı olduğu ve mallarında nispi faktör oranları bakımından birbirinden farklı olduğu varsayılmaktadır. Bu durumda ülkeler arasında ticaretin gerçekleşmesine yol açar (Tunç, 2004:81). Heckscher-Ohlin teoremi, ülkelerin sahip oldukları bol üretim faktöründen geniş ölçüde kullanarak ürettikleri malları ihraç edeceğini, öte yandan üretimi için ülke içindeki kıt olan üretim faktörünün yüksek oranda kullanımını gerektiren malları ise ithal edeceğini ifade eder (Walther, 1997:174).

Heckscher-Ohlin teorisiyle dört önemli hipotez elde edilir. Birincisi faktör donatımı teoremidir. Bu teoriye göre, her ülke zengin olarak sahip olduğu faktörü yoğun olarak üretimde kullanırsa karşılaştırmalı üstünlük elde eder. İkinci hipotez de uluslararası faktör fiyatları eşitliği teoremidir (Seyidoğlu, 2007:88). Uluslararası faktör fiyatları eşitliği teoremine göre, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir dış ticaretin ülkeler arasında faktör fiyatlarını birbirine eşitleyeceğidir. Bunun sebebi ülkeler arasında faktör hareketliliğinin sıfır, ülke içerisinde sonsuz olmasıdır (Çelik, 2008:108-109). Diğer bir tez olan Stolper-Samuelson gelir dağılımı teorisine göre serbest ticaret, ihracatçı sektörün yoğun kullandığı faktörün yararına iken ithal ikameci sektörde yoğun kullanılan faktörün lehinedir (Bayraktutan, 2003:179). Başka bir ifadeyle teori bol faktör sahiplerinin reel gelirlerinin artacağını, kıt faktör sahiplerinin gelirlerinin azalacağını açıklamaktadır (Seyidoğlu, 2007:93). Son hipotez olan Rybczynski teoremi Hecksher-Ohlin Kuramı'nın temeli ve doğuş nedenidir. Aynı zamanda da ekonomik büyüme ile ilgilidir (Tunç, 2004:104). İki-mallı, iki-faktörlü bir modelde ve tam istihdam koşullarında faktörlerden birinin arzı artınca bu faktörü yoğun kullanan malda üretim artarken, arzı sabit kalan faktörü kullanan malda üretimin sektörler arası faktör transferi yüzünden azalacağını ortaya koymaktadır (Bayraktutan, 2003:179).

1.1.3.5. Yeni Ticaret Teorileri

Faktör Donatımı Teorisi üzerindeki tartışmalar sonucunda 1960'lardan itibaren uluslararası ticareti açıklamak için yeni teoremler ortaya atılmıştır. Bu hipotezlerin

ortaya çıkışı belirli grup malların ticaretinin açıklanması yönünden olumlu bir yaklaşımdır (Seyidoğlu, 2007:101). Yeni teori, geleneksel ticaret teorisini geçersiz saymaktan ziyade, ticareti sadece nispi faktör donanımına veya yaygın biçimde yapıldığı üzere karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırma mecburiyeti olmadığını vurgularken ölçek ekonomileri ve azalan maliyetler üzerinde durmakta, farklılaştırılmış ürünler ve piyasa yapısının ürün geliştirme hızı ve dış ticarete yansımalarını incelemektedir (Bayraktutan, 2003:182).

Yeni ticaret teorileri şunlardır: Nitelikli İşgücü Teoremi, Teknoloji Açığı Teoremi, Ürün Dönemleri Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teoremi, Monopolcü Rekabet Teorisi.

1.1.3.5.1. Nitelikli İşgücü Teoremi

Donald B. Keasing ve Kenen, nitelikli işgücü zengini ülkelerin bu işgücünü gerektiren mallarda, işgücü çoğunluğu niteliksiz olan ülkelerin ise niteliksiz emekle üretilen mallarda uzmanlaşacağını açıklamışlardır (Bayraktutan, 2003:180).

Faktör donatımı teorisi ile nitelikli işgücü teoremi arasında benzerlik vardır. İşgücünün eğitilmesi ve fiziki sermaye yaratılması tasarruf gerektirir. Aynı zamanda nitelikli emek yoğun mallarla sermaye yoğun malların da aynı olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı iktisatçılar, faktör donatım teorisi ile nitelikli işgücü teoreminin “türetilmiş kaynaklar” adı altında birleştirilmesini öngörürler. Değiştirilmiş olan Heckscher-Ohlin teorisinin bu şekline neo-faktör donatım teorisi adı verilir (Seyidoğlu, 2007:101).

1.1.3.5.2. Teknoloji Açığı Teoremi

Teknoloji açığı teorisi 1961 yılında M.V. Posner tarafından ortaya atılmıştır (Çelik, 2008:143). Bu teoriye göre ülkeler arasındaki ticaretin nedeni, teknolojinin bu ülkeler arasında farklı olmasındandır. Malın ilk icadından başlayarak başkaları tarafından taklit edilmesi arasındaki gecikme süreci üzerinde duran Posner’in bu teorisine gecikmeli taklit hipotezi de denmektedir (Seyidoğlu, 2007:102). Bir ülkede ortaya çıkan ürün ve süreç yenilikleri, o ülkenin geçici olarak teknolojik bir üstünlük

elde etmesine ve yeniliğe konu olan malı diğer ülkelere belirli bir süre ihraç etmesine yol açar (Ünsal, 2005:211). Fakat zamanla diğer ülkeler taklit, öğrenme veya başka yollarla bu teknolojiye erişirler. Bu teknolojiye erişen az gelişmiş ülkelerde ücretler düşük ve doğal kaynaklar fazla ise bu ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olur, malı daha düşük maliyetle üretir ve malı ihraç etmeye başlarlar. Dolayısıyla malı ilk icat edenler, sonradan gelen bu ülkelerle rekabet edemedikleri için malı ithal ederler.

Sanayileşmiş ülkelerde yenilik yapan firmalar ilk kez buldukları ürün ve üretim süreci nedeniyle monopol gücü elde ederler. Günümüzde teknolojik yenilikler, patent, lisans ve telif hakları gibi çeşitli kanunlarla korunmaya çalışılmaktadır (Çelik, 2008:144).

1.1.3.5.3. Varlık Teoremi

1956 yılında Irving Kravis tarafından ortaya atılan varlık teorisine göre, dış ticaretin nedeni bir malın veya hizmetin bir ekonomide bulunup bulunmamasıdır. Teoriye göre ithalat ülke içinde bulunmayan mallara yönelmektedir. Eğer emek kıt ise emek yoğun olarak üretilen malların miktarı yetersiz kalacaktır. Sermaye kıt faktör ise sermaye yoğun olarak üretilmesi gereken mallarda kıtlık yaşanacaktır. Bu nedenlerden dolayı iç piyasada üretilmeyen mallar dışarıdan ithal edilir. Karşılığında ise iç piyasada üretilen mallar ihraç edilecektir. Kısaca bir malın bir ülkede üretilmemesi ithalatın nedeni, ihtiyaçtan fazla üretilmesi de ihracatın nedenidir (Çelik, 2008:141-142).

1.1.3.5.4. Ürün Dönemleri Teoremi

Teknoloji açığı hipotezine dayanan ürün dönemleri teoremi, 1966 yılında Raymond Vernon tarafından ortaya atılmıştır (Çelik, 2008:145). Teorem, bir malın icat edilmesinden uluslararası ticareti etkilemesine kadar geçen süreyi aşamalara ayırmaktadır (Seyidoğlu, 2007:103). Vernon'a göre yeni ürünlerin üretilmesine imkan veren teknolojik gelişmeler hem işgücünün daha eğitilmiş ve nitelikli olduğu hem araştırma ve geliştirme harcamalarının daha yüksek olduğu sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkar (Ünsal, 2005:215).

Hipoteze göre ilk aşamada yeni üretilen mallar az miktarda ve yurtiçi piyasaya yönelik ve pazara yakın üretilir. Bu aşamada ürünün geliştirilmesi temel amaçtır. İkinci aşamada ise ürün olgunlaşır, üretim artar ve ihracat başlar. Üretim teknolojisi hala tek üretici firmanın elindedir (Seymen, 2014). Üretilen mal patent haklarıyla korunur (Seyidoğlu, 2007:103). Üçüncü aşamada üretim teknolojisi standartlaşır ve emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçilir yani fabrikasyon sürecine geçilir (Çelik, 2008:146). Firma yurtiçinde ve yurtdışında teknoloji lisansı vermeyi daha karlı bulur (Seymen, 2014). Kısaca üretim, işçi ücretlerinin düşük olduğu az ülkelere kaydırılarak daha ekonomik duruma getirilir. Ancak bu durumda yeni üreticiler ihracat piyasalarını ele geçirir ve yenilikçi ülkenin ihracatı azalır. Yeni üreticilerin piyasaları ele geçirmesiyle dördüncü aşamaya geçilmiş olur (Seyidoğlu, 2007:104). Böylece fazla firma tarafından gerçekleştirilen üretim iç piyasanın talebini karşılar. Bu durumda yeni firmalar piyasaya girmeye devam edecek olursa stok fazlası meydana gelecektir (Çelik, 2008:146). Malın lisansını alan düşük maliyetli yeni üreticilerin ihracat piyasalarını ele geçirmesi ile yenilikçi ülkenin ihracat hızı azalır (Seymen, 2014). Ürün dönemleri teoreminin beşinci aşamasında ise, yenilikçi ülkenin iç piyasası artık yerli üretimle değil ithalatla karşılanmaktadır. Bu aşamada artık teknoloji serbest bir mal haline gelmiştir. Yenilikçi ülke iç piyasasında üretimini tamamen kaybettiğinde ürün dönemleri tamamlanmış olur (Seyidoğlu, 2007:104).

Ürün dönemleri teorisi, gelişmiş ülkelerin ihracat ve ithalat değerlerinin daha çok az gelişmiş ülke ekonomisine girdikçe değişeceğini söylemektedir (Walther, 1997:189).

1.1.3.5.5. Tercihlerde Benzerlik Teoremi

İsveçli İktisatçı Linder'in 1961'de geliştirdiği tercihlerde benzerlik teoremi, sanayi ticaretini konu alır (Seyidoğlu, 2007:105). Linder firmaların sanayi sektöründe sadece yurtdışı talebi karşılamak için üretim yapmayacaklarını ve bir sanayi malının yurtiçinde üretilmesi için o malın yurtiçinde talep edilen bir mal olması gerektiğini ve dolayısıyla da yurtiçi sanayi mal üretiminin yurtiçi talep tarafından belirlendiğini varsayar (Ünsal, 2005:220).

Gelir düzeyleri birbirine benzeyen ülkelerde tüketicilerin zevk ve tercihleri de birbirine benzemektedir. Hangi ülkeler arasında mal ticareti yapılacağını belirleyen de iç talep yapısıdır. O halde bir ülkenin ürettiği malı ihraç edeceği ülkenin talep yapısının kendisine benzemesi gerekir (Çelik, 2008:148). Kısaca sanayi ürünlerinin ticareti özellikle benzer tercihlere ve gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yoğunlaşır (Seymen, 2014).

Bu teorem, iç piyasası olmayan malların sadece ihracat amacıyla üretilmesini açıklayamamaktadır (Seyidoğlu, 2007:105).

1.1.3.5.6. Ölçek Ekonomileri Teoremi

Ölçek Ekonomileri, firmaların ve endüstrilerin büyüyerek üretimlerini arttırmasıyla ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2008:149). Endüstri çıktısında meydana gelen bir artış her firma için pozitif bilgi sağlayacak bilgi birikimini arttırır ve bu durum da firmaların üretimlerini arttırmasına ve bilgiye dayalı artan getirilerin yaratılmasına neden olur (Brakman vd., 2003:26). Azalan maliyet ve farklılaştırılmış mal gibi daha çok sanayi üretimi ve teknolojik gelişmeye dayanan bu teori teknolojik gelişmenin uluslararası ticarete etkilerini de açıklar (Bayraktutan, 2003:182). Ölçek ekonomileri dolayısıyla artan getirinin ortaya çıktığı durumda ise ülkeler birbirlerinin aynısı olsa bile karlı dış ticaret yapılabilir (Seyidoğlu, 2007:106). Ölçeğe göre artan getiri, bütün girdiler iki katına çıkarıldığında çıktının iki kattan daha fazla artacağını ifade etmektedir (Walther, 1997:183).

Kısaca ölçek ekonomileri, bir firmanın ürettiği çıktı miktarı artarken birim çıktı başına ortalama maliyetlerin azaldığı bir durumu ifade eder. Scitovsky (1954), ortalama maliyetlerdeki düşüşü açıklayabilmek için ölçek ekonomilerini içsel ve dışsal olarak ikiye ayırmıştır (Kumral, 2008:8).

İçsel ölçek ekonomilerinde firmanın üretim hacminin genişlemesi endüstrideki diğer firmaların üretim ölçeklerinden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır (Yücel ve Akdoğan, 2005:67). Ve ortalama maliyetlerdeki düşüş firmanın kendi üretim düzeyindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Firma üretim düzeyini arttırdıkça ölçek ekonomilerinden daha fazla yarar sağlar ve maliyet avantajı artar (Kumral, 2008:9).

Endüstrinin büyümesinden kaynaklanan maliyet düşüşleri ise dışsal ölçek ekonomileriyle açıklanmaktadır. Endüstri geliştikçe hammadde daha ucuza üretilir, üretim faktörü daha ucuza elde edilir ve altyapı daha güçlü olur. Dışsal ölçek ekonomilerinde piyasanın yapısı değişmez, her firma maliyet düşüşlerinden yararlanmaktadır (Seyidoğlu, 2007:106).

İçsel ölçek ekonomileri eksik rekabetçi piyasa yapısına dayanırken, tam rekabetçi piyasa yapısına dayanan dışsal ölçek ekonomileri Krugman'ın ifadesiyle teorik olarak analizde problemler çıkardığı ve ampirik çalışmalarda zor olduğu için pek literatürde kullanılmamıştır (Özer, 2013:34-35).

Uluslararası ticaret açısından ölçek ekonomilerinin bazı sonuçları vardır. Bunlar (Seyidoğlu, 2007:106-107);

- Ülkelerin bu tür endüstrilerde uzmanlaşmaları için daha fazla teşvik sağlanır.
- Ülke iç piyasada tüketicilerin satın alacakları çok sayıdaki maldan az miktarda üretmek yerine, ölçek ekonomisine sahip birkaç endüstride uzmanlaşmaya gider ve malları dışarıdan ithal eder. Böylece karlı ticaret yapma olanağı da sağlanır.
- Ölçek ekonomileri, tüketiciye bir malın değişik türlerinin sunulmasına yol açarak refahın artmasına katkı sağlar.

1.1.3.5.7. Monopolcü Rekabet Teorisi

Bu teoriyi ilk kez 1930'lu yıllarda Edward H. Chamberlin geliştirmiştir. Chamberlin'e göre piyasaya yeni giren firmaların mallarını endüstrideki diğer firmaların mallarından farklılaştırdığını öne sürmüştür (Çelik, 2008:152). Bu farklılık ise her tüketicinin bir firmanın ürettiği malı diğerlerinin ürettikleri mallara tercih etmesine ve böylece her firmanın kendine özgü bir alıcı grubuna sahip olmasına yol açmaktadır (Ünsal, 2007:424). Bu teori 1979 yılında Paul Krugman tarafından geliştirilmiştir (Ünsal, 2005:234).

Eğer ülkeler aynı malın hem ihracatını hem de ithalatını yapıyorsa buna endüstri içi ticaret denir. Eğer ülkeler farklı endüstrilerin ürettiği malların ticaretini yapıyorsa buna endüstriler arası ticaret denir. Monopolcü rekabet teorisi ise, faktör

zenginlikleri birbirine benzer iki ülkenin endüstri içi ticaretini açıklayan modern bir teoridir (Çelik, 2008:153).

Heckscher-Ohlin Teoremi, uluslararası ticareti karşılaştırmalı üstünlüklere ya da faktör donatımındaki farklılıklara dayandırır. Faktör donatımları ne derece farklı ise karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriler-arası ticaret de o derece büyük olur. Monopolcü rekabet hipotezi ise, endüstri-içi mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileri ile açıklanmaktadır. Ölçek ekonomilerinden yararlanma düşüncesi firmaları ve üretim tesislerini çok sayıda farklı türde mal üretmek yerine bir ya da birkaç tür üzerinde üretim yapmaya zorlar. Bunun nedeni ise, farklılaştırılmış malların birbirleri yerine ikame edilebilir olması ve firmaların rekabet için maliyetlerini düşürmek istemeleridir. Üretimde az sayıdaki tür üzerinde uzmanlaşmaya gidilir, daha etkin makineler kullanılır ve ölçek ekonomilerinden yararlanır. Böylece ülke malın ihracatçısı durumuna gelir ve diğer türleri dışarıdan ithal eder (Seyidoğlu, 2007:108).

1.1.4. Dış Ticaretin Belirleyicileri

Dış ticaretin oluşumunda ülkeden ülkeye farklılık gösteren değişiklikler söz konusudur. Bu farklılıkları yaratan neden ise ihracat-ithalat arz ve taleplerini etkileyen faktörlerin çeşitliliğidir. Bu belirleyici faktörler birincil ve ikincil faktörler olarak iki başlık altında incelenebilir (Yücel, 2006:49).

1.1.4.1. Birincil Faktörler

İhracat ve ithalat talebini, yurtiçi ve yurtdışı piyasalarındaki gelir düzeyleri ile görece fiyatlar etkilemektedir. Ancak son zamanlarda dış ticaret talep fonksiyonlarına önemli bir değişken olan döviz kurlarındaki oynaklıklarda katılmaktadır (Yücel, 2006:49).

1.1.4.1.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Gelir Düzeyleri

Dış ticaret talepleri üzerinde yurtiçi ve yurtdışı gelir düzeylerinin etkisi büyüktür. Ancak bazı varsayımlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki fiyatların sabit kaldığı varsayımdır. Varsayıma göre gelirler yükselince tüketim artacaktır.

Tüketimdeki artış sonucu yurtiçi ve yurtdışı mallara yönelik talep oluşacaktır. Gelir ile ithalat arasındaki pozitif ilişki üretimde kaynakların yabancı girdiye dayanmasına ve yurtiçi tüketimin ithal mallara yönelmesine dayanmaktadır. İthalatın artması, dış ticaret açığını da arttırıcı etki yapmaktadır.

İkinci varsayım ise ithalat talebinin gelir esnekliğidir. İthalat talebinin gelir esnekliği, ithalattaki yüzde değişimin gelirdeki yüzde değişimine oranıdır. Esneklik 1'den büyük ise ithalat artış oranı daha büyük, 1'den küçük ise ithalat bağımlılık azalacaktır (Yücel, 2006:50).

1.1.4.1.2. Göreli Fiyatlar

Ticaret de bir malın fiyatını belirleyen bazı unsurlar vardır. Bunlar; üretim ve taşıma maliyetleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Ülkelerden birinde üretim faktörü bol iken diğerinde kıt olabilmektedir. Bu da üretim maliyetlerine ve fiyatlara yansımaktadır. Dolayısıyla da malın fiyatı ülkeden ülkeye farklılıklar arz etmektedir. Ülkede bol ve ucuz olan üretim faktörünün fiyatı düşük olacağından devreye malın bir noktadan diğerine gönderilmesi önemli olacaktır (Yücel, 2006:50).

Tüketici ile üretici arasındaki ya da aynı firmanın dünyanın farklı bölgelerindeki üretim ve dağıtım merkezleri arasındaki bağlantısının ne kadar iyi ve hızlı olduğuna ek olarak bir ürünün bir noktadan diğerine taşınmasının parasal maliyeti de ticareti etkilemektedir (Aydın vd., 2010:51). Bu bağlamda taşıma giderleri dış ticareti belirleyicidir. Çünkü dış ticaretin yapılabilmesi ticaret öncesi iki ülke arasındaki fiyat farkının, malı bir ülkeden diğerine ulaştırmak için gerekli olan masraf tutarından büyük olması koşuluna bağlıdır (Doğanlar vd., 2003:87).

1.1.4.1.3. Döviz Kuru Oynaklıkları

Dış ticaretin belirleyicilerinden biri de reel döviz kurlarıdır. Döviz kurlarının değeri düşük olduğunda ihracat fiyatları düşer, aşırı değerlendirildiğinde ise ithalat fiyatları yükselir. Kısaca reel döviz kurları ile dış ticaret hadleri arasında negatif bir ilişkinin olup olmaması durumu dış ticaretin karlılığı üzerinde beklenen net etkiyi göstermesi bakımından önemlidir (Yücel, 2006:51-52).

1.1.4.2. İkincil Faktörler

İkincil faktörler, ticaret reformlarından, para ve mali politika araçlarından, firma düzeyi faktörlerden ve dünya ekonomisindeki eğilimlerden oluşmaktadır.

1.1.4.2.1. Ticaret Reformları

Serbest ticaret, tüketicileri daha yüksek bir refah seviyesine ulaştırmaktadır. Eğer serbest ticaret mümkün ise dünya ekonomisinin bütünü için en doğru ekonomik ve politik tercih olmaktadır (Aydın vd., 2010:45). Ticaret, iktisadi kaynakların etkin kullanılması sonucu ekonomiye fayda sağlayacaktır. Böylece ekonomideki sektörlerin kapasitesi optimize edilecektir.

Durgunluk dönemlerinde yurtiçi talebin gevşemesi, yerel imalat sanayi üreticileri tarafından düşen talep miktarını telafi etmek ve kapasiteleri yükseltmek için ihracat piyasasına yönelmelerini gerektirmiştir. Bu durumda da ticaret reformları, mevcut üretim faktörlerinin kullanım etkinliği ve kapasite oranlarının artışı imalat sanayinin ihracat davranışlarında temel belirleyicilerinden biri durumunda olacaktır (Yücel, 2006:53).

1.1.4.2.2. Para ve Maliye Politikası Araçları

İhracat teşvik stratejilerinin geliştirilmesini içeren para ve maliye politikaları, dış piyasalarda yeni alanlara girilmesinde önemli kolaylıklar sağlamaktadırlar (Yücel, 2006:53).

Para politikası önce faiz oranlarını etkilediğinden politika değişikliğinin ilk etkilerini faiz oranına duyarlı sektörlerde, maliye politikasının ilk etkileri de harcamaların artırıldığı ya da vergilerin değiştirildiği sektörlerde görülmektedir (Aslan, 2014).

1.1.4.2.3. Firma Düzeyi Faktörler

Firma düzeyinin özellikleri, firmanın ihracat piyasasına girme gücünde önemli ölçüde belirleyicidir. Ayrıca firmanın nispi üretkenliği ve ihracattan sağlayacağı yüksek getiri diğer bir faktör olarak ifade edilebilir.

Bunların yanı sıra araştırma ve geliştirme, ölçek ekonomisi, doğal kaynak yoğunluğu, rekabet yeteneği ve dünya ekonomisindeki eğilimler de firma düzeyi faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Yücel, 2006:53).

Bu faktörleri kısaca açıklayacak olursak, AR-GE sürecindeki başarı ya da başarısızlıklar imalat sanayinin dış ticaretteki performansını etkilemektedir. Ölçek değişkeni ise yüksek ihracat performansı için gerekli ölçek ekonomisinin düzeyini vurgular. Dış ticaretteki bir diğer belirleyici etken de rekabet yeteneğidir. Rekabet yeteneği ise, ithalat ve ihracatın eğilim değişimi için bir ayarlayıcıdır. Son olarak dünya ekonomisi çerçevesinde dış ticaretin gelişimini etkileyen temel unsurlar, dünya ile yapılan ticaretteki ihracat hedefleri ve mal bileşimleri olarak ifade edilebilir (Yücel, 2006:54).

1.2. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon ve Serbest Ticaret Anlaşmaları

Çalışmanın bu kısmında önce ekonomik entegrasyon kavramı, türleri, aşamaları açıklanmış daha sonra diğer entegrasyon türlerine göre daha yaygın olarak görülen gümrük birlikleri ile ilgili teori Viner tarafından incelenen statik etkilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra serbest ticaret anlaşmalarının geçmişten günümüze kadar olan gelişimi ele alınmış, gümrük birliği ile karşılaştırılarak, ülkeler ve bölgeler tarafından gerçekleştirilen anlaşmalarla etkileri açıklanmıştır.

1.2.1. Genel Olarak Bölgesel Ekonomik Entegrasyon

Ülkeler bir yandan kendilerinden geride kalmış ülkelere karşı küreselleşmeyi kullanırken, diğer yandan da kendilerine ekonomik, teknolojik vb. alanlarda rakip olan ülkelere karşı ekonomik entegrasyonlar oluşturmaktadırlar (Şanlı, 2004:160).

1.2.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı

Entegrasyon kelime anlamı olarak parçaları bütünü içinde birleştirmek demektir. Ekonomik entegrasyon ise, ülkeler arasında malların ve faktörlerin serbest hareketine mani olan politikalara son vermek, iç ekonomik politikaları uyumlaştırıp ayrı iktisadi yapıları bir tek iktisadi yapı haline getirmektir (Ertürk, 2002:15). Ekonomik entegrasyon denildiğinde ikili ticaret anlaşmalarından GATT gibi çok

tarafli ticaret anlaşmalarına, tercihli ticaret anlaşmalarından bölgesel ticaret anlaşmalarına kadar pek çok anlaşma ve yakınlaşma anlaşılmaktadır (Yiğit, 2003:1).

Entegrasyon hareketleri 2. Dünya Savaşı sonrasında başlamış; 1960'lar ve 1970'lerdeki başarısız bir dönemden sonra, 1980'lerin sonundan itibaren ülke ekonomilerinde büyüme, gelişme ve uluslararası rekabetin artmasıyla yeniden hız kazanmıştır. Entegrasyon hareketleri sonucu pek çok uluslararası kuruluş ortaya çıkmış ve gelişmiş ülkeler bu kuruluşlara öncülük etmiştir. Gelişmekte olan ülkeler de bu kuruluşlara sonradan ye olarak bölgesel entegrasyonlar oluşturmaya çalışmışlardır (Küçükahmetoğlu vd., 2013:2).

Entegrasyon hareketlerindeki bu hızlanmanın nedeni ise, ülkelerin zorlaşan rekabet şartlarına birlikte karşı koyma ve pazar imkânlarını arttırma aracı olarak kullanma çabasıdır (şanlı, 2004:163). Bu bağlamda ekonomik entegrasyon, büyük pazar avantajını elde etmek için ülkelerin pazarlarını birbirlerine amaları şeklinde de tanımlanabilir (Ertürk, 2002:15).

Anlaşılacağı üzere ekonomik entegrasyon kavramının tek bir tanımını yapmak mümkün değildir. Bu alanda önemli çalışmalar yapan bazı iktisatçılar tarafından yapılan ekonomik entegrasyon tanımları ise şu şekilde özetlenebilir:

Kindleberger, entegrasyon kelimesini hiçbir anlam ifade etmeyen işbirliği, örgütlenme ve düzenleme olarak tanımlamıştır. Ekonomik entegrasyonu ise üretim faktörleri fiyatının eşitlenmesi olarak kabul etmiştir (Ertürk, 2002:43).

Balassa, ekonomik entegrasyonu ticaret entegrasyonu, faktör entegrasyonu ve politika entegrasyonu olmak üzere üç aşamada tanımlamıştır. Bu anlamda ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması, lkelerarasında faktör hareketlerine serbestlik tanınması ve ulusal ekonomik politikaların uluslararası ilişkiler lehine uyumlaştırılması sonucu oluşan birleşimi entegrasyon olarak ifade etmiştir (Ertürk, 2002:44; şanlı, 2004:163).

Imre Vajda ise ticaret entegrasyonu üzerinde durmuş; ayrıca piyasa entegrasyonu ve gelişme entegrasyonu arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir (Ertürk, 2002:44).

El-Agraa ekonomik entegrasyon kavramını, en az iki katılımcı ülke tarafından kendilerine yönelik bütün ticari engellerin ayrıcalıklı olarak kaldırılması ve bu ülkeler arasında belirli bir koordinasyon ve işbirliğinin kurulması olarak tanımlamaktadır (Kar ve Arıkan, 2003:31).

Aslında bölgeselleşme dünya ekonomisinde yeni bir kavram değildir. Dönemden döneme değişen özellikleri, etkileri ve başarı dereceleri ile bölgesel ticari oluşumlar 19. yüzyılın ikinci yarısından beri uluslararası ticaret sisteminde etkili olmuşlardır. Ancak 1980'lerin sonundan itibaren yeniden hızlanan ve günümüzde de devam eden bölgeselleşmeye olan çekiciliğin altında yatan bazı nedenler vardır. İki ya da daha fazlasının bir araya gelmesiyle bölgesel entegrasyonları ortaya çıkartan bu nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Özer, 2013:30-44).

- ABD'nin bölgesel oluşumlara olan yaklaşımındaki değişiklik
- Çok taraflı ticaret sisteminin performansı ile ilgili hayal kırıklığı
- Geleneksel ticari ve ekonomik kazanımlar elde etme beklentisi
- Ulusal reformların garanti altına alınması
- Çok taraflı ticaret sisteminde pazarlık gücünün arttırılabileceği düşüncesi
- Dış piyasaya giriş garantisi elde etme
- Güvenlik kaygısı
- Ticaret saptırma etkisinden kaçınma

Görüldüğü gibi bölgesel oluşumların ortaya çıkışında ekonomik faktörler yanında siyasal faktörler de etkili olmakta, hatta bazı entegrasyonlarda siyasal faktörler daha etkin rol oynamaktadır (Kar ve Arıkan, 2003:1).

1.2.1.2. Ekonomik Entegrasyon Türleri

Farklı entegrasyon tanımları gibi entegrasyon sınıflandırmaları da farklılık arz etmektedir. Örneğin entegrasyonu, tam entegrasyon ve kısmi entegrasyon olarak

ikiye ayırmak mümkündür. Bunun yanı sıra ticaret entegrasyonundan, faktör entegrasyonundan, politika entegrasyonundan, reel entegrasyondan ve parasal entegrasyondan da söz edilebilir. İkili bir ayırım yapmak gerekirse reel entegrasyon; serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliğinden oluşurken, parasal entegrasyon; para birliği, para sistemi ve para sahasından oluşmaktadır.

Ticaret entegrasyonu, ticareti engelleyen bütün faktörlerin ortadan kaldırılmasıdır. Faktör entegrasyonu, ülkeler arasındaki faktör hareketlerine olan kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Politika entegrasyonu ise, ülkeler arasındaki ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasıdır.

Reel entegrasyon, parasal ya da finansal entegrasyon dışındaki mal ve hizmet akımlarını içerir (Yiğit, 2003:3). İktisadi bütünleşmeye giden ülkeler arasında serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği anlaşmaları yer almaktadır. Bu ülkeler bir araya gelme sürecinde diğer ülkelere karşı ortaklaşa hareket ederler ve aralarında iş bölümü gerçekleştirirler. Böylece kendi aralarındaki ticareti serbestleştirerek birlik dışı ülkelere karşı ticaret engelleri koyarlar (Küçükahmetoğlu, 2013:54).

Parasal entegrasyon ise para birliği ve sabit kur sisteminden oluşmaktadır. Sabit kur sisteminde uzun kur istikrarı sağlanabildiğinden entegrasyona yönelik kur sistemi olarak adlandırılır ve literatürde parasal entegrasyon için en uygun kur sistemi olarak kabul edilmiştir (Yiğit, 2003:5-6).

Kendi aralarında milli paranın kullanımını ve yurtiçi para politikalarının yürütülmesini birliğe üye ülkelere oluşturulan merkezi bir organizasyona bırakan ülkeler topluluğu ise parasal birliği oluşturmaktadır. Parasal birliğe üye olan her ülke bağımsız para politikası uygulama imkânını kaybetmektedir. Fakat tek bir para kullanımı nedeniyle işlem maliyetlerinin ortadan kaldırılması ve belirsizliğin azaltılmasından kaynaklanan refah artışı gibi faydalara kavuşmaktadır (Vergil, 2013:93).

1.2.1.3. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Aşamaları

Ekonomik entegrasyon şekilleri en basitinden en gelişmişine doğru; tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlikler olmak üzere beş başlık altında toplanmaktadır. Bunlar aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır (Çelik, 2008:350).

1.2.1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Anlaşmaya üye ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkileri kuvvetlendirmek ve ticaret hacmini arttırmak için iş bölümü ve uzmanlaşmadan yararlanmayı amaçlayan en dar kapsamlı ekonomik işbirliği şeklindedir (Şanlı, 2004:164). Burada anlaşmaya üye olan ülkeler tek yanlı veya karşılıklı olarak gümrük tarifelerinde indirimde bulunurlar (Seyidoğlu, 2007:227).

1.2.1.3.2. Serbest Ticaret Bölgeleri

Serbest ticaret bölgeleri, genellikle aynı coğrafi bölgede yer alan iktisadi sistemleri ve gelişme düzeyleri birbirine benzeyen bir grup ülkenin aralarındaki ticarete gümrük tarifelerini ve öteki kısıtlamaları kaldırarak ticareti serbestleştirmeleri şeklinde oluşturdukları birliktir. Bu açıdan serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliğine benzer fakat gümrük birliklerinden farklı olarak dışa karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaz (Ay, 2005:17). Üye ülkeler, üye olmayan üçüncü ülkelerle ilişkilerinde tamamen kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilirler. Böylece üçüncü ülkelere karşı her ülke kendi dış ticaret politikasını uygulamaktadır (Ertürk, 2002:46; Şanlı, 2004:164).

Serbest ticaret bölgelerine üye ülkeler, anlaşmaya taraf ülkelerle dış ticaret ilişkilerinde bağımlıyken, bölge dışındaki ülkelerle dış ekonomik ilişkilerde ise serbest hareket etme imkânına sahiptirler (Şanlı, 2004:164). Kısaca aynı mal, birlik üyesi bir ülkeden ithal edildiğinde tarife ödenmez, fakat üçüncü ülkelere ithal edildiğinde ulusal gümrük vergisi uygulanır (Seyidoğlu, 2007:227). Bu bölgesel entegrasyon aşaması serbest ticaret anlaşmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır ki, bu

çalışmanın temel konusunu oluşturan bu anlaşmalardan ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

1.2.1.3.3. Gümrük Birliği

Gümrük birliği iktisadi bütünleşmeyi bir adım ileri taşır. Bölge içindeki ticari kısıtlamaları ortadan kaldırır ve bütün üye ülkelerin uyacağı bir ortak dış tarife oluşturur (Wealthier, 1997:426). Gümrük Birliği'ni oluşturan ülkeler, kendi aralarında ticarete konan bütün engelleri kaldırdıkları gibi, üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi uygularlar (Ertürk, 2002:46).

Serbest ticaret anlaşmasından farklı olarak üyeler, üçüncü ülkelere karşı uyguladıkları bireysel gümrük tarifesinden vazgeçerek birlik dışındaki ülkelere karşı ortak ve tek bir gümrük tarifesi uygularlar (Yiğit, 2003:9).

Literatürde, bölgesel entegrasyon konusunda yapılan analizlerin daha çok serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca entegrasyonun bugün de uygulama durumunda olan en yaygın aşaması Gümrük Birliği aşamasıdır (Ertürk, 2002:46; Yiğit, 2003:9).

1.2.1.3.4. Ortak Pazar

Gümrük Birliği'nde olduğu gibi ortak pazarda da üye ülkeler aralarındaki ticareti serbestleştirmekte ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulamaktadırlar (Şanlı, 2004:164). Ancak gümrük birliklerinde sadece malların bölge içerisinde serbest dolaşımı sağlanırken; ortak pazar aşamasında bunların yanı sıra emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de bölge içerisinde serbest dolaşımı sağlanmaktadır (Şanlı, 2004:164; Yiğit, 2003:9).

1.2.1.3.5. Parasal ve İktisadi Birlik

İktisadi Birlikler, üye ülkeler arasında şimdiye kadar söylenen şartlara ek olarak ekonomik, mali ve sosyal politikaların da koordinasyonunu gerektirir (Seyidoğlu, 2007:228). Yani tek bir pazar sistemi, tek bir merkez bankası ve ortak bir

dış ticaret politikası öngörür (Şanlı, 2004:165). Böylece üye ülkelerin bireysel makro ekonomik politika serbestlikleri birliğe devredilmiş olur (Seyidoğlu, 2007:228).

İktisadi Birlik, Parasal Birliği de içeren bir aşamadır. Parasal Birliğe geçişteki önemli nedenlerden biri uluslararası ödemeleri kolaylaştıracak bir rezervin oluşturulmasıdır (Şanlı, 2004:165). Parasal birlikler kur değişmelerinin, dış ticaret ve sermaye akımları üzerindeki caydırıcı etkilerini gidermek için yapılan düzenlemelerdir. Öyle ki parasal birlik, üye ülkelerin ulusal paraları arasında sabit kur ilişkisini öngörmekte ve ulusal para ve maliye politikalarının uyumlaştırılmasını amaçlamaktadır (Seyidoğlu, 2007:228).

1.2.1.3.6. Siyasi Birlik

İktisadi şartların ve çıkarların ortaya koyduğu engelleri kaldırıp mal ve faktör hareketlerini serbest bırakmak, hem rekabetin avantajlarından yararlanmak, hem de tamamlayıcılığın açıklarını kapatmasına fırsat vermekle kendi başına iç bağımlılığını yapamayacağını bir politika tedbiri olarak gerçekleştirmek önemlidir. Fakat iyi bir iktisadi bütünlük için, siyasi yakınlaşma ve bunu dünya çapında ortak çıkarlara oturtma da önemli olmaktadır (Ertürk, 2010:144).

Bu aşamada üyeler ortak parlamento oluştururlar ve birçok siyasi kararı ortak alırlar. Bu aşama ülkelerin politika uygulama serbestliklerini ortadan kaldırdığı için çok risklidir. Siyasi birliğin gerçekleşmesi için üyelerin her yönden birbirine çok yaklaşmış ve diğer sorunları azaltmış olmaları gerekir (Yiğit, 2003:10).

1.2.1.4. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Etkileri

Ekonomik entegrasyon hareketleri, üye ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılmasını gerektirmektedir. Ancak üye ülkeler, birlik dışındaki ülkelerle yaptıkları ticaret üzerindeki kısıtlamaları sürdürmektedirler (Seyidoğlu, 2007:229). Bu açıdan bakıldığında ekonomik entegrasyon teorisinin genellikle gümrük birlikleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Gümrük birliği sonucunda ise statik ve dinamik etkiler ortaya çıkmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2013:54). Gümrük birliğinin statik etkileri 1950'lerde Jacob Viner tarafından analiz edilmiştir (Yiğit, 2003:12). Burada

da genel eğilime uygun olarak, bölgesel ekonomik entegrasyonların etkisi gümrük birlikleri üzerinden açıklanacaktır.

Gümrük birliğinde üye ülkeler arasında ticaret engelleri ortadan kaldırılırken aynı zamanda birlik dışındaki ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanır. Böylece gümrük birliği sonucunda üye ülkeler arasında serbest ticaret sağlanırken birlik dışındaki ülkelere karşı korumacı politikalar uygulanır. Gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi sonucunda da statik ve dinamik iktisadi etkiler ortaya çıkmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2013:54).

Statik etkiler, ekonomik yapı ve teknolojinin değişmediği varsayımıyla üretim faktörlerinin yeniden dağılımından doğacak etkilere bağlıdır (Şanlı, 2004:164). Bu etkiler ise sadece bir defalıktır (Seyidoğlu, 2007:229). Statik etkiler sadece üretim etkilerine dayanır ve arz esnekliği sıfır kabul edilir. Statik etkileri ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak incelemek mümkündür (Yiğit, 2003:12).

Bir bölge içinde ticaret engelleri kaldırıldığında bu bölgeyi oluşturan ülkeler arasında dış ticaret hacmi genişler ve üretim daha etkin hale gelir. Buna gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi denir (Seyidoğlu, 2007:230). Başka bir deyişle, gümrük birliği kurulduktan sonra ticaretin ucuz olan gümrüksüz kaynaktan daha fazla yapılmasıdır (Yiğit, 2003:12).

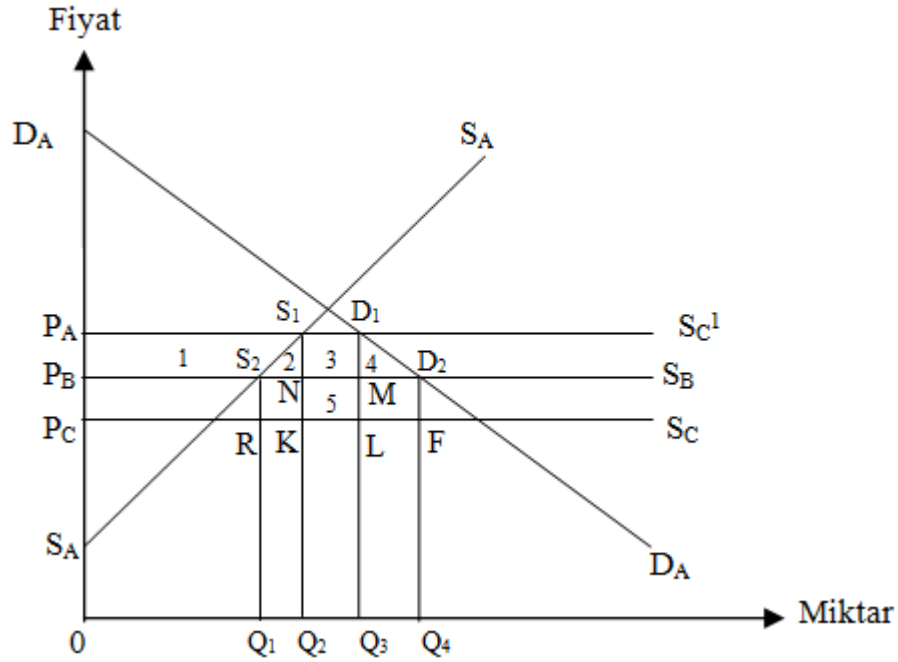
Ticaret saptırıcı etki ise, gümrük birliğinin kurulması ile en verimli üreticinin birlik dışında kalması ve birlik ülkelerinin bu ülkeden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesiyle ortaya çıkar. Böylece ithalat verimli ülkeden az verimli ülkeye kaymış olur ve refah değişimleri olumsuz yönde etkilenir (Seyidoğlu, 2007:230).

Dünya refahı üzerinde olumlu gelişmelere neden olan ticaret yaratıcı etkiyi ve refah üzerinde olumsuz etki yaratan ticaret saptırıcı etkiyi kısmi denge analizi ve genel denge analiziyle incelemek mümkündür.

Statik etkileri açıklarken birtakım varsayımlar altında analiz yapılmaktadır. Bu varsayımlar; A,B,C diye üç ülke ve bir X malı ele alalım. A ülkesinin yerli ülke, B ülkesinin ortak ülke ve C ülkesinin birlik dışı ülke olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca

tek ürün olan X malını C ülkesinin en düşük maliyetle ürettiği, A ülkesinin X malını en yüksek maliyetle ürettiği ve B ülkesinin A ülkesinden daha düşük fakat C ülkesinden daha yüksek maliyete sahip olduğu kabul edilmektedir (Küçükahmetoğlu, 2013:55). Bu varsayımlar doğrultusunda gümrük birliğinin statik etkileri aşağıdaki grafik yardımıyla açıklanabilir:

Şekil 1.3: Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Kaynak: Osman, Küçükahmetoğlu (2013); “Reel Entegrasyon Teorisi,” *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, s. 56.

X malının fiyatı A ülkesinde P_A , B ülkesinde P_B ve C ülkesinde P_C olsun. A ülkesi ithal ettiği X ürününün yurtiçi üretimini korumak için iki ülkeye de ayırım gözetmeden tarife uygularsa B ve C ülkesinin fiyatı yükselmiş olur. Ancak C ülkesinin fiyatı daha düşük olduğundan A ülkesi X malını C ülkesinden ithal eder ve B ülkesinden mal ithal etmez. Böylece A ülkesi tüketiminin bir bölümünü kendi üretimiyle karşılar bir bölümünü de ithalatla karşılamış olur. Yani iki ülkeye %100 tarife uygulandığında A ülkesinin tüketimi $0Q_3$, üretimi ise $0Q_2$ kadar olur. Kalan Q_2Q_3 kısmı ise C ülkesinden karşılanmıştır. Ayrıca A ülkesi ithal ettiği ürün üzerinden toplam olarak KLD_1S_1 (3+5) alanı kadar gümrük geliri elde eder.

Yapılan analiz gümrük birliği öncesi durumu açıklamaktadır. Gümrük birliği durumunda ise, A ve B ülkelerinin gümrük birliği kurduklarını ve C ülkesini birlik dışı bıraktıklarını varsayalım. Bu durumda B ülkesinin malı A ülkesine gümrüksüz gireceğinden B ülkesinde fiyatlar tarifersiz fiyatına düşecektir. Birlik dışına uygulanan tarifenin ise hâlen %100 olduğu kabul edilirse C ülkesinin fiyatı değişmeyecektir. Birlik içinde artık B ülkesinin fiyatı geçerli olacağından C ülkesi birliğe mal satamayacaktır. Gerçekleşen değişikliklerle beraber artık A ülkesinin tüketimi $0Q_1$, üretimi ise $0Q_4$ kadar olacaktır. Bu durumda ithalat Q_1Q_4 kadar olacaktır ve tüm mal B ülkesinden ithal edilecektir.

Gümrük birliği öncesini ve gümrük birliği durumunu karşılaştırdığımızda; ithalattaki artışın A ülkesinin üretimini azaltması ve yerine B ülkesinin üretiminin geçmesi sonucunda gerçekleştiğini gösterir. Tüketimdeki artış ise fiyatlarda meydana gelen düşüşten kaynaklanmaktadır. Böylece toplam ithalat Q_2Q_3 'den Q_1Q_4 'e yükselir. Bu durumda birlik sonrası ortaya çıkan ithalat artışı ise $Q_1Q_2+Q_3Q_4$ kadardır. Buna da ticaret yaratıcı etki denmektedir. Diğer taraftan ise eskiden C ülkesinden yapılan Q_2Q_3 miktarda ithalat artık B ülkesinden yapılmaktadır. Bu da ticaret saptırıcı etkiyi ifade etmektedir. Miktarlarda meydana gelen değişimler refah üzerinde de etkili olmaktadır. Q_1Q_2 miktarda yerli üretimin B ülkesi tarafından karşılanmasıyla sağlanan refah artışı 2 numaralı alanla gösterilebilir. Ayrıca fiyatların düşmesiyle ortaya çıkan Q_3Q_4 miktar tüketim artışı da 4 numaralı alan kadar refah artışına neden olacaktır. Kısaca gümrük birliğinin refah arttırıcı etkisi $2+4$ alanına eşittir. Ticaret sapması sonucu ise 5 numaralı alan kadar bir refah kaybı yaşanacaktır. Bu durumda net refah etkisi için bu alanları karşılaştırabiliriz. Eğer refah artışı, refah düşüşünden yüksekse birliğe katılan ülkeler net refah artışı sağlarken; tam tersi durumda dünya ekonomisi için refah düşüşü gerçekleşecektir.

Ancak bütün bu açıklamalar sonucunda gümrük birliğinin statik etkilerini sadece ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etki olarak açıklamak yanlış olabilir. Bu etkilerin yanı sıra sınır kapılarındaki görevlilerin kaldırılması, gümrük işlemlerinin son bulması ve üçüncü ülkelerden yapılacak ithalat refahı etkileyecek sonuçlar doğurabilir (Küçükahmetoğlu vd., 2013:53-55; Seyidoğlu, 2007:231-233).

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri ise, ülkelerin büyüme oranlarını etkileyebilir ve uzun dönemde kaynak dağılımını daha etkin hale getirebilir (Yiğit, 2003: 26). Ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri (Şanlı, 2004:164);

- Rekabetin artması
- Pazarın genişlemesi sonucu ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden faydalanma
- Rekabet ortamında genişleyen pazarın yatırımcılar için cazip hale gelmesi ve yatırımların artması
- Genellikle kamu kesiminde bir iktisadi birimin üretim aşamasında maliyeti içinde yer almayan ekonomik faaliyetin sonuçlarından yararlanması yani dışsal ekonomilerin oluşması
- Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sonucu kaynak etkinliğinin sağlanması
- Döviz tasarrufu yaratması şeklinde sıralanabilir.

1.2.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları

1.2.2.1. Kavramsal Olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları

Serbest Ticaret Anlaşması, iki ya da daha fazla ülke arasında ticaret engellerinin ortadan kaldırılarak taraflar arasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını sağlayan ancak taraf ülkelerin üye olmayan üçüncü ülkelerle ticaretlerinde bireysel düzenlemelerini sürdürmelerine izin veren anlaşmalar olarak tanımlanabilir (Pınar vd., 2013: 4).

1.2.2.2. Bölgeselleşme ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının Tarihsel Süreci

Dünya bir taraftan küreselleşirken diğer taraftan da bölgeselleşmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Bankası (IBRD), Birleşmiş Milletler (BM) gibi kuruluşlar küreselleşmeyi ifade ederken; Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ise bölgeselleşme kapsamındaki işbirliğini simgelemektedir (Karluk, 2007:515).

Mansfield ve Milner (1999) dünya ekonomisinde dört ayrı bölgeselleşme dalgası meydana geldiğini ifade etmişlerdir. İlk ikisi İkinci Dünya Savaşından önce ve son ikisi de savaştan sonra yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesi gerçekleşen ilk bölgeselleşme hareketi 19.yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da meydana gelmiştir. Kıta üzerindeki devletlerarasında gümrük birliği kurulmuştur. Bunlar arasında en önemli olanı ise Alman Gümrük Birliğidir. Bu oluşumlar sonucunda da Avrupa içinde ticaret artmıştır. Bu durum küresel ticareti de etkileyerek ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesine katkı sağlamış ve Avrupa 19.yüzyılın sonunda tek bir pazar haline gelmeye başlamıştır. Avrupa’da oluşturulan gümrük birliğinin yanı sıra 1860 yılında İngiliz-Fransız ticaret anlaşması ile başlayan geniş ikili ticaret anlaşmaları ağı da Avrupa’da bölgeselleşmenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda bu anlaşmalar “en fazla gözetilen ülke” (MFN) kuralını da içererek uluslararası ticaret sistemine katkı sağlamıştır (Özer, 2013:30). Söz konusu en fazla gözetilen ülke kuralına göre, üye ülkelerden birinin başka bir ülkeye gümrük kolaylıkları sağlaması halinde diğer ülkeler de aynı kolaylıktan yararlanabilirler (Ertürk, 2002:213).

Ancak bu ilk bölgeselleşme dalgası İkinci Dünya Savaşı nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Savaş sonrasında ise ikinci dalga bölgeselleşme hareketi başlamıştır. Gerçekleşen bu iki bölgeselleşme hareketi birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü ilk bölgeselleşme dalgası en fazla gözetilen ülke kuralıyla birlikte ikili ticaret anlaşmalarının dünyada daha liberal ticaret sistemi oluşturmasına zemin hazırlarken, iki savaş arası dönemde gerçekleşen bölgeselleşme dalgası ayrımcı ve korumacı ikili anlaşmalarla dünya ticaretinin ciddi oranda daralmasına hatta Büyük Buhrana neden olmuştur (Özer, 2013:30).

İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen bölgeselleşme oluşumu ise, ayrımcılık karşıtı ve karşılıklılık ilkelerine dayanan çok taraflı ticaret sisteminin 1947’de GATT çerçevesinde kurulmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de yayılmaya devam etmiştir.

1940'ların ikinci yarısı ve 1950'lerde çok az sayıda bölgesel ticaret düzenlemesi yapılmışken 1960'larda ve 1970'lerde bu oluşumlarda artış gözlenmiştir fakat bu ilgi 1980'lerde azalmış ve 1990'larda tekrar önemli bir artış kaydedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk bölgeselleşme, altı Batı Avrupa ülkesi arasında 1957'de kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), İngiltere'nin başında bulunduğu başka bir Avrupa topluluğu tarafından oluşturulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Latin Amerika'da, Orta Doğu'da, Afrika'da gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan bölgesel ticaret düzenlemeleri ile ifade edilmektedir.

Ancak Asya kıtasında Hindistan ve Çin gibi ülkeler dışı kapalı ekonomi politikaları, ihracata dayalı büyüme stratejileri benimsedikleri için herhangi bir bölgesel entegrasyon hareketine yönelmemişlerdir. Aynı şekilde Kuzey Amerika'da da bölgeselleşme eğilimleri izlenmemiştir (Özer, 2013:31-33).

Bu dönemde dünya ekonomisi gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ve kurulmak üzere olan birçok bölgesel ticaret oluşumuna sahne olurken İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk bölgeselleşme hareketi olan AT ve EFTA hariç hemen hemen diğer bölgeselleşme oluşumları etkisini kaybetmiştir (Aslan, 2013:27).

1980'lerin sonunda ikinci dalga olarak bölgeselleşme hareketleri tekrar ivme kazanmıştır. Bu hareket ise ilk olarak Kuzey Amerika'da ortaya çıkmıştır. 1989'da Kanada-Birleşik Devletler Serbest Ticaret Anlaşması (CUSFTA) ve 1994'te ABD, Kanada, Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA) oluşturulmuştur. 1960 ve 1970'lerdeki ilk bölgeselleşme akımından etkilenmeyen Kuzey Amerika, Kuzey Afrika ve Asya-Pasifik ülkelerinde bölgesel ticaret düzenlemelerinin meydana gelmiş olması ikinci bölgeselleşme hareketinin daha kapsamlı olduğunu göstermektedir (Özer, 2013:35).

Dünya ticaretini serbestleştirme hareketleri günümüzde de devam etmektedir. Daha öncede açıklandığı gibi dünya ticaretini serbestleştirme çabaları iki şekilde gelişme göstermiştir. Birincisi GATT çerçevesindeki çok yanlı ticaretin serbestleştirilmesine dayanan küreselleşme, ikincisi ise iktisadi birleşme hareketlerini kapsayan bölgesel entegrasyonlardır (Seyidoğlu, 2007:215).

1.2.2.3. Serbest Ticaret Anlaşmalarının (Bölgelerinin) Ekonomik Etkileri

Serbest ticaret anlaşmalarının etkilerinin saptanması gümrük birliğinin etkilerinin açıklanmasından zordur. Bunun nedeni ise malların homojen olmasından dolayı analizin karmaşıklığıdır.

Serbest Ticaret Anlaşmalarına taraf ülkeler arasında oluşturulan Ortaklık Konseyi ve Ortaklık Komitesinin en üst seviyede siyasi ve bürokratik temsilcileri bir araya getirerek karşılıklı olarak yeni işbirliği imkânlarının gözden geçirilmesine fırsat verdiği, bu anlaşmalar sayesinde ülkelerin birbirlerinin ekonomik ve ticari potansiyelleri konusundaki farkındalıklarının arttığı ve ülkelerin bağlarının daha da pekiştiği izlenmektedir (İİB, 2010:6).

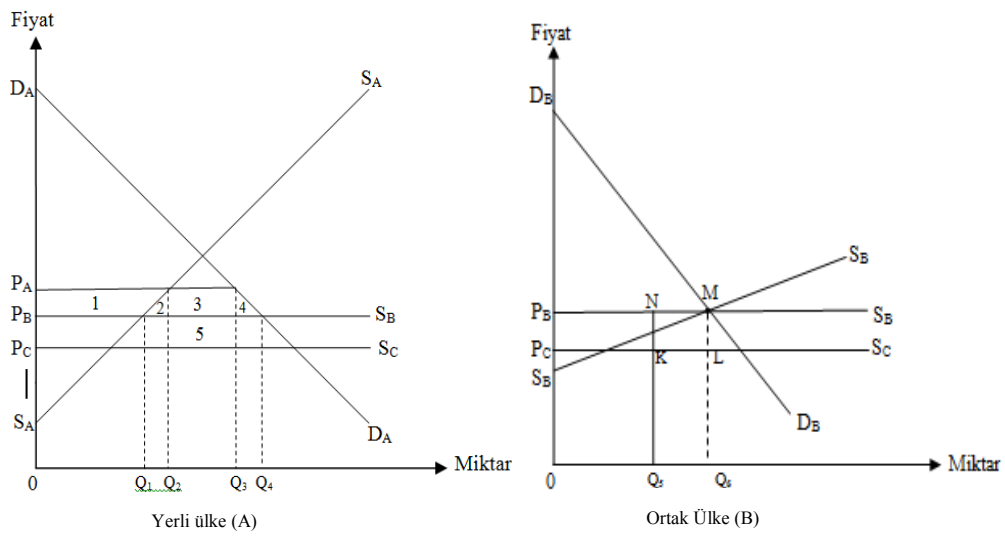
Serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik etkileri şu şekilde özetlenebilir (Küçükahmetoğlu, 2013:73):

- Serbest ticaret bölgesinde üye ülkelerin uyguladığı tarifelerin birbirinden farklı olması nedeniyle bölge dışı ülkeler ihracatı en düşük tarife uygulayan ülke üzerinden gerçekleştirirler. Böylece gümrük vergisi gelirleri en düşük tarife uygulayan ülkeye gider.
- Serbest ticaret bölgesi kapsamında uygulanan menşe kuralları sistemi ticaret kısıtlamaları yolu ile bölge dışı ülkelerin ihracatını engellerken bölge ülkelerinin birbirine ihracatını özendirir. Menşe kuralları gümrük vergisi dışında ek ticaret engelleri getirdiği için serbest ticaret anlaşmaları gümrük birliğine göre daha fazla ticaret saptırma etkisine yol açar.
- Serbest ticaret bölgesinde üye ülkeler arasında tarife politikası konusunda koordinasyon olmadığı için pazarlık gücü yetersiz kalır ve bölge dışı ülkelere karşı dış ticaret hadlerinde kötüleşme ortaya çıkar.
- Serbest ticaret bölgesinde ülke düzeyinde yürütülen korumacılık yönündeki lobi faaliyetleri liberal dış ticaret politikalarına karşı bir engel oluşturur ve ticaret sapmasına yol açar.

Serbest ticaret anlaşmalarının ekonomik etkileri grafik yardımıyla incelenebilmektedir. Bu etkiler açıklanırken kabul edilmiş bazı varsayımlar

bulunmaktadır. A ve B ülkelerinin benzer talep yapısına sahip olduğu, B ülkesi arzının A ülkesine göre daha esnek ve rekabetçi olduğu, B ülkesinin A ülkesine göre daha düşük oranda tarife uyguladığı, serbest ticaret bölgesi öncesinde A ülkesinin bölge dışı ülkelerden ithalat yaptığı buna karşılık B ülkesinin arz ve talep eşitliği sağladığı ve bölge ülkelerinde menşe kuralları uygulamasının işlediği varsayılmaktadır (Küçükahmetoğlu vd., 2013:70).

Şekil 1.4: Serbest Ticaret Anlaşmalarının Ekonomik Etkileri

Kaynak: Osman, Küçükahmetoğlu (2013); “Reel Entegrasyon Teorisi,” *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, s.56.

A ülkesinde ithalata $P_A P_C$ kadar tarife uygulanırken ortaya çıkan yurtiçi fiyat $0P_A$, B ülkesinde ithalata $P_B P_C$ kadar tarife uygulanırken ortaya çıkan yurtiçi fiyat $0P_B$ 'dir. Serbest ticaret bölgesi öncesi A ülkesinde üretim $0Q_2$ iken tüketim $0Q_3$, C ülkesinden yapılan ithalat ise $Q_2 Q_3$ kadardır. A ülkesi $Q_2 Q_3$ kadar ithalat üzerinden 3+5 sayılı alan kadar gümrük vergisi geliri elde etmektedir. B ülkesinde ise üretim ve tüketim $0Q_6$ kadardır.

İki ülke serbest ticaret bölgesi oluşturduğunda $0P_B$ fiyatından bölgede toplam talep, toplam arzı $Q_1 Q_4$ kadar aşar. B ülkesinin üretim kapasitesi A ülkesindeki arz eksikliğinin karşılayabilecek durumda olduğu için B ülkesindeki yurtiçi fiyat serbest ticaret bölgesindeki denge fiyatı olur. A ülkesi, C ülkesinin ürünlerine gümrük vergisi uygularken B ülkesinin ürünlerine gümrük vergisi uygulamaz. Bu nedenle B

ülkesi C ülkesine göre ihracat fiyatı açısından üstünlük sağlar. Böylece B ülkesi A ülkesinin talebini karşılamak için mal ihraç eder ve kazanç sağlar. Ayrıca B ülkesi, ürün eksikliğini gidermek için C ülkesinden de mal ithal eder ve KLMN alanı kadar devlet gelirinde artış sağlar. B ülkesi üretim ve tüketim düzeylerini en baştaki seviyesinde koruduğu için tüketim kaybı ve üretim kaybı ile karşılaşmaz. Sonuç olarak A ülkesinin net refah düzeyi belirsiz durumdayken, B ülkesi kazançlı durumdadır (Küçükahmetoğlu, 2013:71).

1.2.2.4. Serbest Ticaret Bölgeleri ile Gümrük Birliği Arasındaki Farklar

Gümrük birliği ve serbest ticaret bölgeleri temel özellikleri bakımından karşılaştırıldığında iki bütünleşme biçimi arasındaki farklar şu şekilde sıralanabilir (Küçükahmetoğlu, 2013:72).

- Gümrük birliği ülkeleri ortak gümrük tarifesi uyguladıklarından tarife gelirlerini arttırmak için girişimde bulunmazlar. Fakat serbest ticaret bölgelerinde üye ülkelerin uyguladıkları tarifeler birbirinden farklıdır. Bunu sebebi de, bölge dışı ülkelerin ihracatlarını en düşük tarife uygulayan ülke üzerinden gerçekleştirmeleridir. Böylece vergi geliri en düşük tarifeli ülkeye gider ve diğer ülkeler kayıp ile karşılaşır.
- Serbest ticaret bölgesi ülkeleri, gümrük birliğine göre dış ticaret politikasını uygularken daha büyük ölçüde esnekliğe sahiptir.
- Serbest ticaret bölgesi, gümrük birliğine göre daha fazla ticaret saptırma etkisine sahiptir.
- Gümrük birliği ülkeleri tarifeleri birlikte aldıkları kararlara göre belirledikleri için birlik dışı ülkelere karşı dış ticaret hacmini iyileştirebilirler. Serbest ticaret bölgelerinde ise üyeler arasında ortak dış politika olmadığı için bölge dışı ülkelerin dış ticaret hacmini kötüleştirebilirler.
- Gümrük birliğinde korumacılık yönündeki lobi faaliyetleri birlik düzeyinde yürütülürken, serbest ticaret bölgelerinde ülke düzeyinde sürdürülür.

Bu farklara ek olarak başka bir ifadeyle, iki bütünleşme biçimi arasındaki en önemli ayırıcı farkı söylenecek olursa; gümrük birliğinde birlik dışı ülkelere karşı

ortak bir tarife uygulanırken, serbest ticaret bölgelerinde bölge dışı ülkelere karşı bireysel tarifeler uygulanmaktadır.

1.2.2.5. Bölgeler ve Ülkeler İtibariyle Serbest Ticaret Anlaşmaları

Dünyada ekonomik anlamda ilk entegrasyon hareketleri 1834 yılında Alman Devletleri arasında düzenlenen gümrük birliğiyle (Zollverein) başlamıştır. Ekonomik entegrasyon hareketlerini hızlandıran gelişme ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1948 yılında GATT'ın kabulü ve WTO'ya dönüşerek kurumsallaşmasıdır. Bu gelişmenin ardından Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya-Pasifik'te büyük ekonomik bütünleşme hareketleri yaşanmıştır. Entegrasyon hareketlerinin genelde üç ana merkezde kutuplaştığı görülmektedir. Tüm Avrupa'yı kapsamı içine alan AB birinci kutbu oluştururken, ikinci kutup Asya-Pasifik'te hakim olan APEC'tir. Son kutup ise Kuzey Amerika'yı kapsayan NAFTA'dır. Bu entegrasyonların ortak noktası, gelişmiş ülkeler arasında kurulan birlikler olmaları ya da liderliğini gelişmiş ülkelerin yaptığı entegrasyonlar olmalarıdır (İncekara ve Savrul, 2011:12).

1.2.2.5.1. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)

Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi, İngiltere ile altı Batı Avrupa ülkesi (Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, Fransa ve İtalya) arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda ortaya çıkmış bir oluşumdur.

4 Ocak Stockholm Anlaşması ile oluşturulan EFTA'nın merkezi Cenevre olmakla birlikte kurucu üyeleri; İngiltere, Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz, İsveç ve İsviçre'dir. Daha sonra İzlanda da bu birliğe dâhil edilmiştir (Seyidoğlu, 2007:280).

Birliğin temel amaçları şunlardır: Üyeler arasında endüstri mallarında serbest ticareti geliştirmek ve gümrük duvarlarını kaldırmak, genel bir Batı Avrupa pazarı yaratılmasına yardımcı olmak ve dünya ticaretinin genişlemesine katkıda bulunmaktır. Ayrıca Birliğin, AET'ten farklı olarak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi ve ortak ticaret politikası olmaması yanında, üyelerin ekonomik

politikalarının uyumlaştırılması gibi bir gayesi de yoktu (Hasgüler ve Uludağ, 2012:351).

1973 yılında İngiltere ve Danimarka EFTA'dan ayrılıp AET'e katıldılar. Daha sonra da İsveç, Finlandiya ve Avusturya EFTA'dan ayrılıp AB'ye üye oldular. Günümüzde ise EFTA üyesi olan ülkeler; İsviçre, Norveç, İzlanda ve Liechtenstein'dir (Seyidoğlu, 2007:282).

1.2.2.5.2. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)

NAFTA'nın temeli, ABD ile Kanada arasında 2 Ocak 1988 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1989'da yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşması ile atılmıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2012:377). Bu anlaşma ile tarifelerin kaldırılması, tarife dışı engellerin azaltılması, hizmet ticaretinin liberalleştirilmesi ve yatırımlar üzerindeki kısıtlamaların giderilmesi amaçlanmıştır (Seyidoğlu, 2007:283).

NAFTA Anlaşması, iki yolla ortaya çıkmıştır. İlk olarak Meksika ile ABD arasındaki zirai ürünlerin serbest ticaretinin 15 yıl içinde aşamalar halinde gerçekleşmesini öngörüyordu. İkinci olarak da, NAFTA Anlaşması ile tekstil ve giyim eşyalarında bölgesel serbest ticaret meydana getirilmiştir (Wealther, 1997:461).

ABD, 1988 yılında GATT'a üye olan Meksika ile anlaşma imzalamıştır. ABD'nin Kanada ve Meksika ile birlikte yaptığı anlaşmalar sonucunda 12 Ağustos 1993'de kurulan ve 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulmuştur (El-Agraa, 2004:12).

NAFTA, bir serbest ticaret bölgesidir. Bu durum üç ülkenin aralarında ticarete her türlü engeli kaldırmalarını öngörürken üçüncü ülkelere karşı ulusal tarifelerin devam etmesine imkân tanımıştır.

NAFTA hakkında yapılan eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ticaretteki artışın Meksika'daki çevre standartlarına uymaması nedeniyle vereceği zararlar; ikincisi ise Meksika'daki düşük çalışma standartlarının rekabet eşitsizliğine neden olacağıdır. Bu eleştirileri dikkate alan NAFTA üyeleri, aralarında anlaşma

yaparak çalışma koşullarını ve iş kanunlarını uyumlaştırmaya çalışmışlardır (Seyidoğlu, 2007:283-284).

1.2.2.5.3. Latin Amerika Entegrasyon Bölgesi (LAIA) ve LAFTA

LAFTA 1 Şubat 1960'da yedi üyenin imzaladığı Montevideo Anlaşması ile kurulmuştur (Seyidoğlu, 2007:285). LAFTA'nın kuruluşundaki temel felsefe, ekonomik işbirliği sağlamayı ve Latin Amerika Ortak Pazarını yaratmayı hedefleyen bölgesel bir örgüt yatmaktadır (Hasgüler ve Uludağ, 2012:376-377). Anlaşmayı imzalayan üyeler ise; Arjantin, Brezilya, Meksika, Şili, Paraguay, Peru, Uruguay'dır. Daha sonra birliğe Kolombiya, Ekvator, Venezüella ve Bolivya katılmıştır (El-Agraa, 2004:12).

Serbest Ticaret Bölgesine dayanan LAFTA ticaretin serbestleştirilmesini, bölgede tarımsal kalkınma ve sanayileşme politikalarının uyumlaştırılmasını amaçlıyordu (Seyidoğlu, 2007:285).

Üye ülkelerde meydana gelen siyasi istikrarsızlıklar ve özellikle örgütün bölge ülkeleri arasında gümrük engellerini kaldıramama sorunu LAFTA'nın sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorunların yarattığı etkisizlik karşısında LAFTA anlaşması feshedilmiş ve yerine 12 Ağustos 1980'de Latin Amerika Entegrasyon Bölgesi (LAIA) adlı örgüt kurulmuştur (Hasgüler ve Uludağ, 2012:377). Bu örgüt LAFTA'ya göre uzun dönemde yavaş ilerleyen Latin Amerika ortak pazarını kurmayı amaçlamıştır. Bu amaçla beraber, birleşme konusunda daha esnek davranmıştır ve üye ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre özel düzenlemeler yapmıştır (Seyidoğlu, 2007:285).

1.2.2.5.4. ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA)

Güneydoğu Asya bölgesindeki barış ve güvenlik temelinde istikrarı sağlamak amacıyla siyasal nitelikli bir uluslararası örgüt olan Güneydoğu Asya Milletleri Birliği (ASEAN) Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın Dışişleri Bakanlarının 8 Ağustos 1967'de Bangkok Deklarasyonunu imzalamasıyla kurulmuştur (Hasgüler ve Uludağ, 2012:424; Yayla, 2013:479). Daha sonra ise

1984'te Brunei Sultanlığı, 1995'te Vietnam, 1997'de Lao ve Myanmar ve 1998'de Kamboçya birliğe katılmıştır (El-Agraa, 2004:12).

Avrupa tarzında ekonomik entegrasyon oluşturmak gibi bir hedefi olmayan, ekonomik temaslara vurgu yapmayan ASEAN birliği, ekonomik işbirliğine de karşı olmayıp Birliğin, bölgesinde ulusal ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacağı inancı taşımaktadır (Yayla, 2013:479). 1994'te ilan edilen Singapur Bildirgesi ile ASEAN siyasal amaçlarını netleştirmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2012:426). Daha sonra da 1998'de bölgesel ekonomik entegrasyon fikri ilk kez resmi olarak Hanai Faaliyet Planı'nda yer almıştır (Yayla, 2013:480).

Günümüzde ASEAN, ulaşım ağının geliştirilmesi yoluyla bölgesel ekonomik işbirliğini sürdürmektedir. Ayrıca ASEAN, ulusal haberleşme geç ve hizmetlerinin işlerliğini ve koordinasyonunu sağlamaktadır. Üye ülkeler aynı zamanda enerji şebekeleri ve petrol boru hattını da kapsayan ASEAN enerji ağları oluşturmaktadırlar (Yayla, 2013:481).

1.2.2.5.6. Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)

APEC, ne NAFTA gibi resmi bir ticaret anlaşmasıdır ne de Dünya Ticaret Örgütü gibi kurallara dayalı bir örgüttür. Serbest piyasa ekonomisinin bölge ülkelerinde yerleşmesini ve gelişmesini amaçlayan APEC, Avustralya, Brunei Sultanlığı, Kanada, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Singapur, Tayland ve ABD ticaret ve dışişleri bakanlarının katıldığı Avustralya'daki toplantıda kurulmuştur (Hasgüler ve Uludağ, 2012:481). 1989 yılında kurulan APEC, Asya-Pasifik Bölgesinde ekonomik gelişmeyi ve refah düzeyini arttırmayı amaçlamaktadır (Erkekoğlu ve Arıç, 2013:104).

APEC, gümrük tarifelerini ve vergi yükünü düşüren ticari anlaşmaların düzenlenmesini ve ticari korumacılıktan kurtulmayı şiddetle savunan bir kuruluştur (Hasgüler ve Uludağ, 2012:431). Kısaca, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütünün nihai hedefi, APEC coğrafyasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasına yönelik faaliyetlere katkıda bulunmaktır (Yayla, 2013:483).

1.2.2.5.7. Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)

Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması 21 Aralık 1992 tarihinde Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri arasında imzalanmıştır ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu oluşumla, anlaşmayı imzalayan ülkelerin Batı Avrupa kurumlarına entegre olmasını sağlamak, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini üye ülkelerde yerleştirmek amaçlanmıştır (Karluk, 2007:543-544). Kısaca bu anlaşmanın temel amacı, imza atan ülkelerin AB'ye tam üyelik hedefini sağlayacak geçiş hazırlıklarına hizmet etmektir.

CEFTA'ya 1996 yılında Slovenya, 1997'de Romanya, 1999 yılında Bulgaristan, 2003'te Hırvatistan katılırken; Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya üyelikten ayrılmıştır. Ayrıca AB tam üyeliğine hak kazanan Slovenya 2004 yılında, Romanya ve Bulgaristan 2007 yılında CEFTA üyeliğinden ayrılmışlardır (Bahçekapılı, 2013:447).

Ortaya çıkan yeni anlaşma ile 32 adet ikili serbest ticaret anlaşmasını birleştirerek tek bir Bölgesel Ticaret Anlaşması haline getirmek amaçlanmıştır. Anlaşmayla toplam ticaretin tamamına serbestlik tanınmasının yanı sıra ticaretin daha basit kurallar çerçevesinde yapılması hedeflenmektedir (Karluk, 2007:544).

1.2.2.5.8. Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi (SAFTA)

Ticaret, kadın ve çocuk gelişimi, gıda güvenliği, terörizm, altyapı, kültürel değişim ve çevre konularında pek çok anlaşmaya imza atan Güney Asya Bölgesel İşbirliği Kuruluşu (SAARC) 1985 yılında kurulmuştur. SAARC üyeleri Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka olmak üzere 7 Güney Asya ülkesinden oluşmaktadır.

SAARC düzenlenerek SAARC Tercihli Ticaret Anlaşması olarak 1995'te imzalanmıştır. Üye ülkeler daha sonra aşamalar halinde düzenlenen bu anlaşmanın etkinliği düşük bulunarak ikili ticaret anlaşmalarına yönelmişlerdir (Yayla, 2013:484-485).

Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi 6 Ocak 2004 tarihinde imzalan bir anlaşma ile kurulmuştur. Böylece Hindistan, Pakistan, Nepal, Sri Lanka, Bangladeş, Bhutan ve Maldivler arasında bir serbest ticaret bölgesi yaratılmıştır (Karluk, 2007:610).

SAFTA, bölgedeki az gelişmiş ülkelere kalkınmalarında yardımcı olmak amacıyla özel ve farklı uygulamalar getirmektedir (Yayla, 2013:485).

SAFTA Anlaşması 2012 yılına kadar bölgede sıfır gümrüklerinin uygulandığı bir ticaret bölgesi yaratmayı amaçlamaktaydı (Karluk, 2007:610).

1.2.2.5.9. Üçler Grubu (G-3 Serbest Ticaret Anlaşması)

1990'lı yıllarda Kuzey ve Güney Amerika kıtasında yer alan Meksika, Kolombiya ve Venezüella arasında imzalanmış çok sayıdaki anlaşmanın sonucunda oluşturulmuştur ve 13 Haziran 1994 tarihinde bu üç ülke arasında imzalanmıştır (Karluk, 2007:571).

Bu anlaşmanın temel amacı, üye ülkeler arasında gümrük birliğini gerçekleştirebilmektir (Karluk, 2007:572).

1.2.2.5.10. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC)

1980'lerin sonundan itibaren faaliyete geçen Güney Afrika Kalkınma Topluluğu(SADCC)'nin 1992 yılında gerçekleştirilen zirvesinde SADCC, SADC'ye dönüştürülmüştür. Bu dönüştürmenin amacı sürdürülebilir ekonomik büyüme ve ekonomik gelişmeyi sağlamadaki pek çok olumsuz etkenin ekonomik işbirliği alanlarındaki zorlukların ele alınarak entegrasyon hareketlerine yardımcı olmaktadır (Kaya ve Kutlu, 2013:497).

Güney Afrika Kalkınma Topluluğu 1 Nisan 1980 tarihinde Angola, Botswana, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mozambik, Güney Afrika, Swaziland, Tanzania, Zambiya, Zimbabwe arasında kurulmuştur (Karluk, 2007:581). Daha sonra topluluğa 1990 yılında Namibya, 1995 yılında Mauritius, 1997'de ise Şeyceller ve Demokratik

Kongo Cumhuriyeti katılarak üye sayısı 14'e yükseltilmiştir (Kaya ve Kutlu, 2013:497).

SADC'de sanayi yapısının güçlendirilmesi, ulaştırma ve haberleşme, gıda ve tarım sektörlerinde bazı ortak projelerin hayata geçirilmesi konularında başarılar elde edilmiştir (Karluk, 2007:581).

2. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE TÜRKİYE’NİN YAPTIĞI SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI

2.1. Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Dış Ticareti

Türkiye’nin dış ticaretini iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. 1980’den önce genel hatlarıyla ithal ikameci bir ekonomi politikası izleyen Türkiye, 1980’den sonra ticari serbestleşme ve finansal serbestleşme politikaları uygulayarak uluslararası ticarete büyük ölçüde katıldığını göstermektedir (Savrul vd., 2013:61).

2.1.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Tarihsel Gelişimi

29 Ekim 1923’te ekonomik anlamda çökmüş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazından Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde siyasi bağımsızlığını kazanmış Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. İktisadi hayata hızlı atılımlar yapan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar sonucunda 1923-1929 yılları arasında liberal bir dönem yaşamıştır. Fakat 1929’da gerçekleşen Büyük Buhran’ın etkisiyle sermayede meydana gelen olumsuzluklar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin devletçilik politikası izlemesine neden olmuştur (Özçelik ve Tuncer, 2007:253). 1930’lardan 1980’e kadar Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme politikası ve buna bağlı olarak müdahaleci bir dış ticaret politikası izlenmiştir.

1980 sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde ülke ekonomisini dışa kapalı hale getiren ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terk edilerek ekonominin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemlerini sağlayan ve dünya ile ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirecek ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ve liberal dış ticaret politikaları izlenmiştir (Şenol, 2014).

Bu bölümde bu iki dönemdeki ekonomi ve dış ticaret politikaları ele alınacaktır.

2.1.1.1. Cumhuriyet’in Kuruluşundan 80’lere Kadar Olan Süreç

19.yüzyılın sonunda ve 20.yüzyılın başında katılmış olduğu savaşlar sonucu Osmanlı Devleti ekonomik anlamda güçsüz konumdaydı. Var olan kaynakların

büyük ölçüde ordunun hizmetine sunulmuş olması kaynakların tükenmesine neden olmuştur. Bu durum savaşların finansmanında iç kaynakları yetersiz kalan Osmanlı Devleti'ni dış borçlanmaya mecbur kılmıştır. Aynı dönemde başlayan Kurtuluş Savaşında da bütün kaynakların sonuna kadar kullanılmış olması Cumhuriyet'in ilanı ile zor bir döneme girildiğini göstermektedir (Özçelik ve Tuncer, 2007:254).

1923'te Cumhuriyet ile birlikte yeniden dünya sahnesine çıkan Türkler için, eski Müslüman ortaklarından gördükleri vefasızlıklar ve İslam dünyasının yarı-sömürge halinde yaşamasından kaynaklanan durumun Batı'nın teknolojik üstünlüğü ile de birleşmesi sonucu Avrupa, Cumhuriyetin kurucuları ve Türkler için bölgesel ortak olarak algılanmıştır. Yeni cumhuriyetin inşa edilmesinde önemli olan bu Batılılaşma olgusu ile Atatürk'ün önderliğinde Türkiye yeniden doğmuştur (Dikkaya, 2013:405-408).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın olumsuz ekonomik etkileri önemli ölçüde hissedilmiştir (Savrul vd., 2013:61). Geçimini ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışan yoksul ve eğitimsiz bir toplumun varlığı, yerli ürünler yerine ithal mallarını korumayı amaç edinen bir gümrük rejimi, demir ve deniz yollarında en önemli sektörlere hâkim yabancı şirketlerin ülkeyi terk etmeleri gibi bütün ticari faaliyetleri oluşturan bu gelişmelerin durmuş olması Türkiye'de her şeyin yeniden inşa edilmesini gerektiriyordu (Özçelik ve Tuncer, 2007:254). Cumhuriyet ilan edildiğinde, ülkede hâkim ekonomik yapı tarıma dayalı idi. Tarımın GSMH içindeki payı 1923 yılında %43.1 iken sanayinin GSMH içindeki payı %10.6 seviyesinde gerçekleşmiştir (Tol, 2012). Anlaşılacağı üzere, Türkiye ekonomisinin sermaye birikimi yeterli seviyede olmadığından yabancı sermayeye gerek duyulmaktaydı. Bu gelişmeler sonucunda 1923'de İzmir'de gerçekleştirilen İktisat Kongresi'nde yeni kurulan cumhuriyetin izleyeceği ekonomik yön belirlenmeye çalışılmıştır (Savrul vd., 2013:61).

İktisat Kongresi'nde Türkiye'yi gelişmiş ülkeler düzeyine yükseltmek için özel sektör, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek başlıca unsur olarak görülmüş ve bu doğrultuda özel sektör, yatırımlarda bulunması için teşvik edilmiştir (Özcan, 1998:41-76). Kısaca kongrenin yapılmasının iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak

tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi kesimlerinin sorunlarını bir bütün halinde belirlemek ve ikinci olarak da yabancı sermaye çevrelerini ekonominin genel görünüşü konusunda bilgilendirmektir (Kepenek ve Yentürk, 2005:32-33).

Kongrede alınan kararlar şöyledir (Özçelik ve Tuncer, 2007:255; Özgüven, 2002:112-114):

- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir.
- Türk limanlarına kabotaj hakkı sağlanarak demiryolu ve limanlar ile diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir.
- Sanayi için gerekli olan her türlü makine ve teçhizat gibi yatırım mallarının ithalinde vergi alınmayacaktır.
- İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek ve 18 yaşından küçükler çalıştırılmayacaktır.
- İç gümrükler kaldırılacak, koruyucu gümrük tarifeleri kabul edilecektir.
- Tüm işgücüne sendika hakkı tanınacak ve amele yerine işçi kavramı kullanılacaktır.
- 1 Mayıs Türkiye İşçi Bayramı olarak kabul edilecektir.
- Tütün tarımı ve ticareti serbestleştirilecek, ihraç edilen tütünün işlenmiş olmasına dikkat edilecek ve vergisi tüketiciden alınacaktır.
- Lüks ithalattan kaçınılacaktır.
- Türkiye Çiftçiler Birliği adı ile bir cemiyet kurulacaktır.
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir ve sanayicilere kredi vermek üzere bir Sanayi Bankası kurulacaktır.

1923 İktisat Kongresi'nde milliyetçi ve liberal ekonomi politikaları benimsenmesi sonrası uygulanan ekonomi politikaları özel girişime önem veren ve dışa açık bir yapı görünümündedir (Savrul vd., 2013:61-62). Aynı şekilde Atatürk'ün dış politika görüşü de ülkeyi dışarıya kapatmaktan çok dışa açmak şeklinde gerçekleşmiştir (Dikkaya, 2013:409).

Türkiye’de 1923-1929 yılları arası iki önemli gelişme daha yaşanmıştır. Bunlardan ilki Lozan Anlaşmasıdır. Bu anlaşma Türkiye’yi hem siyasi hem ekonomik anlamda etkilemiştir. Lozan Anlaşması ile Osmanlı borçlarının büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti’i tarafından devralınmıştır. Ayrıca ağır iktisadi hükümleri bulunan kapitülasyonlar da Lozan Anlaşması ile kaldırılmıştır. İkinci olarak da tüm dünyayı etkilemiş olan Büyük Dünya Buhranıdır (Özçelik ve Tuncer, 2007:256).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan kısa bir süre sonrasına rastlayan ve tüm dünya ülkelerini etkileyen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye’de daha korumacı ve müdahaleci politikalar izlenmesine neden olmuştur. Bu dönemde ekonomi politikasının temel hedefi olarak ekonomik açıdan kendi kendine yetebilen bir yapının oluşturulması benimsenmiş ve buna bağlı olarak da ihracat ana ekonomik politikalar arasında görülmemiştir.

1920’li yıllarda uygulanan liberal ekonomik politika, ülkenin iktisadi yapısının gelişmeyi sağlamaması, ülkenin dışa bağımlı yapısının değişmemesi sonucunu vermiştir. Türkiye sadece yatırım malları açısından değil tüketim malları yönünden de ithalata bağılıydı ve 1929 Buhranı Türk lirasının değerini tehdit etmeye başlamıştır (Çavdar, 2003:244). Cumhuriyet’in ilk yıllarında ithal mallarda değişiklik söz konusudur. 1924 yılında toplam ithalat içindeki payı %66 olan tüketim malları, 1930 yılında %41’e düşmüştür. Ara malların toplam ithalat içindeki payı ise 1924’te %20 iken 1930’da %33’e çıkmıştır. Bu durum ithal ikameci bir eğilimin ortaya çıktığını göstermektedir. Böylece 1920’li yıllarda izlenen liberal ekonomi politikalarının beklenen gelişmeyi sağlayamaması üzerine ithal ikameci politikalar gündeme gelmiştir (Tol, 2012).

Türkiye ekonomisinde 1923-1929 yılları verilerine bakıldığında; Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıllarda ihracat içerisinde tarımsal ürünlerin payı %86 gibi büyük bir paya sahipken sanayi mallarının payı %8’ler seviyesindedir ve ihraç ürünlerini tütün, üzüm, fındık, zeytinyağı gibi ürünler oluşturmaktadır (Şenol, 2014). Böylece Türkiye, dünya ekonomisine hammadde ihraç edip sınaî tüketim malı ithal eden ihracat ekonomisidir (Tol, 2012).

1923-1929 döneminin en önemli özelliği, dış ticaret dengemizin sürekli ve her yıl 50 milyon TL civarında açık vermiş olmasıdır (Töre, 1982:51). Tablo 2.1’de görüldüğü gibi 1923-1929 yılları arası ithalatımız ihracatımızdan daha fazla olmuştur (Savrul vd., 2013:62).

Tablo 2.1: Dış Ticaret Göstergeleri (1923-1929)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	İhracat/ İthalat Karşılaşma Oranı(%)
1923	50790	-	86872	-	58.5
1924	82435	62.3	100462	15.6	82.1
1925	102700	24.6	128953	28.4	79.6
1926	96437	-6.1	121411	-5.8	79.4
1927	80749	-16.3	107752	-11.3	74.9
1928	88278	9.3	113710	5.5	77.6
1929	74827	-15.2	123558	8.7	60.6

Kaynak:TÜİK (2014), Konularına göre istatistikler, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 16.04.2014).

1923-1929 döneminde toplam ithalat içinde tüketim malları %50, yatırım malları toplam ithalatın dörtte biri ve tarımsal mallarda %86.3 gibi önemli bir pay almıştır. Sanayi mallarının toplam ihracat içerisindeki payı ise %8.6’dır (Töre, 1982:51-52).

1929’ların sonunda patlayan Dünya Ekonomik Buhranı’nın Türkiye’ye yansımaları ve bu dönemde alınan teşvik tedbirleri ile kamu ortaklık yaklaşımlarının yeterince başarılı olamaması Türkiye’yi önce bir iktisadi politika arayışı dönemine sonra da iktisadi devletçilik dönemine yönlendirmiştir (Korum, 1982:70). Dünya Ekonomik Krizi ihracatı kuruyemiş, tütün, pamuk gibi tarım ürünlerinden oluşan buna karşılık sanayi ürünü tüketim mallarını ve sermaye mallarını ithal eden Türkiye ekonomisinde büyük bir sarsıntıya neden olmuştur (Aruoba, 1982:102).

Dünya Bunalımı’nın olumsuz sonuçlarından korunmak için yeni bir politikanın izlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bir yandan ithalatı frenlemek, diğer yandan uluslararası finans ve ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkisini azaltmak için yeni kambiyo rejiminin ilk adımı atılmıştır (Çavdar, 2003:213). Büyük ölçüde ithalata bağımlı yaşayan Türkiye’de dünya ekonomik bunalımının etkileriyle fiyatlar genel düzeyi artış göstermiş, ithal ve ihraç malları arasında fiyatlar ithal malları

lehine değişmiştir (Çavdar, 2003:225). Büyük Dünya Depresyonunun yol açtığı sorunlar aynı zamanda devletin ekonomiye müdahalesini de gerektirmektedir. Böylece 1923-1929 yılları arasındaki liberal politika uygulamaları yerine 1930'ların başından itibaren yoğun devlet müdahaleciliği başlamıştır (Seyidoğlu, 2007:526). Devletçilik politikaları Türkiye'de sanayinin temellerini oluşturmaktadır. Sanayi ile bağlantı kurularak tarımın daha verimli yapılması için politikalar izlenilmiştir (Hamitoğulları, 1982:130).

1930 ve 1931 yılları iç ekonomiye yönelik olarak müdahale önlemlerinin alınmadığı ancak dış ticarete sıkı önlemler uygulanan yıllar olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda liberal ekonomi politikaları izleyen Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden olumsuz etkilenmiştir. 1931'de ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanun korumacılığın ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur fakat Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı, kalkınma planı olmaktan ziyade devletin sanayi alanındaki yatırım programı olarak değerlendirilmektedir (Savrul vd., 2013:63). 1934'te yürürlüğe konan Beş Yıllık Sanayi Planının amacı, hammaddeleri yurt içinden sağlanması mümkün olan sanayi kollarını devletçe kurmaktır. Bu sanayi kolları; dokuma sanayi, maden sanayi, selüloz sanayi, seramik sanayi, kimya sanayi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde yabancıların elinde olan demiryolları, tramvay, tünel şirketi, Zonguldak kömür şirketi, İzmir telefon şirketi millileştirilmiş ve kamulaştırılmıştır (Özcan, 1998:41-76). Bu planlı dönem özel kesimin ve kamu kesiminin birlikte ülkenin kalkınması için yatırım yapmasına imkân vermektedir. Devletin, özel kesimin yeterli olmadığı alanlarda fabrikalar kurmuş olması tarım sektörünü önemli şekilde desteklemiş aynı zamanda ithal edilen ürünlerin yerini alan ürünler üretilmeye başlanmıştır (Özgüven, 2002:121-123).

Tablo 2.2: Dış Ticaret Göstergeleri (1930-1941)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	İhracat/ İthalat Karşılama Oranı (%)
1930	71380	-4.6	69540	-43.7	102.6
1931	60226	-15.6	56935	-13.8	100.5
1932	47972	-20.3	40718	-32.1	117.8
1933	58065	21.0	45091	10.7	128.8
1934	73007	25.7	68761	52.5	106.2
1935	93670	4.4	70635	2.7	107.9
1936	93670	22.9	73619	4.2	127.2
1937	109225	16.6	90540	23.0	120.6
1938	115019	5.3	118899	31.3	96.7
1939	99646	-13.4	92498	-22.2	107.7
1940	80904	-18.8	50035	-45.9	161.7
1941	91056	12.5	55349	10.6	164.5

Kaynak: TÜİK (2014); Konularına Göre İstatistikler, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 16.04.2014).

Tablo 2.2’de görüldüğü gibi 1929’dan itibaren uygulanan iktisat politikaları neticesinde 1930-1937 arasında dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir (Savrul vd., 2013:63). Büyük Dünya Bunalımı’nın ekonomiyi etkilemesi para değerindeki düşüşle başlamış ardından ihraç malları fiyatındaki azalmalarla devam etmiştir. İhracattaki bu düşüş dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır ve Türkiye ekonomisinde bir gerilemeye sebep olmuştur (Özçelik ve Tuncer, 2007:259-260). 1930’da ihracat %4.6 ve ithalat %43.7 azalmıştır. 1934’te ihracatta %25.7 ve ithalatta %52.5 gibi bir artış yaşanmasına rağmen dış ticaret dengesinin fazla verdiği görülmektedir (Savrul vd., 2013:63).

1941’de gerçekleşen İkinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte Türkiye, Lozan anlaşmasından kaynaklanan sorunlar ve kapitülasyonlar nedeniyle İngiltere ile Osmanlı’dan kalma dış borçlar yüzünden Fransa ile ve Akdeniz’deki yayılcı politikası sebebiyle İtalya ile sorunlar yaşamıştır. Ancak Nazi Almanya’sı ile ilişkiler iyi sürdürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği dönemde, 1939 yılında, İngiliz-Fransız-Türk karşılıklı uluslararası yardım anlaşması imzalanmış fakat Türkiye, savaş süresince tarafsız kalmayı başarmıştır. Kısaca Türkiye, tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiş ve herhangi bir ülkeyle aşırı yakınlaşmaya

girmekten kaçınmıştır. İkinci Dünya Savaşının galibi ABD ve müttefiki Batı Avrupa ile Sovyetler Birliği arasında beliren Soğuk Savaş ve Türkiye'ye yönelen Sovyet tehdidi sonucu Türkiye açık bir şekilde ABD-Batı Avrupa yanlı politikalar izlemeye başlamıştır. Dünya savaşından sonra Avrupa'da maliyetlerin çok fazla olması ve yaşanan siyasal ortam çatışma yerine işbirliğini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda pek çok bölgesel işbirliğinin temelleri atılmıştır. Türkiye'nin ABD-Batı ittifakına entegre olması ile Batı ile resmi bağlar kurulmaya başlanmıştır. 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE)'ne ve 1950'de Avrupa Konseyi'ne üye olunmuştur. Batıyla bağlantılı olarak Türkiye'deki ekonomik sistem, özel girişimler ve yabancı yatırımlara dayalı olarak 1947-1961 yılları arasında ABD'den yaklaşık 1.4 milyar dolar askeri yardım ve 1.9 milyar dolar ekonomik yardım alarak şekillendirilmiştir (Dikkaya, 2013:409-410).

Batı ve ABD merkezli küresel ekonomiye entegrasyon konusunda atılan en önemli adım serbest dış ticaret uygulaması olmuştur. Uygulamaya göre gümrük tarifeleri dışındaki ticaret engelleri kaldırılarak korumacı politikalara son verilmiştir. Bu politikanın sonucu olarak 1946-1953 döneminde milli gelirdeki ortalama reel artış yıllık %11 düzeyinde gerçekleşmiştir (Dikkaya, 2013:411). Tablo 3'den görüleceği üzere 1946'dan itibaren ithalatın önündeki fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılarak ithalatta artış yaşanmıştır. Aynı dönemde ihracatta meydana gelen azalmadan dolayı dış ticaret açık vermiştir (Savrul vd., 2013:67).

1948'de yapılan ithalatın %28'i makine ve araçlardan, %36'sı hammaddelerden, %25'i tüketim mallarından ve %11'i inşaat malzemelerinden oluşmaktadır (Savrul vd., 2013:67).

Tablo 2.3: Dış Ticaret Göstergeleri (1946-1963)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	İhracat/ İthalat Karşılama Oranı (%)
1946	214580	27.5	118889	22.6	180.5
1947	223301	4.1	244644	105.8	91.3
1948	196799	-11.9	275053	12.4	71.5
1949	247825	25.9	290220	5.5	85.4
1950	263424	6.3	285664	-1.6	92.2
1951	314082	19.2	402086	40.8	78.1
1952	362914	15.5	555920	38.3	65.3
1953	396061	9.1	532533	-4.2	74.4
1954	224924	-15.4	478359	-10.2	70.0
1955	313346	-6.4	497637	4.0	63.0
1956	304990	-2.7	407340	-18.1	74.9
1957	345217	13.2	397125	-2.5	86.9
1958	247271	-28.4	315098	-20.7	78.5
1959	353799	43.1	469982	49.2	75.3
1960	320731	-9.3	468186	-0.4	68.5
1961	346740	8.1	507205	8.3	68.4
1962	381197	9.9	619447	22.1	61.5
1963	410771	-3.4	687616	11.0	53.5

Kaynak: TÜİK (2014), Konularına Göre İstatistikler, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 16.04.2014).

1959'da Avrupa'da başlayan ve hızla artan entegrasyon hareketlerine başvurulması sonucunda, 12 Eylül 1963'te Türkiye-AET ortaklığı elde edilmiştir ve Türkiye'ye tam üyelik hakkı tanıyan Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Dikkaya, 2013:411). 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında aşamalı olarak bir Gümrük Birliği'nin kurulmasını öngörüyordu. Anlaşmanın amacı ise Batı Avrupa ile ekonomik ve siyasal bir birlik kurulmasıydı (Özcan, 1998:41-76). Türkiye ile AET arasında bu gelişmeler yaşanırken Türk ekonomisinde de 1950-1960 yıllarında plansız uygulamaların yarattığı olumsuz gelişmelerin planlama ile çözülebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Planlı ekonomiyi dış borç veren ülkeler de istemektedir. Tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde meydana gelen gelişmelerin büyük bir bölümü de bu dış borçlarla karşılanmıştır. 1970 yılında dış borçlardan kurtulabilmek için Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine gidilmiş ve Türk Lirası'nın değeri düşürülmüştür.

1960'lar planlama çerçevesinde başarılı uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur (Eroğlu, 2013). Bu dönem aynı zamanda ithal ikameci büyüme modelinin uygulandığı tüketim mallarından, ara mallarına ve kısmen de yatırım mallarına geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir (Ekiz ve Somel, 2005:112). İthal ikameci sanayileşme politikasının gerçekleştiği dönemde devlet müdahaleleri daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olmuştur (Eroğlu, 2013). Ayrıca 1960 ve 1970'lerde yoğun korumacılık ortamında ve karma ekonomi düzeni içinde KİT'ler aracılığıyla sanayileşme politikaları uygulanmıştır (Özcan, 1998:41-76).

2.1.1.2. 80'lerden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye ekonomisinde Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar geçen sürede süreklilik taşıyan bir dış ticaret politikasının uygulanmadığı görülmektedir. 1923-1928 yılları arasında gerçekleşen Lozan Anlaşması gereği ve 1950-1954 yıllarında da ekonomi politikası değişikliği ile liberal dış ticaret uygulamaları gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemler hariç Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar devletçi ekonomi politikaları uygulanmıştır (Hepaktan, 2007:80).

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemde en önemli değişimler dış ekonomik ilişkiler alanında gerçekleşmiştir. Bu değişimlerden en önemlileri, dış ticaret işlemlerinde serbestleşme ve bu doğrultuda ekonominin dışa açılmasıdır. Dış ticaretin liberalleşmesi iki açıdan önemlidir. Birincisi, ekonominin belirli bir süreç içerisinde dış rekabete açılmasıdır. İthalatın serbestleştirilmesi, yabancı ürünlerin iç pazara girmesini ve uluslararası rekabet baskısının bu pazarlara taşınmasını, ihracatın özendirilmesini ve yerli ürünlerin dış pazarda rakipleriyle rekabete girmesini sağlamıştır. Dış ticarete liberalleşmenin ikinci yönü ise, gelenekselleşmiş sanayi stratejisinden uzaklaşılmasıdır (Yenipazarlı ve Erdal, 2010:17).

Türkiye Ekonomisi 1980'li yıllara 24 Ocak İstikrar programının beraberliğinde iç ve dış taleplerin belirleyici olduğu yeni bir gelişme ile adım atmıştır. 1970'li yılların neden olduğu olumsuz borç mirası ile 1980'li yıllara başlangıç yapan Türkiye ekonomisi, bu sorunu aşmak için öncelikle borç erteleme operasyonları

gerçekleştirmiştir. Atılan bu ilk adımın sonucu olarak dış borçlar yeniden yapılandırılmıştır. İkinci adım ise ekonomiye ikili ve çok yanlı finansmanlar şeklinde yeni kaynak girişinin sağlanması noktasında atılmıştır. Çünkü Türkiye, gerek IMF gerek Dünya Bankası Kredilerinin en yoğun kullanıcıları arasındadır (Bal, 2001:209).

24 Ocak 1980 Kararları, Türk ekonomisinde yapısal değişikliğin başlangıcını temsil eder (Seyidoğlu, 2007:179). 1980'den itibaren Türkiye ekonomisinde dışa açılmaya yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte ithal ikamesi politikası terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir (Savrul vd., 2013:69).

24 Ocak 1980 Kararları ile ithalat serbestleştirilmiş, esnek kur uygulamasına geçilmiş, ihracat ve yabancı sermaye teşvik edilmiş, sübvansiyonlar kademeli olarak azaltılarak uygulanan fiyat kontrolleri kaldırılmış, faiz oranları serbestleştirilmiş, Türk Lirası devalüe edilerek dolar karşısındaki değeri düşürülmüştür. Alınan bu kararlarla ithalatın serbestleştirilmesi için uygulanacak politikalara 1981'deki ithalat programı ile başlanmıştır. Yapılan ithalat rejimindeki değişikliklerle ortalama %76.3 olan gümrük vergileri %48.9'a düşürülmüştür. İthal yasak malların sayısı ise 1800'den 459'a düşürülmüştür. Daha sonra yapılan düzenlemelerle de 1990'da ithal izne bağlı malların listesi tamamen kaldırılmıştır (Savrul vd., 2013:69-70).

24 Ocak Kararları sonucu ihracatın desteklenmesiyle birlikte dış ticaret hacminde artışlar gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da ihracatın ürün kompozisyonunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Şenol, 2014). 1980 sonrası dönemde tarım ve madencilik ürünleri ihracatı çok sınırlı bir artış gösterirken imalat sanayi ürünleri ihracatında önemli bir yükseliş gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle yatırım malı üreten sektörlerde hızlı ihracat büyümesi gözlenmiştir (Adıgüzel, 2013:7).

Tablo 2.4: Dış Ticaret Göstergeleri (1980-1995)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	İhracat/ ithalat karşılama oranı (%)
1980	2910122	28.7	7909364	56.0	36.8
1981	4702934	61.6	8933374	12.9	52.6
1982	5745973	22.2	8842665	-1.0	65.0
1983	5727834	-0.3	9235002	4.4	62.0
1984	7133604	24.5	10757032	16.5	66.3
1985	7958010	11.6	11343376	5.5	70.2
1986	7456726	-6.3	11104771	-2.1	67.5
1987	10190049	36.7	14157807	27.5	72.0
1988	11662024	14.4	14335398	1.3	81.4
1989	11624692	-0.3	15792143	10.2	73.6
1990	12959288	11.5	22302126	41.2	58.1
1991	13593462	4.9	21047014	-5.6	64.6
1992	14714629	8.2	22871055	8.7	64.3
1993	15345067	4.3	29428370	28.7	52.1
1994	18105872	18.0	23270019	-20.9	77.8
1995	21637041	19.5	35709011	53.5	60.6

Kaynak: TÜİK (2014), Konularına Göre İstatistikler, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 16.04.2014).

Tablo 2.4’de görüldüğü gibi 1980 yılından sonra Türkiye’de ihracat ve ithalatın artması dışa açılma sürecinin sonunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye’de ihracat ve ithalat rakamlarındaki gelişme değerlendirildiğinde; ihracat 1980’de 2.910 milyon dolar, 1985’de 7.959 milyon dolar, 1990’da 12.950 milyon dolar, 1995’de 21.637 milyon dolar olarak gerçekleşerek artış göstermiş; ithalat ise 1980’de 7.909 milyon dolar, 1985’de 11.343 milyon dolar, 1990’da 22.302 milyon dolar, 1995’de 35.709 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1980 sonrası dönemde uygulanan teşvik politikaları sonucu sanayi mallarının toplam ihracat içerisindeki payı artarken, sanayi ürünleri ihracatı tekstil-hazır giyim ve demir-çelik ürünleri ihracatına bağımlı hale gelmiştir. 1980 sonrası ihracatın teşvik edilmesi amacıyla ihracatta vergi iadesi, navlun ödemesi, destekleme fiyat istikrar fonu primi ödemesi, enerji desteği ve kaynak kullanımı destekleme fonu ödemesi gibi doğrudan parasal ödemeler şeklinde teşvikler uygulanmıştır. Ancak bu uygulama Türkiye’nin, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmasına taraf olması ve AB ile Gümrük Birliği sürecine girilmesi ile uygulanabilirliğini yitirmiştir (Şenol, 2014).

Türkiye 1980'lerin başına kadar ithal ikamesine dayanan ve sadece yerli üretimin bulunmadığı veya yetersiz kaldığı durumlarda ithalata izin veren bir dış ticaret politikası izlemiştir. İthal ikamesi politikaların terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin izlenmesi sonucunda, ithalat gerek mal bileşimi ve menşe çeşitliliği gerekse değer ve hacim olarak giderek büyümüştür. İthal ikameci politika terk edilerek dışa açık ticaret politikası uygulanmasına rağmen ithalat 1986 yılına kadar düşük düzeyde artış göstermiştir (Büyükdere, 2014).

1994'teki ekonomik kriz sonrasında "5 Nisan Kararları" olarak bilinen ekonomik istikrar programı açıklanarak serbest piyasa ekonomisinin daha iyi işlemesi için kurum ve kuruluşların oluşmasına yönelik iktisadi düzenlemeler yapılmıştır (Savrul vd., 2013:71).

Dış ticaret açısından iki önemli gelişme daha yaşanmıştır. 1995'te uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan GATT sürecinin tamamlanmasıyla oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunarak GATT anlaşmasına dâhil olunmuş ve yine aynı yıl AB ile gümrük birliği anlaşması imzalanmıştır (Özdemir vd., 2010:133).

Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'nin kurulması ile dış ticaretimizde yeni bir dönem başlamıştır. Gümrük Birliği ile sanayi malları ithalatında AB ülkelerine karşı gümrük tarifeleri sıfırlandı ve üçüncü ülkelere karşı da bazı ürünler dışında AB'nin ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. Gümrük Birliği Anlaşması yalnız sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Tarım ürünleri konusunda ise AB ve Türkiye kendi özel tarife, sübvansiyon ve öteki kısıtlamalarını uygulamaktadır (Seyidoğlu, 2007:179-180).

Tablo 2.5: Dış Ticaret Göstergeleri (1996-2011)

Yıllar	İhracat (000 \$)	Değişim (%)	İthalat (000 \$)	Değişim (%)	İhracat/ İthalat oranı (%)
1996	23224465	7.3	43626642	22.2	53.2
1997	26261072	13.1	48558721	11.3	54.1
1998	26973952	2.7	45921392	-5.4	58.7
1999	26587225	-1.4	40671272	-11.4	65.4
2000	27774906	4.5	54502821	34.0	51.0
2001	31334216	12.8	41399083	-24.0	75.7
2002	36059089	15.1	51553797	24.5	69.9
2003	47252836	31.0	69339692	34.5	68.1
2004	63167153	33.7	97539766	40.7	64.8
2005	73476408	16.3	116774151	19.7	62.9
2006	85534676	16.4	139576174	19.5	61.3
2007	107271750	25.4	170062715	21.8	63.1
2008	132027196	23.1	201963574	18.8	65.4
2009	102135000	-22.4	140919000	-30.2	72.5
2010	113975607	11.6	185535044	31.7	61.4
2011	134906869	13.0	236545141	-1,8	56.0

Kaynak: TÜİK (2014), Konularına Göre İstatistikler, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 16.04.2014).

Türkiye'nin gümrük birliği anlaşmasından en büyük beklentisi tekstil kotalarını kaldırmak ve AB'ye yapacağı tekstil ihracatında önemli artışlar sağlamak idi. Gümrük Birliği'nin diğer bir sonucu olarak Türkiye, Avrupa Birliği ile serbest ticaret anlaşması yapmış olan Orta ve Güney Avrupa ülkeleriyle de benzer anlaşmalar imzalayarak ithalatını serbestleştirmiştir (Seyidoğlu, 2007:179-180).

Dünya ticaretinin büyüme hızındaki gerileme, 1996 yılında %7,3 oranında gerçekleşen ihracat artışı yavaşlatmıştır. Ancak Tablo 2.5'te görüldüğü gibi artan dış talep sonucu 1997 yılında önemli ölçüde büyüme göstererek %13,1 oranında artmıştır.

1997 yılı ortalarından itibaren Uzakdoğu mali piyasalarında başlayan kriz, dünya ihracatının gerilemesine neden olarak Türkiye ihracatını olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden ihracatta 1998 yılında ancak %2,7 oranında artış gerçekleşebilmiştir (Büyükdere, 2014).

2000 yılı itibariyle Türkiye'nin sektörel dağılımı farklılık göstermiştir. 1980 yılında Türkiye'nin ihracatında %65'lik paya sahip olan tarım ürünleri 2000 yılında

%14'e gerilemiştir. Sanayi ürünlerinin payı ise %26'dan %82'ye yükselmiştir (Şenol, 2014).

2001 yılı şubat ayında yaşanan ekonomik krizin, TL'nin devalüasyonu ve iç talepteki azalış gelişmeleriyle ihracat sektöründe düşüş yaşanmasının önüne geçilmiştir (Büyükdere, 2014).

Türkiye'de 1980'den önce ihracatta tarımın önemli bir payı olduğu görülmektedir. 80 Kararlarıyla değişen dış ticaret yapısı sonucu ihracatta tarım payının azaldığı, sanayinin payının ise hızla arttığı gözlenmiştir (Savrul vd., 2013:73). 1980 yılından itibaren uygulanan dışa açık büyüme politikaları sonucu, ihracat 1980 yılında 2.9 milyar dolar seviyesinden 2006 yılında 85.5 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın GSMH içindeki payı ise %5'den %22'lere ulaşmış ve ihracattaki bu artışla ürün ve ülke çeşitliliği de genişlemiştir (Şenol, 2014).

Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin 1996 yılında yürürlüğe girmesi ve 2001 Krizi sonrası uygulanan yapısal reform programları ülkemizde başta dış ticaret olmak üzere pek çok alanda temel bir dönüşüme yol açmıştır. Özellikle 2001 yılından itibaren Türkiye'nin hem mal ihracatında hem mal ithalatında ciddi artışlar yaşanmıştır. Ancak aradaki fark mutlak olarak ithalat lehine hızla artış göstermiştir. Ticaret açığındaki artış ulusal gelirdeki artıştan fazla olduğu için hem cari açığa hem de cari açığın ulusal gelire oranında kötüleşme yaşanmıştır. İthalat ve ihracattaki bu gelişmelerle birlikte 1996 yılında 20.4 milyar dolar açık veren dış ticaret dengesi, 2001 Krizi'nin yaşandığı dönemde 10.1 milyar dolara gerilemiştir ancak 2007 yılında ekonomideki büyüme süreciyle 62.8 milyar dolara yükselmiştir (Adıgüzel, 2013:7-9).

Tablo 5'e göre 1980 yılında 10.820 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2011 yılında 375.747 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı ise 1980 yılında %16.29 iken 2011 yılında %48.65 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılında cari dolar fiyatıyla 2.910 milyar dolar olan toplam ihracat 2002 sonrası dönemde artarak 2011 yılında 134.9 milyar dolara ulaşmıştır. İthalatın da hızla artış göstermesiyle

1980 yılında 7.909 milyar dolar olan ithalat 2011 yılında 236.5 milyar dolar olmuştur.

Sonuç olarak 1980 öncesini dönemlere ayırarak genel bir değerlendirme yapacak olursak; 1923-1929 döneminin en belirgin iki özelliği vardır. Birincisi yeni Türk devletinin Lozan Anlaşması ile dünya içindeki yeri belirlenmiş ikinci olarak ise dönemin sonunda meydana gelen ve dünya ekonomisini sarsan Büyük Buhan'dır. Bu dönem ayrıca tarımsal üretim bakımından en yüksek verimimin sağlandığı yıllar olmuştur. 1930-1939 yılları ise korumacı ve devletçi sanayileşme dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönem Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımları attığı dönem olma özelliğini de taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği 1940-1945 yılları ise Türkiye için iktisadi gelişme göstergeleri açısından gerileme döneminin yaşandığı dönem olmuştur. Türkiye iktisat politikaları, siyasi yapısı ve dünya içindeki konumu bakımından bu dönemde farklı bir gelişmeye yönelmiştir. 1946 yılı ise Türkiye için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Türkiye'de izlenen korumacı politikaların ve içe dönük politikaların yavaş yavaş terk edildiği ve ithalatın serbestleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde tarıma, altyapı yatırımlarına ve sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Kısaca 1946 yılından 1953 yılına kadar Türkiye hızlı bir büyüme süreci yaşamıştır. 1950'yi izleyen yıllarda ise istikrar ve uyum politikaları ile genişleme süreci 1961 yılına kadar devam etmiştir. 1962-1976 dönemlerini ise beş yıllık kalkınma planları temsil etmiştir (Boratav, 1997:280-330).

1980 yılı sonrasında ise Türkiye, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin dış ticaret yapısı da değişmiş ve ihracatta sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapı oluşurken, ithalatta ara malı ağırlıklı bir yapı meydana gelmiştir (Hepaktan ve Karakayalı, 2009:206).

2.1.2. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Günümüzdeki Düzeyi ve Yapısı

Yüksek dış ticaret potansiyeline sahip olan Türkiye ekonomisi, 2000'li yıllardan itibaren gelişen küresel ticaret ağları sayesinde ihracatını ve ithalatını

önemli oranlarda arttırmıştır (Sekmen, 2013:2). Bu bölümde 2012-2013 yıllarında Türkiye dış ticaretinin belirli göstergelerle açıklanması hedeflenmektedir.

Türkiye ekonomisinde ihracat, ekonomik gelişmenin ve ekonomik büyümenin en önemli unsurlarından biridir (Karahan ve Karagöl, 2014:1). Öte yandan ihracat ve ithalat değerleri büyüdükçe dış ticaret açığı da büyümektedir. Aşağıdaki tabloda 2012 ve 2013 yıllarına ait ithalat ve ihracat rakamları ile dış ticaret açığı rakamı verilmiştir.

Tablo 2.6: 2012-2013 Yılı Dış Ticaret İstatistikleri

Yıllık(milyon \$)			
	2012	2013	Değişim
İhracat (FOB)	152.462	151.807	-0.43
İthalat (CIF)	236.545	251.650	6.38
Dış Ticaret Hacmi	389.007	403.507	3.71
Dış Ticaret Açığı	-84.083	-99.844	18.74
İhracat / İthalat (%)	64,5	60,3	-6.52
İhracat/GSMH (%)	19,4	18,5	-4.64
İthalat/GSMH (%)	30,1	30,7	1.99

Kaynak: T.C.Ekonomi Bakanlığı (2014); Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, (Erişim Tarihi: 26.04.2014).

Tablo 2.6’da görüldüğü üzere 2012 yılsonu itibariyle 153 milyon dolar ihracat gerçekleştiren Türkiye ekonomisi, buna karşılık 237 milyon dolarlık ithalat yaparak 84 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %64.5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye, 2013 yılında 152 milyon ihracat ve 252 milyon dolar ithalat gerçekleştirerek 100 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. 2012 ve 2013 yılları karşılaştırıldığında ihracatta %0.43 azalma ve ithalatta %6.38 artış olduğu görülmektedir. İhracatın ithalata oranı ise 2012’ye göre %6.52 azalma göstererek %60.3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2012 ve 2013 yılları arasında gerçekleşen toplam ihracat ve toplam ithalat rakamları içerisinde ekonomik grupların sınıflamasına baktığımızda ise; 2013 yılında sınırlı bir artış yaşayan ihracatta ara mallarının ihracatının toplam ihracat içindeki payı en yüksektir.

Tablo 2.7: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (GEGS) Göre İthalat (BEC)-Milyon Dolar

İTHALAT	2012	2013	Değişim
Yatırım Malları	33.925	36.759	8,4
Ara Malları	174.930	183.812	5,1
Tüketim Malları	26.699	30.416	13,9

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014); Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, (Erişim Tarihi: 26.04.2014).

Tablo 2.7'den de görüleceği üzere 2012 yılında gerçekleştirilen 237 milyon dolarlık toplam ithalat değerinin içinde yatırım malları 34 milyon dolar, ara mallar 175 milyon dolar ve tüketim malları 27 milyon dolar pay almıştır. 2013 yılındaki ithalatta ise yatırım malları %8.4 oranında artarak 36 milyon dolar, ara malları %5.1 oranında artış göstererek 184 milyon dolar ve tüketim malları %13.9 oranında artışla 30 milyon dolar pay almıştır.

Tablo 2.8: Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (GEGS) Göre İhracat (BEC)-Milyon Dolar

İHRACAT	2012	2013	Değişim
Yatırım Malları	13.724	15.595	13,6
Ara Malları	82.656	74.811	-9,5
Tüketim Malları	55.556	60.740	9,3

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014); Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, (Erişim Tarihi: 26.04.2014).

2012 ve 2013 yılları ekonomik grupların sınıflamasına baktığımızda ise, tablonun belirttiği gibi 2012 yılında toplam ithalat içerisinde yatırım malları 14 milyon dolar, ara malları 83 milyon dolar ve tüketim malları 56 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki döneme göre yatırım malları %13,6 ve tüketim malları %9,3 artarak sırasıyla 15 milyon dolar ve 61 milyon dolar pay almışlardır. Ancak 2013 yılında ara mallarının toplam ihracat içerisindeki payı %9,5 azalarak 75 milyon dolar olmuştur.

2012 ve 2013 yılında ihracat ve ithalattaki ilk 10 sektörü incelediğimizde; 2013 yılında ithalatta 2012'ye göre tüm sektörlerde hemen hemen artış yaşanmıştır. Canlı hayvanlar ve gıda maddelerinde %6.98, içki ve tütün sektöründe %10.07, kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünlerinde %7.37, işlenmiş mal grubunda %7.42,

makine ve ulaştırma araçları sektöründe %11.04, mamul eşya sektöründe %14.90 ve SITC’da sınıflandırılmış eşyalar grubunda %84.38’lik artış yaşanırken yenilmeyen hammadde, mineral yakıtlar, hayvansal ve bitkisel yağlarda azalış gerçekleşmiştir. İhracatta meydana gelen değişime bakacak olursak; canlı hayvan sektöründe 2012 yılına göre 2013 yılında %11.25 oranında bir artış meydana gelmiş ve yine aynı şekilde bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında 2013 yılında içkiler ve tütün sektöründe %8.58, yenilmeyen hammadde grubunda %17.91, hayvansal, bitkisel, katı ve sıvı yağlar sektöründe %16.02, kimya sanayisinde %6.09, işlenmiş mal grubunda %1.35, makine ve ulaştırma araçlarında ise %9.61’lik artış meydana gelmiştir. Ancak mineral yakıtlarda %12.76, mamul eşyada %0.08 ve SITC’da sınıflandırılmış eşyalarda da %72.95 gibi yüksek bir oranda azalış gerçekleşmiştir.

Tablo 2.9: Sektörlere Göre İhracat (Milyon \$)

İHRACAT	Yıllık		DEĞİŞİM
	2012	2013	
Tarımcılık ve Ormancılık	5.189	5.654	8.96
Balıkçılık	190	258	35.79
Madencilik ve Taşocaklığı	3.191	3.880	22.75
İmalat Sanayi	143.194	141.382	-1.26
Diğerleri	728	633	-13.05
Genel Toplam	152.462	151.807	-0.43

Kaynak: T.C.Ekonomi Bakanlığı (2014); Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, (Erişim Tarihi: 26.04.2014).

Dış ticaretin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde 2012 yılında ihracatta tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı, imalat sanayi sektörlerinin payı 152 milyon dolardır. 2013 yılında sanayi sektörü hariç diğer bütün sektörlerde artış yaşanmıştır.

Tablo 2.10: Sektörlere Göre İthalat (Milyon \$)

İTHALAT	Yıllık		DEĞİŞİM
	2012	2013	
Tarımcılık ve Ormancılık	7.447	7.718	3.64
Balıkçılık	56	58	3.57
Madencilik ve Taşocaklığı	42.247	38.205	-9.57
İmalat Sanayi	176.235	196.812	11.68
Diğerleri	10.560	8.857	-16.13
Genel Toplam	236.545	251.650	6.39

Kaynak: T.C.Ekonomi Bakanlığı (2014); Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, (Erişim Tarihi: 26.04.2014).

Toplam ithalat içerisinde tarım ve ormancılık sektörünün payı 2012 yılı ile karşılaştırıldığında 2013 yılında %3.64 artarak 8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde balıkçılık ve imalat sanayi sektöründe de artışlar yaşanmıştır. Ancak madencilik ve taş ocakçılığı sektörü %9.57 azalarak 38 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.

2008-2009 ekonomik krizi sonrasındaki dönemde Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'nin ihracatı içindeki payı azalarak özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine kaymıştır. Fakat bu ülkelerde yaşanan gerilimli ortam ve bunun dış politikayla etkileşimi 2013 yılında Türkiye'nin bölgeyle olan ticari ilişkilerini yavaşlatmıştır.

Tablo 2.11: İhracatta İlk 5 Ülke (Milyon \$)

ÜLKE	Yıllık		DEĞİŞİM
	2012	2013	
Almanya	13.124.375	13.706.034	4.43
Irak	10.822.144	11.952.995	10.45
İngiltere	8.693.599	8.772.951	0.91
Rusya Federasyonu	6.680.777	6.965.120	4.26
İtalya	6.373.080	6.717.606	5.41

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 10.05.2014).

İhracatta ilk 5 ülkenin 2012 ve 2013 yıllarındaki değerleri incelendiğinde, en çok ihracat yapılan ülke 2013'de 13.7 milyon dolarla Almanya'dır. Almanya'ya yapılan ihracat 2012 yılı ile karşılaştırıldığında %4.43 artış göstermiştir. Bunu Irak, İngiltere, Rusya Federasyonu ve İtalya takip etmektedir.

Tablo 2.12: İthalatta İlk 5 Ülke (Milyon \$)

ÜLKE	Yıllık		DEĞİŞİM
	2012	2013	
Rusya Federasyonu	26.625.286	25.064.214	-5.86
Çin	21.295.242	24.685.881	15.92
Almanya	21.400.614	24.181.568	12.99
İtalya	13.344.468	12.884.895	-3.45
ABD	14.130.546	12.596.178	-10.86

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 10.05.2014).

2012 ve 2013 yıllarında ithalatımızda ilk 5 ülkeye baktığımızda ise ilk sırayı 2012 yılında 27 milyon dolar ve 2013 yılında 25 milyon dolar ile Rusya Federasyonunun aldığı görülmektedir. Ülkelere göre yapılan ithalatta sırasıyla Çin ve Almanya'dan ithalat 2012 yılına göre artış göstererek 24 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. İtalya ve ABD ise bir önceki döneme göre azalarak 12 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2.2. Türkiye'nin Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Dış Ticarete Etkileri

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının temelleri 1980'li yıllarda başlayan ihracata dayalı büyüme stratejileriyle önem kazanmıştır. Bu büyüme stratejisi doğrultusunda Türkiye için yeni pazarlar bulmak ve ihracatı ürün bazında arttırmak hedeflenmiştir. Ayrıca bu süreçte dış ticaretin önündeki tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması ve Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması amaçlanmıştır (Pınar vd., 2013:4).

2.2.1. Türkiye'nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları ikili ticarete tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, tarife indirimlerinin yol açabileceği olumsuzluklara karşı alınabilecek tedbirler ve uygulama esasları, anlaşmanın doğru ve etkin uygulanmasından sorumlu ortaklık organlarının teşkili, ortak menşe kuralları ve gümrük idareleri arasında işbirliği gibi düzenlemeleri içermektedir (Pınar vd., 2013:5).

2.2.1.1. Türkiye-EFTA

EFTA (İsviçre, Norveç, İzlanda) Devletleri ve Türkiye, Avrupa'daki ekonomik entegrasyon sürecine katılma isteklerini ve işbirliğinde bulunmaya hazır olduklarını ifade ederek Türkiye-EFTA Serbest Ticaret Anlaşmasını imzalamışlardır (İİB,2010:7). Türkiye'nin ilk STA'sı olan Türkiye-EFTA Anlaşması 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanmış ve 1 Nisan 1992 yılında yürürlüğe girmiştir (Pınar vd., 2013:5).

Bu anlaşma ile karşılıklı ticaretin genişletilmesi amacı doğrultusunda EFTA Devletleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek amaçlanmıştır. Anlaşmanın diğer amaçları ise; yapılacak ticaret için dürüst rekabet koşulları yaratmak ve ticaretteki engelleri kaldırarak ticareti geliştirmek amaçlanmıştır (İİB, 2010:7).

Anlaşma çerçevesinde sanayi ürünleri ticaretinde gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller kaldırılmış ve malların serbest dolaşımı sağlanmıştır. Tarım ürünleri ticaretinde ise belirli tarım ürünleri için %100'e yakın gümrük vergisi indirimleri tanınmıştır. Ayrıca anlaşma, sanayi ve tarım ürünlerinin yanı sıra işlenmiş tarım ürünleri, balıkçılık ve su ürünleri, fikri mülkiyet hakları, rekabet, devlet yardımları ve dumping konularına ilişkin düzenlemeleri de içermektedir (Pınar vd., 2013:5).

Tablo 2.13: Türkiye ile EFTA Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon\$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon\$)
2012	2602	38	5304	-9	-2702
2013	1662	-36.13	10652	100	8990

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2012 yılı itibariyle iki taraf arasında ticarete konu olan mallar ise ihracatta kıymetli metaller (%50), motorlu kara taşıtları, örme giyim eşyası, petrol ürünleri, gemiler iken, ithalatta kıymetli metaller (%48), petrol ürünleri, makine ve cihazlar, eczacılık ürünleri ve tıbbi cihazlardır.

2.2.1.2. Türkiye-İsrail

Türkiye ile İsrail 1 Mayıs 1997 yılında yürürlüğe giren bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamışlardır. İki taraf da tarım politikasına uygun şekilde tarım ürünlerindeki ticaretlerinde daha büyük bir serbestlik sağlayacak bu anlaşmayı kabul etmişlerdir (İİB, 2010:16).

Küresel ekonomik krizi en hızlı atlatan iki bölge ekonomisi Türkiye ve İsrail, en büyük ticaret partnerleri olan ABD ve AB'de krizin etkilerinin devam etmekte olması nedeniyle doğal bir ticari ivme kazanmışlardır.

2013 yılında bir önceki yıla göre ihracatta %13.7 ve ithalatta %41.4 artış meydana gelmiştir.

Tablo 2.14: Türkiye ile İsrail Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	2330	-2.5	1710	-16.9	619
2013	2650	13.7	2418	41.4	232

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2012 yılından itibaren iki ülke arasındaki ihracata demir-çelik ürünleri, motorlu taşıtlar, elektrikli makine ve cihazlar, makine ve cihazlar, plastik ve plastik eşyalar konu olurken, ithalata petrol ve petrol ürünleri, plastik ve plastik eşyalar, organik kimyasallar, demir-çelik ürünleri konu olmaktadır.

2.2.1.3. Türkiye-Makedonya

Türkiye ve Makedonya, Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükleri ve Makedonya ile AB arasında işbirliği anlaşmasının gelişimini dikkate alarak GATT 1994 ve DTÖ'nü kuran anlaşmanın ekindeki mal ticaretine ilişkin diğer çok taraflı anlaşmaların hükümlerine uygun olarak anlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen en geç 10 yılda sona erecek bir geçiş döneminde ticareti kademeli olarak serbestleştirecekleri serbest ticaret anlaşmasını imzalamışlardır (İİB, 2010:22).

1 Eylül 2000 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye-Makedonya Serbest Ticaret Anlaşması ile yatırımların özellikle de iki ülkedeki ortak yatırımların daha fazla

desteklenmesi için koşulları oluşturmak, tarafların üçüncü ülke pazarlarındaki ticaretini ve işbirliğini arttırmak, tarım ürünlerini de kapsayan mal ticaretinde karşılaşılan güçlükleri ve kısıtlamaları ortadan kaldırmak hedeflenmiştir (İİB, 2010:22).

Tablo 2.15: Türkiye ile Makedonya Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	274	-8.4	103	11.9	171
2013	294	7.3	82	-20.4	213

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Makedonya'ya ihracatımızda başlıca ürünler olarak otomotiv sanayi ürünleri, tekstil ve hazır giyim ürünleri yer alırken, ithalatımızda demir-çelik hammadde ve ara mamulleri, ateşe dayanıklı tuğla, tekstil ara mamulleri ve ham deriler en önemli maddeler arasındadır.

2.2.1.4. Türkiye-Bosna Hersek

Türkiye ile Bosna ve Hersek arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması 1 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ülkemizin Bosna ve Hersek'ten yaptığı ithalat içerisinde anlaşmanın yürürlük tarihinden itibaren bazı et ve et ürünleri hariç gümrük vergileri kaldırılmıştır.

Tablo 2.16: Türkiye ile Bosna-Hersek Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	252	-6.3	112	24.4	140
2013	274	8.7	124	10.7	150

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Türkiye'nin Bosna ve Hersek'e yönelik ihracatında mineral yakıtlar ve yağlar en büyük paya sahiptir. Ayrıca Türkiye, Bosna ve Hersek'in doğrudan yabancı yatırımlar sıralamasında 9. sırada yer almaktadır.

2.2.1.5. Türkiye-Filistin

Türkiye-Filistin ticari ve ekonomik ilişkileri 2004 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde gelişmektedir. Türkiye'nin 1995 yılından beri başta

sağlık, eğitim, kamu maliyesi, kurumsallaşma, güvenlik, turizm ve tarım alanları olmak üzere Filistin'e aynı ve nakdi olarak yaptığı yardımların toplamının 180 milyon ABD dolarını aştığı hesaplanmıştır.

Filistin'e olan ticaretin genel olarak İsrail üzerinden gerçekleşiyor olması ticaret göstergelerinin gerçek rakamları yansıtmadığını düşündürmektedir ve Türkiye'nin Filistin'in ithalatında İsrail ve Çin'den sonra üçüncü sırada yer aldığı tahmin edilmektedir.

Tablo 2.17: Türkiye ile Filistin Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	62.7	27.7	0.5	66.6	62.2
2013	76	21.2	1	100	74

Kaynak: T.C.ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Filistin'e ihracatımız işlenmiş yiyecek ve içecekler, esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş maddelerden oluşurken, ithalatımız sanayi için işlem görmemiş hammaddelerden oluşmaktadır.

2.2.1.6. Türkiye-Tunus

Tunus ile Türkiye arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. 2005 yılından itibaren ise ticaret hacmimiz 992 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca Tunus, Afrika ülkeleri içinde Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı 6.ülkedir (DEİK, 2013).

Tablo 2.18: Türkiye ile Tunus Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	797	-0.6	196	-21.6	601
2013	892	11.9	289	47.5	603

Kaynak: T.C.ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Türkiye ile Tunus arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması sonucu menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri kaldırılmıştır.

2.2.1.7. Türkiye-Arnavutluk

22 Aralık 2006 tarihinde imzalanan ve gerekli prosedürler tamamlandıktan sonra 1 Mayıs 2008 tarihinde Türkiye-Arnavutluk Serbest Ticaret Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Anlaşma kapsamında taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması ve karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi hedeflenmiştir (İİB, 2010:19).

Bu anlaşma sanayi ürünlerindeki gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması başta olmak üzere ticarete teknik engeller, tarım ürünlerindeki taviz değişimi, hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, iç vergilendirme, yapısal uyum, damping, acil durumlar, devlet tekelleri, korunma önlemleri, ödemeler, menşe kuralları, devlet yardımları, fikri-sınai ve ticari mülkiyet hakları, kamu ihaleleri ve kurumsal hükümler konularında düzenlemeler içermektedir (İİB, 2010:19).

Arnavutluk'un 1991'de demokratik rejime geçişi sonucunda Türkiye ile ikili ilişkilerin geliştiği ve buna paralel olarak iki ülkenin bölgesel sorunlar konusunda görüş birliği içinde olduğu ve uluslararası kuruluşların da dayanışma içinde bulunduğu görülmektedir. Türkiye ile birlikte İtalya, Almanya, Yunanistan ve Çin de Arnavutluk'un en büyük ticaret ortaklarıdır. Ülkemizde beşi hizmet, biri imalat biri de tarım sektöründe faaliyet gösteren toplam 7 Arnavutluk menşeli firma faaliyette bulunmaktadır. Tablo'da görüldüğü gibi Türkiye'nin Arnavutluk ile olan ticaret hacmi oldukça düşüktür. Bu ülkeyle lehimize olan ticaret dengesi son yıllarda daha da lehimize gelişmektedir.

Tablo 2.19: Türkiye ile Arnavutluk Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon\$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	256	-5.5	99	-21.4	157
2013	267	4.3	82	-17.2	184

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Türkiye ile Arnavutluk arasındaki bu anlaşma ihracatçılarımıza, Arnavutluk pazarında Avrupa Birliği üyesi ülkeleri ihracatçıları ile eşit rekabet imkânı getirmektedir. Bu çerçevede anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Arnavutluk menşeli sanayi mallarının Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri sıfırlanacak;

buna karşılık da Arnavutluk'a ithal edilen menşeli sanayi ürünlerinin %80'den fazlasının gümrük vergileri kaldırılacaktır. Arnavutluk tarafından Türkiye menşeli sanayi ürünleri için uygulanan gümrük vergileri 1 Ocak 2013 tarihinde tamamen sıfırlanmıştır. Tarım ürünleri bakımından ise Türkiye ve Arnavutluk, ticari potansiyeli olan seçilmiş bazı tarım ürünlerinde birbirlerine sıfır gümrük vergileri ile tavizler tanımışlardır (İİB, 2010:19).

2.2.1.8. Türkiye-Fas

Avrupa'daki ve Akdeniz Havzasındaki iktisadi bütünleşme sürecine etkin olarak katılmak ve süreci kuvvetlendirmek için Türkiye ve Fas arasında 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe giren bir serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır (İİB, 2010:25). İmzalanan anlaşma sayesinde yaklaşık 1.5 milyar dolar olan dış ticaret hacminin 2015 yılında gümrük tarifelerinin tamamen kaldırılacağı göz önünde bulundurulduğunda orta vadede 3 milyar ABD dolarına ulaşılması hedeflenmektedir.

Tablo 2.20: Türkiye ile Fas Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	1015	10.2	429	2.1	585
2013	1193	17.5	572	33.3	621

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2012 itibariyle iki ülke arasındaki ticarete konu olan mallar ihracatta motorlu taşıtlar, demir-çelik, makine ve cihazlar ve pamuk ithalatta ise inorganik kimyasallar, tuz, kükürt, toprak ve taşlar, kıymetli taş ve metal mamulleri, giyim eşyası ve aksesuarlardır.

2.2.1.9. Türkiye-Suriye

1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe giren anlaşma, sanayi ürünleri ile seçilmiş bir kısım tarım ürününde pazara giriş kolaylıkları sağlamaktadır. Ülkemiz, Suriye ile sanayi ürünlerinin Türkiye'ye ithalinde uyguladığı gümrük vergilerini anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle kaldırmıştır. Aynı şekilde Türkiye, ürünlerinin Suriye tarafından ithalinde uyguladıkları gümrük vergilerini 3 ile 12 yıl arasında farklı gruplara ayırarak sıfırlayacağını ifade etmiştir (İİB, 2010:30).

Tablo 2.21: Türkiye ile Suriye Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	498	-69.1	67	-87.2	431
2013	1025	105.8	85	269	940

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2.2.1.10. Türkiye-Mısır

Türk-Mısır ilişkilerinin stratejik temele oturtulması amacıyla 3 Kasım 2007 tarihinde “Türk-Mısır Stratejik Diyaloğu Çerçeve Muhtırası” adlı belge imzalanmıştır. Belgede esas olarak ikili düzeyde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Öte yandan iki ülke arasında 27 Aralık 2005 tarihinde imzalanan ve 1 Mart 2007 tarihinde yürürlüğe giren bir serbest ticaret anlaşması da bulunmaktadır.

Tablo 2.22: Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	3679	33.4	1342	-9.75	2337
2013	3200	-13.0	1629	21.4	1572

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

İkili ticarete petrol ürünleri, demir-çelik, makine ve cihazlar, plastik ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar ihracata konu olurken; kimyasal ürünler, pamuk, plastik ürünler, petrol ürünleri ve demir-çelik ithal ürünleri oluşturmaktadır.

2.2.1.11. Türkiye-Gürcistan

Türkiye ile Gürcistan arasında STA’ı müzakereleri 2007 yılında başlamış, 21 Kasım 2007 tarihinde imzalanmış ve 1 Kasım 2008’de yürürlüğe girmiştir (İİB, 2010:27).

Ülkemiz ile Gürcistan arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması da 21 Kasım 2007’de imzalanmıştır. Bu anlaşmaya ilave olarak iki ülke arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Sosyal Güvenlik ve Vize Kolaylığı Anlaşmaları da mevcuttur (İİB, 2010:27).

Türkiye-Gürcistan STA'sı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin kaldırılması, tarım ürünlerinde taviz değişimi ile hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, rekabet kuralları ve ödemeler alanında düzenlemeler içermektedir. Bu STA'nın yürürlüğe girmesiyle taraflar arasındaki tüm sanayi ürünlerinin ithalatında uygulanan gümrük vergileri kaldırılmıştır (İİB, 2010:27).

Tablo 2.23: Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	1253	14.7	180	-42.6	1073
2013	1246	-0.56	202	12.2	1044

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2012 yılında ikili ticaret hacmimiz 1.333 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Türk yatırımcılar tarafından yapılan projelerin toplam değeri de 1 milyar doları aşmıştır. Bunun yanı sıra iki ülke arasındaki ihracatta plastik ve mamulleri, makine, demir ve çelikten eşya, elektrikli aletler, demir-çelik malları söz konusuysen demir ve çelik ürünleri, mineral yakıtlar, örülmüş hazır giyim, dokunmuş hazır giyim, gübre ithalata konu olan mallardır.

2.2.1.12. Türkiye-Karadağ

Türkiye ile Karadağ arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması 26 Kasım 2008 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır. Karadağ'ın küçük ve uzak bir pazar oluşturması sebebiyle ikili ticari ve ekonomik ilişkiler istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Buna rağmen bu ikili ticaret dengesi ülkemiz lehinedir.

Tablo 2.24: Türkiye ile Karadağ Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	29	8	18	20	11
2013	29	0	12	-33.4	18

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Ticarette plastik eşyalar, elektrikli makine ve cihazlar, makine ve cihazlar, motorlu taşıtlar ihracata konu olurken, demir-çelik ve deri ithalata konu olan mallardır.

Son dönemde ise firmaların Karadağ'a ilgilerinin arttığı gözlenmektedir. Karadağ'ın Niksic kentindeki demir-çelik fabrikasının ihalesi ve Bar Limanı Konteynır terminalinin işletmesi için yapılan özelleştirme ihalesi 2013'de Türk firması tarafından kazanılmıştır.

2.2.1.13. Türkiye-Şili

14 Temmuz 2009 tarihinde imzalanan pazara tercihli giriş fırsatı sağlayan ve tarafların ekonomik potansiyelini arttırarak ölçek ekonomisinden faydalanmalarını sağlayacak olan Türkiye-Şili STA'sı ihracatımızın sektörel ve bölgesel temelde çeşitlendirilmesini sağlayarak rekabet gücümüzün arttırılması ve yabancı yatırımların teşvikinde de önemli katkılarda bulunacaktır (İİB, 2010:38).

Tablo 2.25: Türkiye ile Şili Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	175	33.5	466	-1.7	-291
2013	219	25.1	406	-12.88	-187

Kaynak: T.C.ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2.2.1.14. Türkiye-Sırbistan

Müzakereleri Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülen Türkiye ile Sırbistan Serbest Ticaret Anlaşması 1 Haziran 2009 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye, Balkanlarda kalıcı barış ve istikrar için önemli olan Sırbistan'la ilişkilerine özel önem ve öncelik vermektedir.

Tablo 2.26: Türkiye ile Sırbistan Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	381	7.3	206	-3.29	175
2013	441	15.75	252	22.33	189

Kaynak: T.C.ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

2012 yılında ikili ticaret hacmimiz 587 milyon dolar olmuştur. Bu ikili ticaretin %75'ini ihracatımız ve yaklaşık %25'ini ise ithalatımız oluşturmaktadır.

2.2.1.15. Türkiye-Ürdün

Türkiye ile Ürdün arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması 1 Aralık 2009 tarihinde imzalanmış ve 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ürdün'de bulunan Türk firmaların toplam yatırımları 300 milyon doların üzerindedir. Bu yatırım alanları; altyapı, tekstil, hazır giyim, gıda işleri, oto tamiri, eğitim, mermer, işleme, deri, mobilya gibi değişik meslek kollarına göre çeşitlilik göstermektedir.

Tablo 2.27: Türkiye ile Ürdün Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	771	52.1	96	43.3	675
2013	744	-3.51	71	-26.0	674

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

İki ülke arasında ihracatta petrol ürünleri, makine ve cihazlar, demir ve çelikten eşya, elektrikli makine ve cihazlar söz konusuysen; ithalatta gübreler, kimyasal ürünler, alüminyum, çimento-alçı ve taşlar ticarete konudur.

2.2.1.16. Türkiye- Morityus (Mauritius)

Türkiye ile Morityus arasındaki ikili ticari ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi için görüşmeler 2009 yılında başlatılmıştır ve Serbest Ticaret Anlaşması görüşmeleri 2011 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türk ihracatçılarının Morityus pazarında AB'li ihracatçılar ve Doğu Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) üyesi ülke ihracatçıları karşısında buldukları dezavantajlı durumu zaman içerisinde ortadan kaldırmaya çalışırken, ihracatımızın sektörel ve bölgesel temelde çeşitlendirilmesini sağlayacak bu pazarlarda rekabet gücümüzün artırılmasına önemli katkıda bulunacaktır.

Tablo 2.28: Türkiye ile Morityus Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	36	-20	6	-14.29	29
2013	40	11.1	8	33.3	33

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

İki ülke arasında ticarete konu olan mallar arasında en yüksek paya sahip ürünler ihracatımız açısından elektrikli makine ve cihazlar, demir-çelik ürünleri, hububat ve mamulleri ve tıbbi ilaçlar; ithalatımız açısından ise pamuk, tekstil ve konfeksiyon ürünleri oluşmaktadır.

2.2.1.17. Türkiye-Güney Kore

Türkiye'nin Güney Kore ile olan ekonomik ve ticari ilişkileri, siyasi ilişkilerde yakalanan başarı kadar iyi değildir. İkili ticaret hacmi, potansiyelinin gerisindedir ve büyük oranda ülkemiz aleyhine olan dış ticaret açığı devam etmektedir.

Tablo 2.29: Türkiye ile Güney Kore Arasındaki Ticaret Hacmi

Yıllar	İhracat (milyon \$)	Değişim (%)	İthalat (milyon \$)	Değişim (%)	Denge (milyon \$)
2012	527	-0.2	5660	-10.1	-5132
2013	460	-12.71	6088	7.6	-5628

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014), Dış Ticaret Verileri, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 17.04.2014).

Yukarıda açıklanmış olan serbest ticaret anlaşmalarından Lübnan, Morityus ve Güney Kore ile imzalanan anlaşmalar hariç diğer anlaşmalar yürürlükte olup, Lübnan, Morityus ve Güney Kore anlaşmaları iç onay sürecinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe girecektir (Pınar vd., 2013:7)

Müzakere süreci devam eden ve anlaşma için müzakere başlangıcı yapılan 21 ülke ve 5 ülke grubu bulunmaktadır. Bu ülkeler ve ülke grupları; Ukrayna, Libya, Seyşeller, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Cezayir, Meksika, Malezya, Ekvator, Moldova, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kolombiya, Faroe Adaları, Endonezya, Peru, Hindistan, Japonya, Vietnam, Kosova, Kanada, Gana, Körfez İşbirliği Konseyi, MERCOSUR, ASEAN, Orta Amerika Topluluğu, CARIFORUM.

2.2.2. Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri

Türkiye'nin üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapmasının temellerini 1980 yılında başlayan ihracata dayalı büyüme stratejisinde aramak gerekmektedir. Gümrük Birliği gerçekleşinceye kadar ihracat içsel teşvikler yoluyla arttırılmaya

çalışılmış ve dış ticaretin önündeki en önemli engel olan tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması için çaba gösterilmemiştir (Aydın, 2013).

1996 yılında Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği'ni tesis eden Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararının 16.maddesine dayanılarak Türkiye, ticaret politikasını Topluluğun Ticaret Politikasına uyumlu hale getirmek amacıyla kararın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl içinde Topluluğun tercihli gümrük rejimine aşamalı olarak uyum sağlama yükümlülüğü altına girmiştir (Atalay, 2011:1). Türkiye'nin, AB'nin tercihli rejimini üstlenme girişimlerinin ilk adımı Türkiye ile EFTA ülkeleri arasında 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ve 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşması ile atılmıştır. EFTA'nın yanı sıra İsrail, Macaristan, Romanya, Litvanya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Letonya, Slovenya, Bulgaristan, Makedonya, Polonya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek ile serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur (Aydın, 2013).

İmzalanan Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye ekonomisine etkilerini ise şu şekilde sıralayabiliriz (TUSİAD, 2008):

- Ucuz girdi temini,
- Dışa açık rekabetçi bir ekonomik altyapının tesisi suretiyle uluslararası rekabet gücünün artması,
- İç pazar daralmasının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması,
- Mal ticareti yanında hizmetler ticaretinde de pazara giriş imkânlarının sağlanması,
- Karşılıklı yatırımların arttırılması için daha uygun bir ortamın yaratılması,
- Türkiye'nin tercihli ticaret imkânlarından yararlanmak isteyen doğrudan yabancı sermayeli yatırımların artmasının sağlanması,
- Karşılıklı yatırımların arttırılması için daha uygun bir ortamın yaratılması,
- Türkiye'nin tercihli ticaret imkânlarından yararlanmak isteyen doğrudan yabancı sermayeli yatırımların artmasının sağlanması.

Serbest Ticaret Anlaşmaları sağladığı ticari ve ekonomik faydalarının yanı sıra siyasi ilişkileri de güçlendirmektedir. Ülkelerin karşılıklı işbirliği imkânlarını

arttırmakta, birbirlerinin ekonomik ve ticari potansiyellerini ortaya koyarak farklılıklarını anlamalarını sağlamaktadır. Bunun sonucunda da karşılıklı dostluk ortamı oluşmaktadır (Pınar vd., 2013:8).

Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının genel amacının taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, tarım da dâhil olmak üzere mal ticaretindeki kısıtlamaların giderilmesi, uygun rekabet koşullarının yaratılması ve yatırımların teşvik edilmesi olduğu görülmektedir (Aydın, 2013).

Serbest Ticaret Anlaşmaları ihracatın önündeki tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak sürdürülebilir bir ihracat artışının sağlanması, ihracatın ülke veya madde bazında çeşitlendirilmesi ve Batı Avrupa pazarlarına bağımlılığın azaltılması, üçüncü ülke pazarlarına girişte AB ve tercihli giriş imkânlarına sahip diğer ülkeler ile eşit rekabet şartlarının oluşturulması ve taraflar arasındaki karşılıklı ticaret hacminin artırılması açısından dış ticaret üzerinde oldukça önemlidir (TUSİAD, 2008).

Türkiye'nin imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmalarının büyük bir bölümü 2000-2011 yılları arasında yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de anlaşmaların yürürlüğe girdiği tarihlerde gümrük vergileri sıfırlanmış ve kotalar kaldırılmıştır (Eren, 2013:37).

Ek-1 ve Ek-2'de yürürlükte bulunan ve müzakere süreci tamamlanan STA'lar bulunmaktadır. EFTA, İsrail, Arnavutluk, Makedonya, Fas, Gürcistan, Suriye, Şili, Bosna-Hersek, Filistin, Karadağ, Sırbistan, Mısır, Tunus, Ürdün, Güney Kore, Mauritius, Moldova, Lübnan, Gana, Malezya, Kosova ülkeleriyle 1996-2013 yılları arasında gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamları sunulmuştur. Tabloda koyu renkle ifade edilmiş rakamlar o ülkeyle ilk kez hangi tarihte anlaşma yapıldığını göstermektedir. Veriler incelendiğinde anlaşma imzalanan ülkelerle gerçekleşen ticaret hacminin ve bu ülkelere yapılan ihracat ile bu ülkelere yapılan ithalatın istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

3. ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI İLE STA'NIN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Bu bölümde Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkileri ampirik olarak ortaya konulacaktır. Ampirik analizden önce ilk olarak bu konuda yapılmış ampirik çalışmaları içeren yabancı literatür, daha sonra ise Türkiye'de yapılmış benzer çalışmaları özetleyen literatür taraması verilecektir.

3.1. Literatür Taraması

Gómez-Herrera (2011), 1980-2008 döneminde 80 ülkede gerçekleşen ikili ihracatı çekim modeli ile test etmiştir. Modelde bağımlı değişken olarak ihracat, bağımsız değişken olarak ise nominal GSYİH, ortak sınır, ortak dil, benzer ülke olma, mesafe kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; GSYİH ve sınır komşuluğunun ihracatı arttırırken, mesafe değişkeninin azalttığı tespit edilmiştir.

Stack ve Pentecost (2011), Avrupa'daki bölgesel ticaretin etkisini çekim modeli ile tahmin etmiştir. Modeli tahmin etmek için 1992-2003 yılları arasında 20 OECD ülkesi ile 12 AB ülkesinin ticareti GSYİH, kişi başına düşen milli gelir düzeyi, dil, mesafe ve AB üyeliği değişkenleri kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ülkeler arasındaki ticaret GSYİH değişkeninden olumlu etkilenirken, kişi başına düşen gelir ticareti azaltmaktadır. Ayrıca AB üyeliğinin ticareti arttırıcı etkisi de analiz sonuçlarıyla doğrulanmıştır.

Nitsch (2007) tarafından G7 ve G8 ülkelerinin ikili ticareti artırıp artırmadığının araştırıldığı çalışmada 1948-1999 dönemine ait veriler çekim modeli kullanılarak test edilmiştir. 175 ülkenin dâhil edildiği ve panel veriler yönteminin kullanıldığı analizde GSYİH, kişi başına düşen gelir, ortak sınır, ortak dil, ülkeler arasındaki mesafe, ülkelerin yüzölçümleri ve denize kıyısı olmayan ülkeler değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre uzaklık, denize kıyısı olmayan ülkeler ve ülkelerin yüzölçümleri ticareti olumsuz etkilerken GSYİH, nüfus, kişi başına düşen gelir, ortak dil ve ortak sınır kukla değişkenleri ticareti olumlu etkilemiştir.

Rojid (2006), COMESA (Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı) bölgeselleşme hareketinin ticaret potansiyelini 1980-2001 dönemi verileri ve çekim modelini kullanarak panel veri yardımıyla test etmiştir. Kurulan modelde GSYİH, nüfus, uzaklık, reel döviz kuru değişkenleri, ortak dil ve ortak sınır değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ülkelerin GSYİH'ları, ortak dil kullanımı ve ortak sınıra sahip olmalarının ticaret akımlarını olumlu; ülkelerin nüfusları, birbirlerine uzaklıkları ve reel döviz kurlarının ise ticareti olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır.

Achay L. (2006), Kuzey Afrika ülkeleri arasındaki ticaretin belirleyicilerini, 1970-2000 yılları verilerini kullanarak 146 ülkeden oluşan bir örneklem üzerinden çekim modeli ile test etmiştir. Modelde ticaretin belirleyici faktörleri olarak GSYİH, mesafe, bölgesel entegrasyonlar, kişi başına düşen GSYİH, ortak sınır, ortak resmi dil, ortak para birimi değişkenleri kullanılmıştır. Ticaret hacmi üzerinde ülkeler arasındaki mesafe hariç, diğer tüm değişkenlerin ticaret üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Antonucci ve Manzocchi (2006), çekim modelini kullanarak, Türkiye'nin AB ile özel bir ticari ilişkisinin var olup olmadığını araştırmışlardır. Türkiye'nin 1967-2001 yılları arasındaki mal ticaretini analiz etmişlerdir. Modellerinde, ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin GSYİH'lerinin toplamını, ülkelerin büyüklüğünün benzerliğini, ülkeler arasındaki mesafeyi ve bunun yanı sıra AB, Gümrük Birliği, ticaret anlaşması, ortak sınır gibi kukla değişkenleri kullanmışlardır. Analiz sonucuna göre, Türkiye'nin büyük ekonomilerle daha çok ticaret yapma eğiliminde olduğunu göstermiş ve karşılıklı ticaretin endüstri içi ticaret yapısında olduğunu belirtmişlerdir.

Simwaka (2006), Malawi'nin ticaret ortakları ile ikili ilişkilerini analiz etmeyi amaçladığı çalışmasında 2000-2004 dönem verilerini panel çekim modeli ile test etmiştir. Modelde GDP, mesafe, reel döviz kuru, ortak sınır ve bölgesel entegrasyon anlaşmaları değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre, ikili ticareti GDP, anlaşmalar ve sınır komşuluğu pozitif etkilemektedir. Sınır paylaşımı iki ülke arasındaki mesafeyi azalttığından ticarete katkısı olumludur. Ayrıca reel döviz kuru ve ülkeler arasındaki mesafe de ticareti negatif etkilemektedir.

Sandberg vd. (2006), Karayipler Topluluğu ve CARICOM'a üye ülkelerin birbirleri arasındaki ticarete akımlarını ve Kuzey Amerika ve AB ülkeleri arasındaki ticaret akımlarını 1980-1996 dönemleri verilerini kullanarak yatay kesit verileri ile test etmişlerdir. Çekim modelinin kullanıldığı çalışmada nüfus, ülkeler arasındaki mesafe, kişi başına düşen gelir, ortak dil, CARICOM üyeliği değişkenleri kullanılmıştır. Yıllık olarak tahmin edilen denklemlerde ticaret akımlarının nüfus, kişi başına düşen gelir ve ortak dil değişkenlerinden olumlu etkilenirken, ülkeler arasındaki mesafeden olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür.

Rose (2005) çalışmasında, uluslararası ticarete üç önemli organizasyonun ticarete etkilerini ölçmeye çalışmıştır. Bu organizasyonlar, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası ticarete önemli olan kurumlardır. Bu kurumların ticarete olan etkilerini ölçmek için 175 ülkeyi ve 50 yılı kapsayan panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, OECD ve WTO üyeliğinin tutarlı biçimde ticareti pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kien (2005), ASEAN Serbest Ticaret Bölgesindeki(AFTA) ticaret akımlarının belirleyicilerini ölçmek için çekim modelini kullanmıştır. 1988-2002 yılları arasında 39 ülkenin verisini kullanarak panel veri analizi ile ihracat akımlarını ölçmeye çalışmıştır. Kurulan modelde GSYİH, nüfus, ikili döviz kuru, ortak dil, bölgesel ticaret anlaşmaları ve ülkeler arasındaki uzaklık değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre GSYİH, ortak dil kullanımı ve ikili döviz kuru ticareti pozitif etkilerken nüfus ve uzaklık ticareti negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca analizde iki ülke arasındaki ihracat akımlarının GSYİH'larla beraber orantılı olarak artmaya başladığı ve ASEAN üyeliğinin ticaret yaratıcı etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Carrere (2003), yaptığı çalışmada bölgesel ticaret anlaşmalarını incelemek için 1962-1996 dönemleri arasındaki verilerle 130 ülkeden oluşan bir çekim modeli oluşturmuştur. Modelde GSYİH, nüfus, mesafe, ortak sınır, alt yapı düzeyi ve ikili reel döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bölgesel ticaret anlaşmalarının ticarete artışa neden olduğu saptanmıştır.

Martinez Zarzosa ve Nowak-Lehmann (2003), MERCOSUR VE AB arasındaki ticaretin belirleyicilerini 1988-1996 dönemleri verilerini kullanarak panel en küçük kareler, dinamik panel sabit etkiler, sabit ve tesadüfî etkiler modelleri kullanarak çekim modeli ile test etmişlerdir. Kurulan modellerde GSYİH, nüfus, uzaklık, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerdeki altyapı, kişi başına düşen milli gelir ve reel döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Panel en küçük kareler modelinin analiz sonuçlarına göre ticaret akımları nüfus, altyapı, kişi başına düşen milli gelir farklılıkları ve iki ülke arasındaki uzaklıktan negatif etkilenirken, GSYİH ve reel döviz kurları ticaret akımlarını pozitif yönde etkilemektedir. Dinamik panel sabit etkiler modelinde ticaret akımları nüfus ve kişi başına düşen milli gelir farklılıklarından olumsuz altyapı, uzaklık, GSYİH ve reel döviz kuru değişkenlerinden olumlu etkilenmektedir. Panel sabit ve tesadüfî etkiler modeli sonucuna göre ise ülkelerin GSYİH'ları, kişi başına düşen gelir farklılıkları, ithalatçı ülkelerin nüfusları ve ihracatçı ülkelerin altyapıları ticaret akımlarını olumlu etkilerken, ülkeler arasındaki uzaklık, ihracatçı ülkelerin nüfusu ve ithalatçı ülkelerin altyapıları ticaret akımlarını olumsuz etkilemektedir.

Howard J. Wall (1999), dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların ülke refahını nasıl etkilediğini hesap etmek için Çekim Modeli'ni kullanmıştır. Modelde 1994-1996 yılları arasında Amerika ile ticaret yapan 85 ülke GSYİH, uzaklık ve ticari politika endeksi değişkenleri kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Bu çalışmadaki önemli nokta ise analize yeni bir değişken olan ticari politika endeksinin eklenmiş olmasıdır (Baldwin, 1984:571-619).

Endoh (1999), 1960-1994 döneminde AET, LAFTA ve CMEA bölgeselleşme hareketlerinin etkilerini analiz etmek ve bu bölgesel hareketlerin Japonya'nın ticareti üzerindeki etkilerini araştırmak için çekim modelini kullanmıştır. Yatay kesit verilerinin kullanıldığı analizin modelinde GSYİH, ortak sınır, ortak dil, nüfus, mesafe değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH'ları, ülkelerin ortak sınıra sahip olmaları ve ortak dil kullanmalarının ticaret akımlarını pozitif olarak etkilerken nüfusları ve uzaklıklarının ticaret akımlarını negatif etkilediği belirlenmiştir.

Soloaga ve Winters (1999), 1990'lı yıllar ve sonrasında gerçekleşen EFTA, AET, MERCOSUR, NAFTA, AP, CACM, LAIA, ASEAN ve GCC bölgeselleşme hareketlerinin üye ülkelerin toplam ihracat ve toplam ithalatlarına etkilerini 1980-1996 döneminde yıllık olarak yatay kesit verileri kullanarak çekim modeli ile test etmişlerdir. Çekim modeli kullanılan çalışmaya bölgeselleşme hareketlerinin etkileri, ortak dil kullanımı ve ülkelerin yüzölçümleri ile ortak sınır kukla değişkenleri eklenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH'ları ve nüfusları ile ülkelerin ortak dil kullanmaları ticaret akımlarını pozitif yönde etkilerken, ülkelerin yüzölçümleri, uzaklıkları ve ortak sınıra sahip olmaları ticaret akımlarını negatif yönde etkilemektedir.

Aitken (1973), 1951-1967 döneminde yatay kesit verilerinden yararlanarak AET ve EFTA ülkelerinin ticaret akımlarını çekim modeli ile test etmiştir. Modelde ülkelerin GSMH'ları, nüfusları, ticaret merkezlerinin birbirlerine uzaklıkları, ülkelerin EFTA ve AET'e üye olup olmama ve ortak sınıra sahip olup olmama değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, GSMH'nın ticaret akımlarını pozitif etkilerken, uzaklık ve nüfusun ticaret akımlarını negatif olarak etkilediğini göstermektedir.

Türkiye üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında ise bölgesel entegrasyon anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ölçen çalışmaların genellikle Gümrük Birliği anlaşması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye için yapılan ampirik literatür şu şekilde özetlenebilir:

Saygılı ve Manavgat (2014), 1995-2012 dönemlerinde Türkiye'nin yoğun olarak ilişkide bulunduğu 30 ülkeyle gerçekleştirdiği dış ticaretini Linder hipoteziyle incelemişlerdir. Linder hipotezi, uluslar arası ticaretin kişi başına gelir düzeyleri yakın ve benzer talep yapılarına sahip ülkeler arasında gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Toplam Linder Talep Fonksiyonu farklı kontrol değişkenlerini içeren çekim modelidir. Modele GSMH, ihracat, ithalat, mesafe ve kukla değişken olarak da sınır komşuluğu eklenmiştir. Ayrıca modele eklenen diğer bir değişken de Linder'dir. Bu değişken iki ülke arasındaki kişi başına düşen gelir farkının mutlak değeri şeklinde ifade edilmektedir. Linder hipotezine göre talep yapılarının

benzerliğine bağlı olarak ticaretin gelişmiş ülkeler arasında daha çok olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akgül (2013), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ülkeleri arasındaki ikili ihracat akımlarının belirleyicilerini 2000-2010 dönemine ait verileri kullanarak panel veri yöntemi ile test etmiştir. Çekim modelinin uygulandığı çalışmada nominal GSYİH, kişi başına düşen GSYİH ve ülkeler arasındaki mesafe değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada ülke çiftlerinin özellikleri olan ortak para birliği, ortak serbest ticaret alanı, aynı bölgede bulunma, ortak sınır paylaşımı, sömürge geçmişi, ortak dil, ortak yönetim biçimi, ortak demokrasi geçmişi, ortak otokrasi geçmişi, rejim sürekliliği geçmişi kukla değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ülkelerin GSYİH'ları arttıkça aralarındaki ikili ticaretin arttığı buna karşılık ise kişi başına düşen GSYİH'nın artmasının İslam İşbirliği Teşkilatı içi ticareti olumsuz etkilediği görülmektedir. Yine ülkeler arasındaki mesafenin de ticaret akımını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Ancak serbest ticaret alanlarının ülkeler arasındaki ticarete etkisine bakıldığında ülkelerin ortak para birimine, ortak sınıra, ortak dile ve ortak sömürge geçmişine sahip olmalarının ticareti olumlu etkilediği görülmektedir. Kurulan diğer bir modelde ise Türkiye ile İİT arasındaki ticaret akımı incelenmiş olup, daha önce İİT genelinde yapılan analiz Türkiye özelinde tekrarlanmıştır.

Baytar (2012), çalışmasında Türkiye ve BRIC ülkeleri arasındaki ticaret hacmini panel çekim modeli kullanarak analiz etmiştir. Yapılan çalışmalardan farklı olarak modele Ticaret Bağımlılık Endeksi, İthalat Nüfuz Endeksi ve İhracat Eğilim Endeksi dâhil edilmiştir. Bu endeksler Türkiye'nin BRIC ülkeleriyle olan ticaretini ne yönde etkilediğini araştırmak için kullanılmıştır. 2001-2010 dönemine ait yıllık verilerle yapılan ampirik analizde GSYİH, ithalat, ihracat, nüfus, ticaret bağımlılık endeksi, ithalat nüfuz endeksi, ihracat eğilim endeksi ve mesafe değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda BRIC grubuna katılması muhtemel olan ve büyüyen piyasalar arasında gösterilen Türkiye'nin bu grupla olan ticaret hacmini GSYİH, nüfus ve mesafe değişkenleri olumsuz etkilerken, ihracat ve ithalat değişkenlerinin olumlu etkilediği bulunmuştur. Ayrıca kullanılan endekslerden Ticaret Bağımlılık

Endeksi'nin ticaret hacmini pozitif yönde İthalat Nüfuz Endeksi ve İhracat Eğilim Endeksi'nin ticaret hacmini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Turhan (2012)'ın yaptığı çalışmada, Türkiye'nin 1996-2010 yılları arasında 72 ülke ile gerçekleştirdiği ticari ilişkiler çekim modeli yaklaşımı ile çok değişkenli bir zaman serisi regresyon analizi ile test edilmiştir. Modelde ihracat, ithalat, kişi başına düşen GSYİH, nüfus, ticaret hacminin GSMH'ya bölümü, vize uygulamasının olup olmaması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye olup olmama, İslam Konferansı Üyeliği'nin bulunup bulunmaması, AB üyesi olup olmama, ortak sınır paylaşımlarının olup olmaması değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca çekim modelinin gerekliliği olan nominal GSYİH ve mesafe değişkenleri de modele eklenmiştir. Analiz bulgularına göre ticaret hacmi üzerinde ihracat, ithalat, kişi başına GSYİH, ticaret hacminin GSYİH'ya bölümü, İslam Konferansı Üyeliği, nominal GSYİH ve AB üyesi olma durumu olumlu etkiye sahipken; nüfus, vize uygulaması, KEİ'ye üyelik durumu, ortak sınır ve mesafe değişkenlerinin dış ticaret hacmi üzerinde etkisiz olduğu ortaya çıkmıştır.

Sandalcılar (2012) çalışmasında, BRIC grubuna katılması muhtemel olan yükselen yeni piyasalar arasında gösterilen Türkiye'nin BRIC ülkeleriyle olan dış ticaretini analiz etmiştir. Analizde 2002-2009 dönemlerine ait yıllık veriler ile GSYİH, nüfus, mesafe, ortak sınır değişkenleri kullanılmıştır. Panel çekim modelinin kullanıldığı analizde Türkiye'nin BRIC ülkeleriyle olan dış ticaretini ülkelerin GSYH'larının, nüfuslarının ve ortak sınıra sahip olmalarının pozitif yönde, ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığın ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çekim modeli tahmin sonuçları gerçek ticaret değerleriyle karşılaştırılmıştır. Buna göre Türkiye Brezilya, Hindistan ve Çin ile ticari potansiyelinin altında bir ticaret gerçekleştirirken, Rusya ile 2006 sonrası Türkiye lehine gelişen bir değişim yaşanmıştır ve Türkiye Rusya ile ticari potansiyelinin üzerinde bir ticaret gerçekleştirmiştir.

Aysun vd. (2012) tarafından, 1996 yılında gerçekleşen Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB-15 ile dış ticaretine etkisi, panel çekim modeli kullanılarak 1980-2009 dönemlerine ait verilerle tahmin edilmiştir. İthalat ve ihracat modellerinde

nüfus, ülkeler arası uzaklık, milli gelir ve Gümrük Birliği kuklası açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Ayrıca modele satın alma gücünü temsil etmesi amacıyla kişi başına GSMH değişkeni eklenmiştir. Sonuç olarak, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin milli gelirlerinin beklendiği gibi ikili ticaret akımları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür.

Ata (2012), 1980-2009 dönemleri için 68 ülkenin kendi aralarında yaptıkları ticaret verilerini kullanarak çekim modeli oluşturmuş ve Türkiye'nin değişik ülke grupları ile olan ticaretini incelemiştir. Modelde ülkeler arasında gerçekleşen ihracat değerleri, GSYİH, ülkeler arası mesafe, sınır komşuluğu, ortak dil, ülkelerin kara ile çevrili olup olmadığı, nüfus, para birimleri arasındaki reel kur endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Modelin tahmin sonuçlarına göre ise Türkiye'nin dış ticareti, ticaret ortağı ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu, nüfus büyüklüğü ve aradaki mesafeden olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca örneklem için ele alınan 67 ülkeden Türkiye'nin, 48'i ile ticari potansiyelinin altında ve 19'u ile ticari potansiyelinin üzerinde ticaret yaptığı görülmektedir.

Özkaya (2011), Türkiye'nin ikili ve çok taraflı ticari anlaşmalarının Türkiye'nin 113 ülkeyle olan ihracatı üzerinde etkisi olup olmadığını 1996-2006 yılları arası verilerini kullanarak Genel Çekim Modeli çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada ihracat hacmi, GSYİH, nüfus, döviz rezervleri, iki ülke arasındaki mesafe ve kişi başına düşen milli gelir değişkenleri modele eklenmiştir. Analiz sonucunda imzalanan ikili anlaşmaların ihracat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, Gümrük Birliği dışındaki taraf olunan ikili anlaşmaların pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Karagöz ve Karagöz (2009)'ün çalışmasında, 2005 yılında Türkiye ile dış ticaret ilişkisinde bulunan 169 ülkeye ait yatay kesit verileri çekim modeli kullanılarak test edilmiştir. Modelde diğer ülkelerle yapılan ihracat ve ithalat rakamlarının toplamı, GSMH, nüfus ve ülkeler arasındaki mesafe değişkenleri kullanılmıştır. Modelin tahmin sonuçlarına göre ise, Türkiye'nin ikili dış ticaret hacminin ticaret yapılan ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu; nüfusundan ve

aradaki mesafeden olumsuz etkilendiği, ancak istatistikî olarak anlamlı çıktığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bebek (2006), Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin AB ile ticaret akışı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla AB-15 ülkelerini ve 1980-2004 yılları arasında kapsayan panel veri analizini kullanmıştır. Çalışmasında Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin AB-15'e yaptığı ihracat üzerinde pozitif, ama oldukça küçük ve istatistiksel olarak anlamsız bir etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Analiz sonucu, Gümrük Birliği'nin kurulmasıyla birlikte ithalatın ihracattan daha çok arttığı gözlemi doğrulanmıştır.

Akgündüz (2005), 1987-2004 dönemlerini kapsayan çalışmada Türkiye'nin 9 AB ülkesinden ve bu ülkelerin Türkiye'den ithalat talebini tahmin etmeye çalışmıştır. Çalışmada açıklayıcı değişkenlerin reel efektif döviz kuru, nispi ihracat veya ithalat fiyatı ve dünya veya yurtiçi reel gelir miktarı olduğu regresyonlar tahmin edilmiştir. Gelirin ithalat ve ihracat üzerinde regresyona tabi tutulduğu modelde, gelirin ithalat duyarlılığının ihracattan daha yüksek çıkması bu ülkelere ithal edilen sermaye malları ve ara girdilerin reel gelir ve refah düzeyi üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir.

Kandoğan (2005) Avrupa'daki serbest ticaret antlaşmalarının ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisini 1962-2002 dönemi için panel veri analizi ile incelemiş, çekim modeli etkisini sabit etkiler yoluyla analiz etmiştir. Türkiye için yaptığı analizinde gümrük birliğinden sonra üye olmayan ülkelere ithalatın arttığı ve bunun da ticaret yaratıcı etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Kandoğan'a göre, serbest ticaret antlaşmasının küçük ülkelere ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisi, ekonomik olarak daha büyük ülkelere fazla olmuştur.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2004) panel veri analizini kullanarak Türkiye ekonomisi için 1980-2001 yılları arasında 150 ülkeyi konu alan ithalat ve ihracat modellemesi yapmışlardır. Çalışmanın amacı Türkiye'nin AB ülkeleri ve diğer ülkeler ile olan ticaretinin muhtemel küresel trendler arasında yükselmesini incelemektir. Türkiye'nin GSYİH'sı, ticaret ortaklarının GSYİH'sı ve döviz kuru

değişkenlerini kullanmışlardır. Ayrıca Gümrük birliği ve AB'ye üyeliği kukla değişken olarak modele eklemişlerdir. Analiz sonucunda, GSYİH'nin Türkiye'nin ithalatını pozitif yönde etkilemekte olduğunu ve bunun yanında Türkiye'nin ihracatının da ticaret ortaklarının GSYİH'sından olumlu yönde etkilendiğini doğrulamaktadırlar.

Arısoy vd. (2003), iki taraflı dış ticaret verilerini kullanarak Türkiye'nin ihracat ve ithalat denklemlerini panel veri analizini kullanarak tahmin etmeyi amaçlamıştır. Kurulan ihracat modelinde Türkiye'nin 1993-2001 döneminde 117 ülkeye olan ihracatı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Reel döviz kuru, ihracat yapılan ülkenin GSYİH'sı, iki ülke arasındaki mesafe bağımsız değişken iken sınır komşuluğu, Gümrük Birliği ve serbest ticaret anlaşmaları kukla değişkenlerdir. İthalat denkleminde ise 113 ülkeyle 1993-2002 dönemlerinde yapılan ithalat bağımlı değişkendir. Türkiye'nin GSMH'sı, reel döviz kuru, mesafe değişkenleri bağımsız değişken olarak ele alınmış olup; Gümrük Birliği, serbest ticaret anlaşmaları ve sınır komşuluğu kukla değişken olarak analize dâhil edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre GSYİH ihracata pozitif bir katkı yaparken reel döviz kuru, mesafe, sınır komşuluğu, serbest ticaret anlaşmaları ve Gümrük Birliği'nin ihracat üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İthalat denkleminin sonuçlarına göre ise GSYİH ve uzaklık ithalatı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık Gümrük Birliği, sınır komşuluğu, serbest ticaret anlaşmaları kukla değişkenleri ve reel döviz kuru ithalatı pozitif yönde etkilemiştir.

3.2. Çekim Modeli Yaklaşımı

Dış ticaretin analizinde kullanılan temel ekonometrik model, çekim modeli olarak adlandırılan modeldir (Sandalcılar, 2012:4167). Çekim modeli Newton'un yerçekimi kuramından esinlenerek geliştirilmiştir (Gómez ve Herrera, 2011). 17. yüzyılda Isaac Newton'un geliştirdiği Yerçekimi Teorisi'ne göre bir noktasal kütle diğer noktasal kütleyle ikisini birleştiren bir çizgi doğrultusunda kuvvetle çeker. Bu kuvvet iki kütlelerin büyüklükleriyle doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılıdır (Turhan, 2012:39).

Çekim Modeli iktisat biliminde ilk kez 1962 yılında Jan Tinbergen ve 1963 yılında P. Pöyhönen tarafından kullanılmıştır. Tinbergen yaptığı çalışmalarda Çekim Modeli'nin para akışını, uluslararası ticareti ve ülkeler arasındaki göçleri açıklamada etkili olduğunu ifade etmiştir (Cyrus, 2010:81). Pöyhönen ise ticaret hacminin, ticari partnerlerin milli gelirlerinin artan bir fonksiyonu ve ülkeler arasındaki uzaklığın azalan bir fonksiyonu olarak tahmin edilebileceğini ileri sürmüştür. Uzaklık, taşıma maliyetinin yerine geçmiştir (Tatlıcı, 2009:15). Linnemann 1966 yılında yapmış olduğu çalışma ile ticarete bazı engeller olduğunu ifade etmiş ve bunların uluslararası ticaret akımlarına etkilerini ölçmek istemiştir. Bu faktörler arasında nüfus büyüklüğü ve ülkeler arasındaki mesafeleri dikkate alarak ticaret üzerindeki etkilerini çalışmasına dâhil etmiştir. Linnemann'ın ticarete engel olan faktörleri açıklayıcı değişkenler olarak modeline ekleyerek uluslararası ticaret akımlarının analizinde kullandığı çekim modelinin sağlam teorik temellere oturtulması ise çok daha sonraları Anderson (1979) ve Bergstrand (1985) tarafından geliştirilmiş olup günümüzde uluslararası ticaretin modellenmesinde yoğun olarak kullanılmaktadır (Özkaya, 2011:281). Model dış ticaret akımlarının analizi için düzenlendiğinde cisimlerin kütleleri yerine ekonomik büyüklüğü temsil eden GSYİH ve cisimler arasındaki uzaklığı ifade eden mesafe yerine ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık kullanılmaktadır (Sandalcılar, 2012:4168). Kısaca çekim modeli iki ülke arasındaki ticaret hacmine ve ülkeler arasındaki mesafe boyutlarına dayanmaktadır (Gómez ve Herrera, 2011). Çekim modelinin önemi ilk olarak uluslararası ticaretteki değişimi açıklıyor olmasıdır. İkincisi ise değişkenler arasında tutarlı ve istatistiksel olarak anlamlı olmasıdır (Rose, 2001). Bu model, iki ülke arasındaki ticaret hacmini incelenen ülkelerin ekonomik büyüklüklerine yani GSYİH'larına ve bu iki ülke arasında olan uzaklığa göre tahmin etmeyi amaçlar. Bu durumda iki ülke arasındaki ticaret hacmi ülkelerin GSYİH'ları ile doğru orantılı ve aralarındaki fiziksel uzaklık ile ters orantılıdır (Turhan, 2012:40). Bu düşünceden hareketle, basit çekim modeli şöyle ifade edilebilir (Deardorff, 1995:4);

$$T_{ij} = \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}} \quad (1)$$

- T_{ij} , iki ülke arasındaki ticaret akımını;

- A , orantı sabitini;
- Y_i ve Y_j , i ve j ülkesinin ekonomik büyüklüğünü, (GSYH, kişi başına GSYH vb.);
- D_{ij} , ülkeler arasındaki uzaklığı göstermektedir.

Linnemann, Anderson ve Bergstrand'a göre i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticaret akışları genel çekim modelinde şöyle gösterilmektedir (Bebek, 2006:48).

$$T_{ij} = \beta_0 Y_i + \beta_1 Y_j + \beta_2 N_i + \beta_3 N_j + \beta_4 D_{ij} + \beta_5 A_{ij} + \beta_6 u_{ij} \quad (2)$$

- T_{ij} : i ülkesinden j ülkesine çift taraflı ticaret akışlarını,
- Y_i ve Y_j : i ve j ülkelerindeki gelirleri,
- N_i ve N_j : i ve j ülkelerindeki nüfusları,
- D_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki mesafeyi,
- A_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki çift taraflı ticareti teşvik eden ya da engelleyen diğer tüm faktörleri,
- u_{ij} : $E(\ln u_{ij})=0$ eşitliğine sahip, logaritmik normal olarak dağılan hata terimini belirtir.

Temel denklemin logaritması alındığında denklem doğrusallaştırılmış olur. Böylece çekim modeli şu hale dönüşür:

$$\ln T_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_i + \beta_2 \ln Y_j + \beta_3 \ln N_i + \beta_4 \ln N_j + \beta_5 \ln D_{ij} + \sum \delta_h P_{ijh} + u_{ijh} \quad (3)$$

Frankel ve Rose(2002), yaptıkları çalışmada GSYİH ve sermayenin bolluğu gibi geleneksel ekonomik faktörlerin dışında birçok faktörün ülkelerin ticaret hadlerini etkilediğini ifade etmektedir. Mesafe ile bağlantılı faktörlerin etkisinin geleneksel ekonomik faktörlerin etkilerinden bile daha fazla olduğunu açıklamışlardır (Frankel ve Rose, 2002:437-466).

Bu çalışmada serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri panel veri yöntemi ile analiz edilecektir. Serbest ticaret anlaşmalarının etkilerini inceleyen ampirik çalışmalarda, panel veri analizinin özellikle son yıllarda yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada panel veri yönteminden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

3.3. Panel Veri Yöntemi

Ekonometrik çalışmalarda, genelde yatay kesit ya da zaman serisi verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Zaman serileri ile ilgili çalışmalarda zaman boyutu üzerinde durulmakta, yatay kesit çalışmalarda ise kesit boyutu dikkate alınmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren panel veri çalışmalarının popülaritesi artmaya başlamıştır. Panel veri çalışmalarında, hem zaman boyutu hem de kesit boyutu birlikte dikkate alınmaktadır(Çetin ve Ecevit, 2010:171).

Panel veri bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle panel veri, N sayıda birim ve her bir birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır (Baltagi, 2001).

Bilimsel ve ampirik araştırmalarda genellikle üç veri tipi kullanılmaktadır. Bunlar; zaman serisi verileri, yatay (çapraz) kesit verileri ve hem zaman serileri hem de yatay kesit verilerini birlikte ele alan olan panel verilerdir (Sevüktekin, 2007:2).

Zaman serisi verisi, bir zaman süreci boyunca yapılan gözlemleri içermektedir. Bir zaman serisi, günlük, haftalık, aylık, çeyrek yıllık ve yıllık gibi zaman dilimlerini kapsamaktadır. Zaman serisi verileri, genellikle, " $y_t, t=1, \dots, T$ " şeklinde belirtilmektedir. Burada, T zaman serisi örneklem boyutunu belirtir.

Yatay kesit verileri, her birey, şirket, ülke gibi birim için ilgilenilen değişkenin değerini bir kez gözleyen ve bir çok birim üzerinde yapılan gözlemlerden oluşan veriler olarak tanımlanmaktadır (İşyar, 1997:38). Belirli bir zaman noktasında derlenen yatay kesit verileri, genellikle " $y_i, i=1, \dots, N$ " şeklinde ifade edilir.

Pooled veya karma veri çeşidi olan panel veri ise, ülkeler, firmalar, hane halkları ya da bireylere ait yatay ve dikey (zaman) kesitlerdeki çeşitli gözlemlerin havuzlanması (pooling) olarak ifade edilebilir (Baltagi, 2001:1). Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin bileşiminden oluşan panel veriler, karma veri ve dikey (longitudinal) veri olarak da adlandırılmaktadır (Güriş ve Çağlayan, 2005:9). Bu veriler, hem birimlere hem de zamana göre değişimi içerdiğinden yapılan analizlerde daha tutarlı tahminler yapılmasına imkân tanımaktadır.

Zaman boyutuna ait tekrarlanan kesit verileri kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesini sağlayan bu yöntem, birimler arası farklılıkları modellemede, kesit verilere göre daha avantajlı olmaktadır (Greene, 2003:284). Panel veri analizinin hem zaman serilerini hem de yatay kesit verileri içermesi, kullanımda bir takım avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar:

1. Birey, aile, ülke gibi birimler arasındaki heterojenliğin kontrol edilmesine imkan tanımaktadır. Örneğin, bir şirketin büyüklüğü, yaşı ve yapısı gibi içsel farklılıklar veya teknolojik değişme, hükümet değişikliği gibi zamana bağlı dışsal etkiler o şirketin performansını etkileyebilir. Zaman serisi ve kesit veri analizlerinde birimler arasındaki bu tür farklılıklar hesaba katılmadığı halde, panel veri analizi yapılarak tahmin edilen regresyon modellerinde bu tür farklılıklar modele dahil edilerek hesaplanabilmektedir (Baltagi, 2001:5-6).
2. Daha çok sayıda gözlem sayısının olması serbestlik derecesini artırarak etkinliğin artmasını sağlamaktadır. Aynı yatay kesit biriminin zamana göre değişimi olan panel veri serisi iki alt im kullanılarak, " y_{it} , $i=1, \dots, N$ $t=1, \dots, T$ " şeklinde gösterilir. N yatay kesit birimlerini, T zaman dönemini göstermektedir. Panel veri $N \times T$ kadar gözlem sayısına sahiptir. Gözlem sayısının artmasıyla daha çok değişkenlik sağlanmakta ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon azalmaktadır (Matyas ve Sevestre, 1996:26).
3. Yatay kesit ve zaman serisi verileri, basitçe saptanamayan ölçüm etkilerini ve tanımlamalarını en iyi biçimde göstermektedir. Davranışsal bazı karmaşık konularda

panel veri yöntemlerinin kullanılması değişim dinamiklerinin anlaşılması bakımından daha uygun olabilmektedir.

4. Zaman serisi ve kesit verilere göre firmalar, hane halkları ve bireyler gibi mikro ölçekteki birimlerin davranışlarını daha iyi öngörerek daha güvenilir ve kararlı parametre tahminlerine olanak sağlamaktadır.

Panel veri kullanılarak oluşturulan regresyon modelleri, panel veri regresyon modelleri olarak adlandırılmaktadır (Gujarati, 2003:636). Basit bir doğrusal panel veri regresyon modeli genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

$$i=1, \dots, N \quad (5)$$

$$t=1, \dots, T \quad (6)$$

Bu modelde Y bağımlı değişkeni, X açıklayıcı değişkeni ($k-1$ adet) ve ε (epsilon işareti) sıfır ortalama ve sabit bir varyansa sahip hata terimini göstermektedir. i kesit veri boyutunu ($i=1, \dots, N$), t zaman serisi verisi boyutunu ($t=1, \dots, T$) göstermektedir.

Model, her bir birimin her bir zaman dönemine özgü kendi tepki katsayısına sahip olduğunu ifade etmektedir (Matyas ve Sevestre, 1996:27). Dolayısıyla, tahmin edilmesi gereken parametre sayısı gözlem sayısından fazla olduğundan model bu halde tahmin edilememektedir. Bu nedenle panel veri ile yapılan çalışmalarda daha çok hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlar yapılarak değişik modeller elde edilebilmektedir. Panel veri yaklaşımında,

- i. Sabit ve eğim parametrelerinin kesit birime ve zamana göre değişmediği, değişimlerin hata teriminde yansıtıldığı,
- ii. Eğim parametreleri sabitken, sabit parametrenin birimlere göre değiştiği fakat zamana göre değişmediği,

- iii. Eğim parametreleri sabitken, sabit parametrenin sadece zamana göre değiştiği,
- iv. Hem sabit hem de eğim parametrelerinin birimlere göre değiştiği,
- v. Tüm parametrelerin hem zaman hem de kesit birimlere göre değiştiği

modeller düzenlenebilmektedir. Sabit, eğim katsayısı ve hata terimi hakkında yapılan varsayımlara bağlı olarak panel veri regresyonunun farklı şekillerde tahmin edildiği görülmektedir. Sabit ve eğim katsayısının zaman ve yatay kesitler arasında sabit olduğu ve hata teriminin zaman ve yatay kesitler boyunca olan farklılıkları yakalayabildiği varsayılabilir. Bütün birimlerin verilerinin bir havuzda toplandığı ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin analiz edildiği bu model Havuzlanmış Regresyon Modeli ya da Sabit Katsayılar Modeli olarak tanımlanmaktadır (Çetin ve Ecevit, 2010:172).

3.4. Panel Birim Kök Testleri (Durağanlığın Sınanması)

Yatay kesit gözlemlerin belli bir zaman dönemi içinde bir araya getirilmesi ile oluşan panel veri analizi, beraberinde zaman serilerine ait sorunları da getirmektedir. Zaman serisi verileri kullanılan çalışmalarda, çalışmada kullanılan verilerin durağan bir yapıya sahip olup olmadığı sınanmalıdır. Çünkü durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması halinde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmekte ve bu durumda regresyon analizi ile elde edilen sonuç gerçek ilişkiyi yansıtmamaktadır (Granger ve Newbold, 1974:111).

Panel veride durağanlığı araştırmak amacıyla birçok panel birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Panel birim kök testleri içerisinde ilk geliştirilen testler, Levin ve Lin (1992,1993) testleri, Wu (1996) testi, Im, Pesaran ve Shin (1997) testi, Maddala ve Wu testi, Harris ve Tzavalis (1999) testi, Hadri (1999) testi ve Choi (2001) testidir (Baltagi, 2005:239). Bu testler, başlangıçta zaman serisi testleri için oluşturulan, tek değişkenli yöntemlerden Dickey Fuller (1979) ve Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) test istatistikleri anlayışı üzerine kurulmuştur. ADF ve diğer tek değişkenli birim kök testlerinin küçük örneklerde istatistiksel olarak gücünün az olması nedeniyle son zamanlarda yukarıda isimleri sayılan panel birim kök testleri tercih edilmeye

başlanmıştır (Chambell ve Peron, 1991). ADF’de olduğu gibi bu panel testlerinde de Y_{it} değişkeninin durağan olup olmadığını anlamak için aşağıda gösterilen denklemdaki δ katsayısının sıfıra eşitliği sınanır. ADF’de tek birim ve tek δ katsayısı varken panel birim kök sınavasında birden fazla çapraz kesit birimi ve dolayısıyla birden fazla δ katsayısı vardır.

$$\Delta Y_{i,t} = \alpha_i + K_i^t + \delta_i Y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^k \theta_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

$$i=1, \dots, N \quad (8)$$

$$t=1, \dots, T \quad (9)$$

Bu katsayılara bileşik sınaama yapmak için değişik yöntemler geliştirilmiştir. Bunlardan en çok tercih edilen iki tanesi Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) (2003) dir. Her iki yöntemde sıfır hipotezi bütün i ’ler için $H_0: \beta_i=0$ şeklindedir. LLC sınavasında karşıt hipotez bütün çapraz kesit değişkenler, $i=1, \dots, N$, durağandır, yani bütün i ’ler için $H_0: \beta_i < 0$. IPS sınavasının karşıt hipotezinde bazı çapraz kesit değişkenler durağandır, yani bazı i ’ler için $H_0: \beta_i < 0$. Dolayısıyla IPS’nin daha esnek bir karşıt hipotezi vardır (Özçiçek, 2007:272).

3.5. Model ve Veri Seti

Literatürde yapılmış çalışmalara dayanılarak bu çalışmada, serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye’nin dış ticaretine etkilerini belirlemek için modelde bağımlı değişken olarak Türkiye’nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle olan ticaret hacmi alınırken; bağımsız değişken olarak GSYİH, kişi başına GSYİH, nüfus, döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Bunun yanında uzaklık, sınır, serbest ticaret anlaşmaları ve ortak din değişkenleri de kukla değişken olarak modelde yer almıştır.

Çalışmada kullanılan modellerde yer alan bağımlı değişken ticaret hacmi, T.C. Ekonomi Bakanlığı veritabanından alınmıştır ve 2000-2012 dönemlerindeki yıllık verilerden oluşmaktadır. Modelde kullanılan GSYİH, kişi başına GSYİH, döviz kuru değişkenleri OECD veri tabanından elde edilmiştir. Ülkelerin birbirlerine olan uzaklıkları ise CEPII veritabanından elde edilmiştir. Türkiye ve diğer ülkeler

arasında anlaşma olup olmadığı, ortak sınırın bulunup bulunmadığı ve ortak din değişkenleri ise T.C. Ekonomi Bakanlığı'nın resmi sitesindeki ülke raporlarından elde edilmiştir. Kullanılan değişkenlerin tümü yıllık verilerden oluşmaktadır ve milyon dolar cinsinden analizlerde kullanılmıştır.

Bu veri seti, 2000-2012 dönemine ilişkin yıllık verileri kapsamaktadır. Çalışmanın yatay kesit boyutunu oluşturan Türkiye'nin STA'sı imzaladığı ülkeler sırasıyla, EFTA ülkeleri(İzlanda, Norveç, İsviçre), Arnavutluk, Bosna Hersek, Şili, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Makedonya, Morityus, Fas, Mısır, Tunus ve Güney Kore'dir. Dolayısıyla toplam gözlem sayısı 195'tir.

Serbest ticaret anlaşmaları ile Türkiye'nin ticaret hacmi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı aşağıdaki 6 model kurularak analiz edilmiştir:

$$\ln TİCARET HACMİ_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln GSYİH_j + \beta_2 \ln KBGSYİH_j + \beta_3 \ln DK_i + \beta_4 \ln DK_j + \beta_5 \ln UZAKLIK_{i,j} + \beta_6 STA_{i,j} + \beta_7 ORTAK DİN_{i,j} + \beta_8 SINIR_{i,j} + e_{it} \quad (10)$$

$$\ln TİCARET HACMİ_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln GSYİH_j + \beta_2 \ln KBGSYİH_j + \beta_3 \ln DK_i + \beta_4 \ln DK_j + \beta_5 \ln UZAKLIK_{i,j} + \beta_6 STA_{i,j} + \beta_7 ORTAK DİN_{i,j} + \beta_8 SINIR_{i,j} + \beta_9 STA_{i,j} * SINIR_{i,j} + e_{it} \quad (11)$$

$$\ln TİCARET HACMİ_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln GSYİH_j + \beta_2 \ln KBGSYİH_j + \beta_3 \ln DK_i + \beta_4 \ln DK_j + \beta_5 \ln UZAKLIK_{i,j} + \beta_6 STA_{i,j} + \beta_7 ORTAK DİN_{i,j} + \beta_8 SINIR_{i,j} + \beta_9 STA_{i,j} * DİNİ İNANÇ_{i,j} + e_{it} \quad (12)$$

$$\ln TİCARET HACMİ_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln GSYİH_j + \beta_2 \ln KBGSYİH_j + \beta_3 \ln DK_i + \beta_4 \ln DK_j + \beta_5 \ln UZAKLIK_{i,j} + \beta_6 STA_{i,j} + \beta_7 ORTAK DİN_{i,j} + \beta_8 SINIR_{i,j} + \beta_9 KRİZ_{i,j} + e_{it} \quad (13)$$

$$\ln TİCARET HACMİ_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln GSYİH_j + \beta_2 \ln KBGSYİH_j + \beta_3 \ln DK_i + \beta_4 \ln DK_j + \beta_5 \ln UZAKLIK_{i,j} + \beta_6 STA_{i,j} + \beta_7 ORTAK DİN_{i,j} + \beta_8 SINIR_{i,j} + \beta_9 KRİZ_{i,j} + \beta_{10} STA_{i,j} * SINIR_{i,j} + e_{it} \quad (14)$$

$$\ln TİCARET HACMİ_{i,j,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln GSYİH_j + \beta_2 \ln KBGSYİH_j + \beta_3 \ln DK_i + \beta_4 \ln DK_j + \beta_5 \ln UZAKLIK_{i,j} + \beta_6 STA_{i,j} + \beta_7 ORTAK DİN_{i,j} + \beta_8 SINIR_{i,j} + \beta_9 KRİZ_{i,j} + \beta_{10} STA_{i,j} * DİNİ İNANÇ_{i,j} + e_{it} \quad (15)$$

10-15 numaralı eşitliklerde;

$TİCARET HACMİ_{i,j,t}$: i ve j ülkelerinin t zamanında gerçekleşen ticaret hacmini göstermektedir. Ticaret hacmi değişkeni, 2000-2012 yılları arasında serbest ticaret anlaşması imzalanan ülkeler ile Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat rakamlarının toplamından oluşmaktadır. Ayrıca Ek-3'te, Türkiye'nin STA imzalanan ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret hacmi miktarlarının 2000-2012 dönemlerindeki genel eğilimleri gösterilmiştir.

$GSYİH_j$: Serbest ticaret anlaşması gerçekleştirilen Arnavutluk, Bosna-Hersek, Şili, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Makedonya, Morityus, Fas, Mısır, Tunus, Güney Kore, İzlanda, Norveç, İsviçre ülkelerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıllarını göstermektedir. Ek-4'te analize dahil edilen bu serinin 2000-2012 periyoduna ilişkin genel eğilimi gösterilmektedir.

$KBGSYİH_j$: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması yapmış olduğu ülkelerin kişi başına düşen gelirlerini göstermektedir. Aynı zamanda Ek-5'te STA imzalanan ülkelerde ve Türkiye'de kişi başına düşen gelir rakamları tek bir grafik altında karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

DK_i ve DK_j : Türkiye'nin ve anlaşma yapılmış olan ülkelerin reel efektif döviz kurlarını göstermektedir. Döviz kuru dış ticareti etkileyen önemli göstergelerden biri olduğu için analize dâhil edilmiştir. Analize katkı sağlaması açısından Ek-6'da diğer ülkelerin ve Türkiye'nin döviz kuru serilerinin 2000-2012 yıllarındaki eğilimi gösterilmiştir.

$UZAKLIK_{i,j}$: i ve j ülkeleri arasındaki uzaklığı göstermektedir. Uzaklık, dış ticarete büyük öneme sahip taşıma maliyetlerinin büyüklüğünü temsil etmekte ve teoride iki ülke arasında ticareti zorlaştıran direnç faktörlerinden birisini oluşturmaktadır.

Head ve Mayer (2002), iki ülke arasındaki ticari uzaklığı, bu ülkelerin en büyük kentleri arasındaki ikili uzaklıkları ve ülkelerin genel nüfusunu dikkate alarak hesaplamıştır. Head ve Mayer (2002) tarafından geliştirilen ve i ve j ülkeleri arasındaki mesafeleri hesaplamak için kullanılan genel formül ise şu şekildedir:

$$d_{ij} = \left(\sum_{k \in i} (pop_k / pop_i) \sum_{l \in j} (pop_l / pop_j) d_{kl}^\theta \right)^{1/\theta} \quad (16)$$

Mesafeyi hesaplamak için kullanılan denklemde pop_k i ülkesine ve pop_l ise j ülkesine ait toplu nüfusu göstermektedir. İkili mesafeyi açıklayan d_{kl} , θ parametresi ile ticaret akımlarının duyarlılığını ölçer.

$SINIR_{i,j}$: Türkiye'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle kara sınırı olup olmadığını göstermek için kullanılan kukla değişkendir. Türkiye, anlaşma yaptığı ülkelerle kara sınırına sahipse 1, değilse 0 değerini almaktadır.

$STA_{i,j}$: i ülkesi ile j ülkesi arasındaki serbest ticaret anlaşmasının varlığını gösteren kukla değişkeni ifade etmektedir. Kukla değişken, Türkiye'nin bu ülkelerle anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1, daha önceki tarihlerde ise 0 değerini almaktadır.

$ORTAK DİN_{i,j}$: i ve j ülkelerinin dini inancını ifade etmektedir. Bu kukla değişken için Müslüman ülkelere 1, farklı inanca sahip olan ülkelere 0 değeri verilmiştir.

$STA_{i,j}^* SINIR_{i,j}$: Türkiye'nin hem serbest ticaret anlaşması yaptığı hem de ortak sınıra sahip olduğu ülkelerin etkileşimini göstermektedir. Türkiye ile serbest ticaret anlaşması imzalamış olan ülkelerin ortak sınırı paylaşımlarının ticaret hacmini ne yönde etkilediğinin araştırılması için modele dâhil edilmiştir.

$STA_{i,j}^* ORTAK DİN_{i,j}$: Serbest Ticaret Anlaşması yapılan ve aynı zamanda Müslüman olan ülkelerin etkileşimini ölçmek için kullanılmıştır. Serbest ticaret anlaşması yapılan ülkelere Türkiye ile aynı dini inanca sahip olan ülkelerin ticaret hacmini ne yönde etkilediğini tahmin etmek için modele eklenmiştir.

KRİZ_{i,j}: 2008 yılında gerçekleşen ekonomik krizin dış ticaret üzerinde etkili olacağı düşüncesiyle modele eklenmiştir. Ekonomik krizin etkilerinin 2009 yılında daha iyi gözlemleneceği düşüncesiyle 2009 yılına 1, diğer yıllara 0 değeri verilmiştir.

Modeller oluşturulurken veriler önce Excel Microsoft Hesap Tablosunda toplanmış ve değişkenler hesaplanmıştır. Daha sonra, değişkenler Eviews 8 ekonometri programına aktarılmıştır. Eviews 8 ekonometri programında modeller kurulmuş ve hesaplamalar tahminlenmiştir.

Araştırmada kullanılan modellerde yer alan kukla değişkenlerin dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri alınmıştır. Logaritma değerlerinin kullanılması örneklemin dağılımını normal dağılıma daha yakın hale getirmekte ve araştırma sonuçlarının daha sağlıklı olmasını sağlamaktadır.

Modelde kullanılan değişkenlere ek olarak Türkiye'nin GSYİH ve KBGSYİH verileri de modele eklenerek denenmiş, fakat modeldeki uzun dönemli ilişkinin kaybolmasına neden olduğu için analize dâhil edilmemiştir.

3.6. Modelin Tahmin Edilmesi ve Analiz Sonuçları

Elde edilen verilerin panel veri analizi yapılmasına uygunluğu yapılan durağanlık sınavasından sonra ortaya konulmuştur. Ayrıca panel veriler ile yapılacak tahminlerin hangi metoda dayanacağı da tespit edilmelidir. Bu amaçla öncelikle Hausman testi ile sabit etkiler testi ve sabit etkiler veya tesadüfi etkiler yaklaşımının kullanılıp kullanılmayacağına karar verilmiştir ve hangi tahmincinin (Within veya genelleştirilmiş EKK tahmincisi) kullanılması gerektiği belirlenmiştir.

Hausman testi sonuçlarına göre sabit etkiler yöntemi kullanılmasına karar verilmiştir ancak bu yöntem kukla değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı sorununa neden olarak kukla değişkenleri modelin dışına çıkardığından dolayı bu çalışmanın amacına uygun görülmemiştir. Bu çalışmada, yatay kesit ve zaman boyutu ihmal edilmekte yani yatay kesit ve zaman etkilerinin olmadığı kabul edilmektedir. Bu nedenle, Havuzlanmış Regresyon Modeli çerçevesinde EKK metodu ile tahmin edilmiştir.

3.6.1. Değişkenlere İlişkin Genel İstatistikler

Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaret hacmine etkisinin havuzlanmış regresyon modeli ile tahminine geçmeden önce analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin temel bazı tanımlayıcı istatistikleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Ticaret Hacmi (milyon\$)	GSYİH _j (milyon\$)	KBGSYİH _j (milyon\$)	DK _i (milyon\$)	DK _j (milyon\$)
Ortalama	10.533	29.191	13.533	4.915	7.156
Medyan	10.702	28.944	13.018	4.961	6.463
Maksimum	13.646	32.334	16.081	5.190	11.768
Minimum	5.004	26.682	11.380	4.135	4.261
Standart Sapma	1.766	1.648	1.294	0.247	2.243
Basıklık	-0.687	0.272	0.516	-2.258	0.575
Çarpıklık	3.326	1.720	1.939	7.847	2.159
Jarque-Bera	16.205	15.710	17.813	356.666	16.495
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem Sayısı	195	195	195	195	195

Tablo 3.1'den görüleceği gibi 2000-2012 dönemine ilişkin STA imzalanan ülkelerin ortalama ticaret hacmi 10.533 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde söz konusu ülkeler için ortalama ekonomik büyüme hızı 29.191 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, değişkenlerin standart sapma ve diğer istatistiki değerleri ilgili tabloda ayrıntılı şekilde görülmektedir.

3.6.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Bu çalışmada durağanlığın testi için literatürde en çok tercih edilen ve en geçerli yaklaşım olan panel birim kök testi kullanılmıştır. Levin Lin-Chu (LLC) olasılık değeri ve test istatistiği sonuçları Tablo 3.2'de tüm değişkenler için verilmiştir.

Tablo 3.2: LLC Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Panel Birim Kök Test Yöntemi	p değeri (trendli ve sabit terimli)	p değeri (sabit terimli)	p değeri (trendsiz ve sabit terimsiz)
TİCARET HACMİ	Olasılık Değeri	0.000*	0.000*	1.000
	Test İstatistiği	-3.314	-4.982	7.096
GSYİH_j	Olasılık Değeri	0.000*	0.000*	1.000
	Test İstatistiği	-4.269	-4.742	5.992
KBGSYİH_j	Olasılık Değeri	0.000*	0.000*	1.000
	Test İstatistiği	-4.211	-5.043	5.329
DK_i	Olasılık Değeri	1.000	1.000	0.982
	Test İstatistiği	11.178	12.263	2.103
DK_j	Olasılık Değeri	0.0000*	0.000*	0.809
	Test İstatistiği	-3.905	-5.760	0.874

Not: “*” %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığın sağlandığını göstermektedir.

Ampirik sonuçlar, değişkenler için H_0 hipotezinin reddedildiğini yani %5 anlamlılık düzeyinde düzey olarak kullanılan serilerin durağan olduklarını göstermektedir.

Tablo 3.2’ye göre değişkenlerden, bağımlı değişken TİCARET HACMİ, bağımsız değişkenler GSYİH_j, KBGSYİH_j, DK_i ve DK_j değişkenleri için sabit terimli ve trendli ve sabit terimli olarak yapılan panel birim kök analizleri sonucunda durağanlığın sağlandığı görülmektedir.

3.6.3. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Bu bölümde yer alan tablolar Havuzlanmış Regresyon Modeli’nin Panel EKK tahmin sonuçlarını vermektedir. Sonuçları değerlendirmeye geçmeden önce elde edilen sonuçların anlamlılığı R^2 (R-squared) ve F istatistiklerine (F-statistic) göre değerlendirilir. Daha sonra ise otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin olup olmadığının analiz edilmesi gerekir. F değeri modelin bütünü itibarıyla anlamlı olup olmadığını göstermektedir. R^2 değeri, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler

arasındaki ilişkilerin kuvvetini göstermektedir. Otokorelasyon analizi için Wooldridge ve Durbin-Watson test istatistikleri kullanılmıştır. Wooldridge test istatistiği, modelin AR(1) eklenmeden yapılan otokorelasyon testidir. Bu otokorelasyon testi için “ H_0 : 1.dereceden otokorelasyon yok” hipotezi test edilmiştir. Daha sonra yapılan Durbin-Watson test istatistiği için ise H_0 : “Otokorelasyon yok” biçiminde hipotez kurulmuş ve tahmin edilmiştir. Tablolarda sunulan Durbin-Watson test bulgulara, modellere AR(1) eklendikten sonra ulaşılmıştır.

Diğer taraftan değişen varyans sınaması için Wald testi yapılmıştır. H_0 : “Değişen varyans sorunu yoktur” biçimindeki hipotez kurulmuş ve test edilmiştir. Değişen varyans problemiyle karşılaşıldığı durumlarda, White düzeltmesi yapılmıştır. Genellikle varyansın kesitler arasında değiştiği tespit edildiğinden, White’in kesitler arasındaki değişen varyans sorununun düzeltilmesi için önerdiği yöntem E-views programı aracılığıyla takip edilmiştir.

Kurulan modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorununun araştırılması için korelasyon matrisinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin kesim noktalarındaki katsayılar değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Korelasyon matrisi Tablo 3.3’te gösterilmiştir. Bu matrise göre ticaret hacmi ile GSYİH_j arasında 0,718’lik korelasyon tespit edilmiş ve bu katsayı değişkenler arasında pozitif ve doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bağımlı değişken ticaret hacmi ile bağımsız değişken KBGSYİH arasında 0,192 değerinde korelasyon tespit edilmiştir. Ticaret hacmi ile DK_j arasında ise negatif korelasyon vardır. GSYİH ile KBGSYİH bağımsız değişkenleri arasında 0,589 değerinde korelasyon, GSYİH ile DK_j arasında 0,135 değerinde korelasyon ve KBGSYİH ile DK_j bağımsız değişkenleri arasında 0,164 değerinde korelasyon tespit edilmiştir.

Tablo 3.3: Korelasyon Matrisi

	TİCARET HACMİ	GSYİH _j	KBGSYİH _j	DK _j	DK _i
TİCARET HACMİ	1				
GSYİH _j	0.718	1			
KBGSYİH _j	0.192	0.589	1		
DK _j	-0.22	0.135	0.164	1	
DK _i	0.246	0.089	0.0976	-0.008	1

Aşağıda her bir model için regresyon tahmin sonuçları tablo halinde verildikten sonra katsayıların yorumu yapılmaktadır.

Model 1 için regresyon tahmin sonuçları Tablo 3.4'te gösterilmiştir.

Tablo 3.4: Model 1 için Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
GSYİH _j	1.100**	0.083	13.222	0.000
KBGSYİH _j	-0.118	0.145	-0.814	0.417
DK _i	-0.309**	0.107	-2.881	0.005
DK _j	0.022	0.043	0.517	0.606
UZAKLIK _{i,j}	-0.727**	0.158	-4.585	0.000
STA _{i,j}	0.007	0.066	0.106	0.916
ORTAK DİN _{i,j}	0.521	0.381	1.366	0.174
SINIR _{i,j}	1.759**	0.479	3.669	0.000
R ²		0.980		
Düzeltilmiş R ²		0.979		
F- İstatistiği		954.599		
Olasılık (F istatistiği)		0.000		
Durbin Watson		1.895		
Wooldridge Test İst.		115.50(0.000)		
Değişen Varyans		286.93(0.000)		

Not: “*” işareti %10 anlamlılık düzeyindeki ve “**” işareti %5 anlamlılık düzeyindeki katsayıları göstermektedir

Dış ticaret hacmi için elde edilen regresyon denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$\begin{aligned} \text{TİCARET HACMİ}_{i,j,t} = & -12.6814 + 1.10008 \text{ GSYİH}_j - 0.11805 \text{ KBGSYİH}_j - 0.30977 \text{ DK}_i \\ & + 0.02225 \text{ DK}_j - 0.726 \text{ UZAKLIK}_{i,j} + 0.007 \text{ STA}_{i,j} + 0.520 \text{ ORTAK DİN}_{i,j} + 1.758 \\ & \text{SINIR}_{i,j} \end{aligned} \quad (17)$$

Elde edilen katsayılar değişkenlerin esneklik değerlerini temsil etmektedir. Diğer değişkenler sabitken, diğer ülkelerin gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış dış ticaret hacmini ortalama %1.10 oranında arttırmaktadır. Aynı zamanda diğer ülkelerin gelirleri, ticaret hacmini pozitif etkilemektedir ve elde edilen katsayı %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Ülkelerin kişi başına düşen gelirleri değişkenine ilişkin katsayı negatif olmakla birlikte %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir. Türkiye'nin döviz kuru ile ticaret hacmi arasında negatif bir ilişki olmasına rağmen %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bunun aksine diğer ülkelerin döviz kurları değişkenine ilişkin katsayı %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığından yorumlanmamıştır. Uzaklık ile ticaret hacmi arasındaki negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Modele eklenen kukla değişkenlerden STA'nın, Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ülkelerle anlaşma imzalandıktan sonra ortalama 0.007 artmıştır. Diğer bir kukla değişken olan ORTAK DİN değişkeni ise, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticaretten daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı dini inanca sahip olunan ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 0.521 arttırmaktadır. Bir diğeri ise SINIR değişkenidir. Türkiye'nin aynı sınıra sahip olduğu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret, Türkiye'nin ticaret hacminin ortalama 1.759 kadar değişmesine yol açmıştır.

R^2 değerinin 0.98 olduğu görülmektedir. Yani bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %98'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Wooldridge test istatistiği sonucu olasılık değerinin 0.000 çıkması, otokorelasyonun olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermektedir. otokorelasyon sorununun giderilmesinde AR(1) süreci işletilmiştir.

H_0 red, pozitif otokorelasyon	Kararsızlık bölgesi	H_0 kabul, otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	H_0 red, negatif otokorelasyon
dl 1,68	du 1,85	1,89	4-du 2,15	4-dl 2,32

Otokorelasyon sorununun varlığı için d istatistiğine baktığımızda ise, “H₀: otokorelasyon sorunu yoktur” hipotezi kabul edilmektedir.

Değişen varyans test sonucu olasılık değerinin ise 0.000 çıkması, “H₀:değişen varyans sorunu yoktur” biçimindeki H₀ hipotezinin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ortaya koymaktadır.

Model 2 için regresyon tahmin sonuçları Tablo 3.5’de yer almaktadır.

Tablo 3.5: Model 2 için Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
GSYİH _i	1.047**	0.068	15.315	0.000
KBGSYİH _i	-0.108	0.159	-0.674	0.502
DK _i	-0.689**	0.318	-2.163	0.032
DK _j	-0.018	0.065	-0.277	0.782
UZAKLIK _{i,j}	-0.427*	0.226	-1.892	0.061
SINIR _{i,j}	1.494**	0.716	2.088	0.039
STA _{i,j}	-0.076	0.046	-1.653	0.101
ORTAK DİN _{i,j}	0.792**	0.394	2.009	0.047
STA _{i,j} *SINIR _{i,j}	0.309**	0.116	2.678	0.008
R ²	0.987			
Düzeltilmiş R ²	0.986			
F- İstatistiği	947.416			
Olasılık (F istatistiği)	0.000			
Durbin Watson	2.093			
Wooldridge Test İst.	120.844(0.000)			
Değişen Varyans	163.67(0.000)			

Not: “*” işareti %10 anlamlılık düzeyindeki ve “**” işareti %5 anlamlılık düzeyindeki katsayıları göstermektedir

Regresyon sonucu elde edilen katsayılarla denklem şu şekilde yazılabilir:

$$\begin{aligned} \text{TİCARET HACMİ}_{i,j,t} = & -10.971 + 1.0471 \text{ GSYİH}_j - 0.1076 \text{ KBGSYİH}_j - 0.6897 \text{ DK}_i - \\ & 0.0178 \text{ DK}_j - 0.4266 \text{ UZAKLIK}_{i,j} - 0.0759 \text{ STA}_{i,j} + 0.7921 \text{ ORTAK DİN}_{i,j} + 1.4938 \\ & \text{SINIR}_{i,j} + 0.3097 \text{ STA}_{i,j} * \text{SINIR}_{i,j} \end{aligned} \quad (18)$$

Ticaret hacmi ile ülkelerin gelirleri arasında pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer ülkelerin gelirlerinde meydana gelen %1’lik artış ticaret hacmini %1.04 oranında arttırmaktadır. Ülkelerin kişi başına gelirleri ile ticaret hacmi arasındaki ilişki %5 düzeyinde anlamlı

olmamasına rağmen negatiftir.. Türkiye'nin döviz kuru ile diğer ülkelerin döviz kurları ticaret hacmini negatif olarak etkilemesine rağmen Türkiye'nin döviz kuru %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Uzaklık değişkeni ile ticaret hacmi arasındaki ilişki %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen negatiftir.

Kukla değişken olarak kullanılan ve modele eklenen SINIR_{i,j} ve ORTAK DİN_{i,j} değişkenleri %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve ticaret hacmi ile aralarında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. STA_{i,j} değişkeni ise %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ve ticaret hacmi ile aralarında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. STA'nın, Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ülkelerle anlaşma imzalandıktan sonra ortalama -0.076 azalmıştır. Diğer bir kukla değişken olan ortak din değişkeni ise, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticaretten daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı dini inanca sahip olunan ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 0.792 artırmaktadır. Bir diğeri ise sınır değişkenidir. Türkiye'nin aynı sınıra sahip olduğu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 1.494 artırmaktadır.

Türkiye'nin hem serbest ticaret anlaşması yaptığı hem de ortak sınıra sahip olduğu ülkelerin etkileşimini gösteren STA_{i,j}*SINIR_{i,j} değişkeni ile ticaret hacmi arasında ise pozitif bir ilişki vardır ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Türkiye'nin anlaşma imzaladığı ülkelerle aynı zamanda ortak sınıra sahip olması, ticaret hacmini ortalama 0.309 artırmaktadır.

R² değerinin 0.98 olduğu görülmektedir. Yani bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %98'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Wooldridge test istatistiği sonucu olasılık değerinin 0.000 çıkması, otokorelasyonun olmadığı şeklindeki H₀ hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermektedir. otokorelasyon sorununun giderilmesinde AR(1) süreci işletilmiştir.

H ₀ red, pozitif otokorelasyon	Kararsızlık bölgesi	H ₀ kabul, otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	H ₀ red, negatif otokorelasyon
dl 1,60	du 1,86	2,09	4-du 2,14	4-dl 2,40

Otokorelasyon sorununun varlığı için d istatistiğine baktığımızda ise, “H₀: otokorelasyon sorunu yoktur” hipotezi kabul edilmektedir.

Değişen varyans test sonucu olasılık değerinin ise 0.000 çıkması, “H₀:değişen varyans sorunu yoktur” biçimindeki H₀ hipotezinin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ortaya koymaktadır.

Model 3 için regresyon tahmin sonuçları Tablo 3.6’da gösterilmiştir.

Tablo 3.6: Model 3 için Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
GSYİH _i	1.099**	0.088	12.507	0.000
KBGSYİH _i	-0.147	0.147	0.999	0.319
DK _i	-0.312**	0.107	2.908	0.004
DK _i	0.025	0.045	0.554	0.581
UZAKLIK _{i,j}	-0.695**	0.167	4.158	0.000
SINIR _{i,j}	1.696**	0.474	3.577	0.000
STA _{i,j}	0.184	0.093	1.977	0.049
ORTAK DİN _{i,j}	0.657	0.402	1.631	0.105
STA _{i,j} *ORTAK DİN _{i,j}	-0.225**	0.107	2.091	0.038
R ²	0.981			
Düzeltilmiş R ²	0.980			
F- İstatistiği	864.337			
Olasılık (F istatistiği)	0.000			
Durbin Watson	1.870			
Wooldridge Test İst.	122.697(0.000)			
Değişen Varyans	150.40(0.000)			

Not: “*” işaretleri %10 anlamlılık düzeyindeki ve “**” işaretleri %5 anlamlılık düzeyindeki katsayıları göstermektedir

Tahmin sonuçları ile kurulan regresyon denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$\begin{aligned} \text{TİCARET HACMİ}_{i,j,t} = & -12.564 + 1.0987 \text{GSYİH}_j - 0.1473 \text{KBGSYİH}_j - 0.3117 \text{DK}_i \\ & + 0.0248 \text{DK}_j - 0.6947 \text{UZAKLIK}_{i,j} + 0.1844 \text{STA}_{i,j} + 0.6556 \text{ORTAK DİN}_{i,j} + 1.6955 \\ & \text{SINIR}_{i,j} - 0.2245 \text{STA}_{i,j} * \text{ORTAK DİN}_{i,j} \end{aligned} \quad (19)$$

Elde edilen katsayı sonuçlarına göre modeldeki diğer bağımsız değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında, diğer ülkelerin gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış ticaret hacmini %1.09 oranında arttırmaktadır ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer ülkelerin kişi başı gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış ise ticaret hacmini %0.14 oranında azaltmaktadır.

Döviz kuru ile ticaret hacmi arasındaki ilişkiye baktığımızda ise, Türkiye'nin döviz kuru ile ticaret hacmi arasında negatif yönlü ilişki olmasına rağmen %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerin döviz kuru ile ticaret hacmi arasındaki ilişki %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitifdir.

Uzaklık ile ticaret hacmi arasında ise beklenildiği gibi negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Modele eklenen kukla değişkenlerden STA'nın, Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ülkelerle anlaşma imzalandıktan sonra ortalama 0.184 artmıştır. Diğer bir kukla değişken olan ORTAK DİN değişkeni ise, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticaretten daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı dini inanca sahip olunan ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 0.655 artırmaktadır. SINIR değişkeni için ise, Türkiye'nin aynı sınıra sahip olduğu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret, Türkiye'nin ticaret hacminin ortalama 1.695 kadar değişmesine yol açmıştır.

Serbest Ticaret Anlaşması yapılan ve aynı zamanda Müslüman olan ülkelerin etkileşimini ölçmek için kullanılan $STA_{i,j} * ORTAK\ DİN_{i,j}$ değişkeninin ticaret hacmi üzerindeki etkisi negatif olmasına rağmen %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Türkiye'nin aynı dini inanca sahip olmadığı ülkelerle gerçekleştirdiği anlaşmalar, Müslüman olan ülkeler ile gerçekleştirdiği anlaşmalardan, daha fazla ticaret hacminde artışa neden olmaktadır. Müslüman olan ülkelerle gerçekleştirilen STA'lar ticaret hacmini ortalama -0.224 azaltmaktadır.

R^2 değerinin 0.98 olduğu görülmektedir. Yani bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %98'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Wooldridge test istatistiği sonucu olasılık değerinin 0.000 çıkması, otokorelasyonun olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermektedir. otokorelasyon sorununun giderilmesinde AR(1) süreci işletilmiştir.

H ₀ red, pozitif otokorelasyon	Kararsızlık bölgesi	H ₀ kabul, otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	H ₀ red, negatif otokorelasyon
dl 1,67	du 1,86	1,87	4-du 2,14	4-dl 2,33

Otokorelasyon sorununun varlığı için d istatistiğine baktığımızda ise, ‘‘H₀: otokorelasyon sorunu yoktur’’ hipotezi kabul edilmektedir.

Değişen varyans test sonucu olasılık değerinin ise 0.000 çıkması, ‘‘H₀:değişen varyans sorunu yoktur’’ biçimindeki H₀ hipotezinin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ortaya koymaktadır.

Model 4 için regresyon tahmin sonuçları Tablo 3.7’de gösterilmiştir.

Tablo 3.7: Model 4 için Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
GSYİH _i	1.119**	0.087	12.861	0.000
KBGSYİH _i	-0.134	0.141	-0.950	0.343
DK _i	0.024	0.040	0.592	0.555
DK _i	-0.225**	0.102	-2.198	0.029
UZAKLIK _{i,j}	-0.746**	0.149	-5.002	0.000
SINIR _{i,j}	1.715**	0.467	3.671	0.000
STA _{i,j}	-0.000	0.066	-0.011	0.991
ORTAK DİN _{i,j}	0.496	0.356	1.393	0.165
KRİZ _{i,j}	-0.146**	0.030	-4.908	0.000
R ²	0.983			
Düzeltilmiş R ²	0.982			
F- İstatistiği	951.246			
Olasılık (F istatistiği)	0.000			
Durbin Watson	1.906			
Wooldridge Test İst.	130.224(0.000)			
Değişen Varyans	313.02(0.000)			

Not: ‘‘*’’ işareti %10 anlamlılık düzeyindeki ve ‘‘**’’ işareti %5 anlamlılık düzeyindeki katsayıları göstermektedir

Elde edilen katsayılar sonucu kurulan regresyon denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$\begin{aligned} \text{TİCARET HACMİ}_{i,j,t} = & -13.2853 + 1.1194 \text{ GSYİH}_j - 0.1338 \text{ KBGSYİH}_j - 0.2250 \text{ DK}_i \\ & + 0.0237 \text{ DK}_j - 0.7460 \text{ UZAKLIK}_{i,j} - 0.0007 \text{ STA}_{i,j} + 0.4954 \text{ ORTAK DİN}_{i,j} + 1.7153 \\ & \text{SINIR}_{i,j} - 0.1459 \text{ KRİZ}_{i,j} \end{aligned} \quad (20)$$

Ticaret hacmi ile ülkelerin gelirleri arasında pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer ülkelerin gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış ticaret hacmini %1.11 oranında arttırmaktadır. Ülkelerin kişi başına düşen gelirleri ile ticaret hacmi arasındaki ilişki %5 önem düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatiftir. Diğer ülkelerin döviz kuru %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmamasına rağmen ticaret hacmi ile aralarında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye'nin döviz kuru ise ticaret hacmini negatif etkilemesine rağmen %5 önem düzeyinde anlamlıdır.

Uzaklık ile ticaret hacmi arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmasına rağmen %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. STA'nın, Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ülkelerle anlaşma imzalandıktan sonra bu modelde azalış göstermektedir. Diğer bir kukla değişken olan ORTAK DİN değişkeni ise, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticaretten daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı dini inanca sahip olunan ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 0.495 artırmaktadır. SINIR değişkeni için ise, Türkiye'nin aynı sınıra sahip olduğu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret, Türkiye'nin ticaret hacminin ortalama 1.715 kadar değişmesine yol açmıştır. Krizin etkilerini ölçmek için modele eklenen KRİZ değişkeni ise %5 önem düzeyinde anlamlı olmasına rağmen ticaret hacmini negatif olarak etkilemektedir. Kriz öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırıldığında, ülkelerin ticaret hacmi krizden sonra ortalama 0.14 azalmıştır.

R^2 değerinin 0.98 olduğu görülmektedir. Yani bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %98'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Wooldridge test istatistiği sonucu olasılık değerinin 0.000 çıkması, otokorelasyonun olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermektedir. otokorelasyon sorununun giderilmesinde AR(1) süreci işletilmiştir.

H_0 red, pozitif otokorelasyon	Kararsızlık bölgesi	H_0 kabul, otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	H_0 red, negatif otokorelasyon
dl 1.67	du 1.86	1,90	4-du 2.14	4-dl 2.33

Otokorelasyon sorununun varlığı için d istatistiğine baktığımızda ise, “ H_0 : otokorelasyon sorunu yoktur” hipotezi kabul edilmektedir. Değişen varyans test sonucu olasılık değerinin ise 0.000 çıkması, “ H_0 :değişen varyans sorunu yoktur” biçimindeki H_0 hipotezinin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ortaya koymaktadır.

Model 5 için regresyon tahmin sonuçları Tablo 3.8’de gösterilmiştir.

Tablo 3.8: Model 5 için Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
$GSYİH_i$	1.057**	0.085	12.406	0.000
$KBGSYİH_i$	-0.161	0.124	-1.295	0.197
DK_i	-0.005	0.039	-0.130	0.897
DK_i	-0.364**	0.178	-2.045	0.043
$UZAKLIK_{i,j}$	-0.531**	0.143	-3.719	0.000
$SINIR_{i,j}$	1.406**	0.459	3.066	0.003
$STA_{i,j}$	-0.071	0.055	-1.604	0.111
$ORTAK DİN_{i,j}$	0.587*	0.317	1.856	0.066
$KRİZ_{i,j}$	-0.119**	0.032	-3.742	0.000
$STA_{i,j} * SINIR_{i,j}$	0.296**	0.111	2.677	0.008
R^2	0.988			
Düzeltilmiş R^2	0.987			
F- İstatistiği	966.451			
Olasılık (F istatistiği)	0.000			
Durbin Watson	2.087			
Wooldridge Test İst.	133.993(0.000)			
Değişen Varyans	170.31(0.000)			

Not: “*” işaretleri %10 anlamlılık düzeyindeki ve “**” işaretleri %5 anlamlılık düzeyindeki katsayıları göstermektedir

Elde edilen katsayılar sonucu kurulan regresyon denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$\begin{aligned} \text{TİCARET HACMİ}_{i,j,t} = & -11.5386 + 1.0570 \text{ GSYİH}_j - 0.1605 \text{ KBGSYİH}_j - 0.3641 \\ & \text{DK}_i - 0.0050 \text{ DK}_j - 0.5307 \text{ UZAKLIK}_{i,j} - 0.0713 \text{ STA}_{i,j} + 0.5872 \text{ ORTAK DİN}_{i,j} + \\ & 1.4060 \text{ SINIR}_{i,j} - 0.1199 \text{ KRİZ}_{i,j} + 0.2959 \text{ STA}_{i,j} * \text{SINIR}_{i,j} \end{aligned} \quad (21)$$

Ticaret hacmi ile ülkelerin gelirleri arasında pozitif ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer ülkelerin gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış ticaret hacmini %1.05 oranında arttırmaktadır. Diğer ülkelerin kişi başı gelirleri ve döviz kurları ile ticaret hacmi arasındaki ilişki %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatiftir. Türkiye'nin döviz kuru ile ticaret hacmi arasında da %5 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Uzaklık ile ticaret hacmi arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmasına rağmen %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Modele eklenen kukla değişkenlerden STA'nın, Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ülkelerle anlaşma imzalandıktan sonra ortalama 0.071 azalış göstermiştir. Diğer bir kukla değişken olan ORTAK DİN değişkeni ise, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticarettten daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı dini inanca sahip olunan ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 0.587 arttırmaktadır.

SINIR değişkeni için ise, Türkiye'nin aynı sınıra sahip olduğu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret, Türkiye'nin ticaret hacminin ortalama 1.406 kadar değişmesine yol açmıştır.

Türkiye'nin hem serbest ticaret anlaşması yaptığı hem de ortak sınıra sahip olduğu ülkelerin etkileşimini gösteren $\text{STA}_{i,j} * \text{SINIR}_{i,j}$ değişkeni 0'dan 1'e yükseldiğinde ticaret hacminde 0.295 artışa neden olmaktadır.

Krizin etkilerini ölçmek için modele eklenen KRİZ değişkeni ile ticaret hacmi arasındaki ilişki ise %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen

ticaret hacmini negatif olarak etkilemektedir. Kriz öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırıldığında, ülkelerin ticaret hacmi krizden sonra ortalama 0.119 azalmıştır.

R^2 değerinin 0.98 olduğu görülmektedir. Yani bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %98'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Wooldridge test istatistiği sonucu olasılık değerinin 0.000 çıkması, otokorelasyonun olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermektedir. otokorelasyon sorununun giderilmesinde AR(1) süreci işletilmiştir.

H ₀ red, pozitif otokorelasyon	Kararsızlık bölgesi	H ₀ kabul, otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	H ₀ red, negatif otokorelasyon
dl 1,60	du 1,86	2,08	4-du 2,14	4-dl 2,40

Otokorelasyon sorununun varlığı için d istatistiğine baktığımızda ise, “ H_0 : otokorelasyon sorunu yoktur” hipotezi kabul edilmektedir.

Değişen varyans test sonucu olasılık değerinin ise 0.000 çıkması, “ H_0 :değişen varyans sorunu yoktur” biçimindeki H_0 hipotezinin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddildiğini ortaya koymaktadır.

Model 6 için regresyon tahmin sonuçları Tablo 3.9’da gösterilmiştir.

Tablo 3.9: Model 6 için Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
GSYİH _i	1.117**	0.092	12.089	0.000
KBGSYİH _j	-0.162	0.142	1.143	0.255
DK _j	0.026	0.042	0.628	0.531
DK _i	-0.228**	0.101	2.252	0.026
UZAKLIK _{i,j}	-0.712**	0.158	4.524	0.000
SINIR _{i,j}	1.649**	0.457	3.614	0.000
STA _{i,j}	0.194**	0.085	2.276	0.024
ORTAK DİN _{i,j}	0.645*	0.376	1.714	0.089
KRİZ _{i,j}	-0.147**	0.029	4.922	0.000
STA _{i,j} *ORTAK DİN _{i,j}	-0.239**	0.101	2.368	0.019
R ²	0.983			
Düzeltilmiş R ²	0.982			
F- İstatistiği	873.521			
Olasılık (F istatistiği)	0.000			
Durbin Watson	1.881			
Wooldridge Test İst.	137.343(0.000)			
Değişen Varyans	155.19(0.000)			

Not: “*” işareti %10 anlamlılık düzeyindeki ve “**” işareti %5 anlamlılık düzeyindeki katsayıları göstermektedir

Tahmin sonuçları ile kurulan regresyon denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$\begin{aligned} \text{TİCARET HACMİ}_{i,j,t} = & -13.1766 + 1.1171 \text{ GSYİH}_j - 0.1620 \text{ KBGSYİH}_j - 0.2276 \text{ DK}_i \\ & + 0.0262 \text{ DK}_j - 0.7124 \text{ UZAKLIK}_{i,j} + 0.1936 \text{ STA}_{i,j} + 0.6448 \text{ ORTAK DİN}_{i,j} + 1.6497 \\ & \text{SINIR}_{i,j} - 0.1468 \text{ KRİZ}_{i,j} - 0.2394 \text{ STA}_{i,j} * \text{DİNİ İNANÇ}_{i,j} \end{aligned} \quad (22)$$

Elde edilen katsayı sonuçlarına göre modeldeki diğer bağımsız değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında, diğer ülkelerin gelirlerinde meydana gelen %1’lik artış ticaret hacmini %1.11 oranında arttırmaktadır ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Diğer ülkelerin kişi başı gelirlerinde meydana gelen %1’lik artış ise ticaret hacmini %0.16 oranında azaltmaktadır.

Döviz kuru ile ticaret hacmi arasındaki ilişkiye baktığımızda ise, Türkiye’nin döviz kuru ile ticaret hacmi arasında negatif yönlü ilişki olmasına rağmen %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer ülkelerin döviz kuru ile ticaret hacmi arasındaki ilişki ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitifdir.

Uzaklık ile ticaret hacmi arasında ise beklenildiği gibi negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Modele eklenen kukla değişkenlerden STA'nın, Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ülkelerle anlaşma imzalandıktan sonra ortalama 0.193 artış göstermiştir. Diğer bir kukla değişken olan ORTAK DİN değişkeni ise, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticaretten daha fazla olduğunu göstermektedir. Aynı dini inanca sahip olunan ülkelerle yapılan ticaret, Türkiye'nin ticaret hacmini ortalama 0.644 artırmaktadır. SINIR değişkeni için ise, Türkiye'nin aynı sınıra sahip olduğu ülkelerle gerçekleştirdiği ticaret, Türkiye'nin ticaret hacminin ortalama 1.649 kadar değişmesine yol açmıştır. Türkiye'nin hem serbest ticaret anlaşması yaptığı hem de aynı dini inanca sahip olduğu ülkelerin etkileşimini gösteren $STA_{i,j} * DİN_{i,j}$ değişkeni 0'dan 1'e yükseldiğinde, Müslüman olan ülkelerle yapılan ticaretin, farklı dini inanca sahip olan ülkelerle yapılan ticaretten daha fazla olduğunda, ticaret hacmi ortalama 0.239 azalmaktadır.

Krizin etkilerini ölçmek için modele eklenen KRİZ değişkeni ile ticaret hacmi arasındaki ilişki ise %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen ticaret hacmini negatif olarak etkilemektedir. Kriz öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırıldığında, ülkelerin ticaret hacmi krizden sonra ortalama 0.146 azalmıştır.

R^2 değerinin 0.98 olduğu görülmektedir. Yani bağımlı değişkende meydana gelen değişmelerin %98'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır.

Wooldridge test istatistiği sonucu olasılık değerinin 0.000 çıkması, otokorelasyonun olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, modelde otokorelasyon probleminin olduğunu göstermektedir. otokorelasyon sorununun giderilmesinde AR(1) süreci işletilmiştir.

H_0 red, pozitif otokorelasyon	Kararsızlık bölgesi	H_0 kabul, otokorelasyon yok	Kararsızlık bölgesi	H_0 red, negatif otokorelasyon
dl 1,67	du 1,80	1,88	4-du 2,14	4-dl 2,33

Otokorelasyon sorununun varlığı için d istatistiğine baktığımızda ise, “ H_0 : otokorelasyon sorunu yoktur” hipotezi kabul edilmektedir.

Değişen varyans test sonucu olasılık değerinin ise 0.000 çıkması, “ H_0 :değişen varyans sorunu yoktur” biçimindeki H_0 hipotezinin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ortaya koymaktadır.

Ülkeler gelirlerini arttırdıkça üretim kapasitelerini ve ürün çeşitliliklerini arttıracaklarından ikili ticaretin de pozitif olarak etkileneceği kurulan modellerde savunulmaktadır. Böylece ülkelerin milli gelirlerinin artması sonucu ticaret hacminin de artması beklenmektedir. Çekim kanununun modele uyarlanmış olması da dikkate alındığında iki ülke arasındaki ticaretin miktarının ülkelerin büyüklükleri ile doğru orantılı olduğu düşünülmektedir. Kurulan tüm modellerde Türkiye’nin ticaret hacmi ile diğer ülkelerin gelirleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ülkelerin gelirlerinin artması ithalat ve ihracat miktarını arttırdığından çift taraflı ticaret akışları da artacak ve Türkiye’nin ticaret hacmi artacaktır.

Serbest ticaret anlaşmalarının dış ticarete etkisini ölçmek için kurulan modellerde kullanılan kişi başına GSYİH değişkeni tüm modellerde negatif ve anlamsız olarak bulunmuştur. Kişi başına düşen GSYİH değişkeninin negatif etkiye sahip olmasının nedeni, GSYİH değişkeni ile birlikte modele konulması gösterilebilir.

Türkiye’nin reel döviz kuru 2001 yılına kadar düşük bir oranda artış gösterirken bu tarihten sonra kurlarda yüksek artışlar görülmüştür. Kurlardaki artış TL’nin değerinin düşmesine neden olur ve buna bağlı olarak da ihracatta artış, ithalatta azalış meydana gelir. Ancak Türkiye’nin ihracatının ithal girdilere bağlı olması nedeniyle ithalattaki artışın ihracattaki artıştan fazla olması dış ticaret hacmindeki net etkinin olumsuz olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Bu yüzden modele eklenen Türkiye’nin döviz kuru değişkeni ile dış ticaret hacmi arasında olumsuz bir ilişki beklenebilir. Elde edilen sonuçlar Türkiye’nin döviz kurunun ticaret hacmini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Diğer ülkelerin döviz kurlarıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi arasında yapılan ekonometrik analiz sonucunda anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Çekim modelinin öngördüğü üzere ülkeler arasındaki uzaklığın ticaret hacminin azalan bir fonksiyonu olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı mesafe değişkeninin modellerde negatif işarete sahip olması beklenmektedir. STA'sı imzalanmış olan ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığın, Türkiye'nin dış ticaretini teoride savunulduğu gibi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre ülkeler arasındaki uzaklığın artması taşıma maliyetlerini arttırarak dış ticaret hacmini olumsuz etkilemektedir.

Çalışmada Türkiye'nin dış ticaret hacmine etkisi esas görülmek istenen değişken olan STA değişkeninin dört modelde ticaret hacmi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, diğer iki modelde teoriye uygun bir şekilde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye'nin yaptığı bu anlaşmaların Türkiye ile bu ülkeler arasında tarife indirimi gibi avantajlar ve karşılıklı bazı kolaylıklar yoluyla son dönemlerde artan ticaret hacmine daha fazla ivme kazandıracığı söylenebilir.

Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış olan ülkelerin ortak sınırı paylaşmalarının ticaret hacmini arttırması beklenmektedir. Ülkelerin ortak sınıra sahip olmaları taşıma maliyetlerinde düşüşe neden olacağından ticaretin olumlu etkileneceği düşüncesi analiz sonuçlarına göre doğrulanmıştır. Ortak sınır değişkeni hem tek olarak hem de STA değişkeniyle birlikte modelde kullanıldığında Türkiye'nin dış ticaret hacmini arttırmaktadır.

Serbest ticaret anlaşması yapılan ülkelere Türkiye ile aynı dine sahip olanlar; Arnavutluk, Bosna Hersek, Ürdün, Makedonya, Fas, Mısır ve Tunus'tur. Teoride aynı dini paylaşan ülkeler arasındaki ticaretin daha güvene dayalı bir ortam içerisinde gerçekleşeceği ve bu durumun da işlem maliyetlerini azaltacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda aynı dini inanca sahip olma değişkeninin ticaret hacmini arttıracığı savunulmaktadır. Analiz sonucunda bu değişkenle ticaret hacmi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bunun yanında modelde Türkiye'nin aynı dini

inanca sahip olduğu ülkelerle yaptığı serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret hacmine etkisini gösteren STA*DİNİ İNANÇ değişkeni analiz sonuçlarına göre, anlamlı olmasına rağmen ticaret hacmini olumsuz etkilemektedir. Değişkenin anlamlı fakat negatif çıkmış olmasının nedenlerinden biri olarak, Türkiye'nin anlaşma imzaladığı Müslüman ülkelerin dış ticaretinde daha çok ABD, İtalya, Fransa ve Almanya gibi büyük devletlerin payının yüksek olması gösterilebilir. Müslüman ülkelerin Türkiye ile yaptıkları anlaşmalardan önce bu büyük devletlerle gerçekleştirmiş oldukları Ortaklık Anlaşmalarının ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına olanak sağlamış olması da diğer bir neden olarak düşünülebilir. Ayrıca Türkiye'nin bu pazarlara geç girmiş olması ve bu pazarlarda rekabetin fazla olması da ticaret hacminin azalmasına yol açmış olabilir.

Kriz dönemlerinde tüm ekonomik faaliyetlerdeki daralmaya bağlı olarak ülkelerin dış ticaret hacimlerinde de daralmalar yaşanır. Bu bağlamda 2008 yılında yaşanan krizin etkilerini açıklamak için modele eklenen YEAR_{i,j} değişkeninin de, Türkiye'nin ticaret hacmini olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Gerçekleşen kriz Türkiye'de ihracat ve ithalatın azalmasına buna bağlı olarak dış ticaret hacminin daralmasına neden olmuştur. Analiz sonucu da teoriyi destekler biçimde gerçekleşmiş ve KRİZ değişkenin, ticaret hacmini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Günümüzde dünya ticareti 40-50 yıl öncesine göre oldukça serbestleşmiş durumdadır. Dünya ticaretindeki bu serbestleşme hareketleri, bir taraftan GATT çerçevesinde gerçekleştirilen çok yanlı görüşmelerle gümrük tarifelerinin indirilmesi, diğer taraftan da ülkelerin aralarında oluşturdukları çeşitli bölgesel entegrasyonlar yoluyla gerçekleşmiştir. Bölgesel entegrasyon hareketleri, ticaretin küreselleşmesinin, geniş çaplı bir serbest ticari ve mali bütünleşme ortamına geçişin bir aşamasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler, bir takım ekonomik ve siyasi gerekçelerle bölgesel entegrasyonlar oluşturmakta ya da bu oluşumlara üye olmaktadır.

Bölgesel entegrasyon hareketleri içerisinde en yaygın görülenlerden biri olan serbest ticaret anlaşmaları (STA) taraflar arasında rekabet ve etkinliği artırarak yerli üreticilerin yabancı pazarlara daha kolay ve elverişli koşullarla girme imkanı elde etmesini, tüketicilerin de daha kaliteli mallara daha uygun fiyatlarla ulaşabilmelerini sağlamaktadır. Böylece tarafların ekonomilerinde, rekabet üstünlüğüne dayanan bir uzmanlaşma ve karşılıklı bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme ve kalkınma stratejilerinde dış ticarete öncelik veren ülkelerin teknolojik yenilenme, rekabet, verimlilik, ölçek ekonomilerine sahip olma gibi avantajlarla diğer ülkelere göre daha yüksek ekonomik büyüme oranları yakaladıkları görülmektedir. Ülkelerin bu amaçla ihracatı artırıcı yeni, stratejik teşviklerin yanı sıra, yeni pazarlar oluşturması gerekmektedir. Bu amaca dönük en uygun araçlardan birisi, STA'larla yeni dış ticaret pazarlarının veya alanlarının kurulmasıdır. Bu kapsamda, STA'ların önemi giderek artmakta, Türkiye de bu süreç içerisinde, çeşitli ülkelerle STA'ları gerçekleştirerek uluslararası ticaretteki payını artırmaya çalışmaktadır.

Türkiye ekonomisinde Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar geçen sürede süreklilik taşıyan bir dış ticaret politikasının uygulanmadığı görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar devletçi ekonomi politikaları uygulanmıştır. Ayrıca 1980'li yıllara kadar Türkiye'de dış ticaret hacmi düşük, ihracatta tarım ve maden ürünleri, ithalatta ise daha çok işlenmiş sanayi ürünleri önemliydi. 1980 yılı sonrasında ise Türkiye, ithal ikamesine dayalı sanayileşme

stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin dış ticaret yapısı da değişmiş ve ihracatta sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapı oluşurken, ithalatta ara ve yatırım malı ağırlıklı bir yapı meydana gelmiştir. 1980'li yıllardan sonra, dış ticaret hacmindeki artış içerisinde ihracatta, sanayi ürünlerinin payı % 90'lara çıkmış ve ithalatta ise ara ve yatırım mallarının oranı artmıştır.

Türkiye, dünya ticaretinde meydana gelen gelişmeler karşısında 1980'li yıllarda başlayan ihracata dayalı büyüme stratejisi ile dünyaya entegre olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu temel strateji çerçevesinde, “yeni pazarlar bulmak” ve “ihracatı ürün bazında çeşitlendirmek” en önemli hedefler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin üçüncü ülkelerle gerçekleştirdiği ve müzakere ettiği serbest ticaret anlaşmalarının nitelikleri ve bu anlaşmaların Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerinin incelenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmuştur.

Türkiye STA'ları dış ticaret politikası önceliklerinden biri olarak belirlemiş, ihrac pazarının çeşitlendirilmesi ve AB pazarına bağımlılığın azaltılması için önemli görmüştür. STA imzalanan ülkelerin hemen hemen hepsinde ithalatta yüksek korumalar olduğu dikkate alındığında, Türk ürünlerinin tarifersiz ya da düşük tarifeli olarak bu ülke pazarlarına girmesinin ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bugüne kadar Türkiye, 31 adet STA imzalamış bulunmaktadır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle akdedilmiş olan 11 adet STA, bu ülkelerin AB üyelikleri nedeniyle feshedilmiştir. Geriye kalanlardan 17 adet STA (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna ve Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus ve Güney Kore) şu anda yürürlükte olup Lübnan ile olan STA Lübnan tarafının, Kosova ve Malezya ile olan STA'lar ise her iki tarafın iç onay süreçlerinin tamamlanmasını takiben yürürlüğe girecektir. Ayrıca Gana ve Moldova ile STA müzakereleri tamamlanmış olup, yakın bir zamanda imzalanması hedeflenmektedir. Bunun yanında 14 ülke/ülke grubu ile STA müzakereleri devam etmekte, 10 ülke/ülke grubu ile de müzakerelere başlama girişiminde bulunulmuştur. Anlaşmalar, sanayi ve tarım ürünlerine yönelik hükümlerin yanı sıra, işlenmiş tarım ürünleri, balıkçılık ve su ürünleri, fikri mülkiyet

hakları, rekabet, devlet yardımları ve damping konularına ilişkin düzenlemeleri de içermektedir.

Türkiye, şimdiye kadar gerçekleştirdiği STA'ları ile tüketim eğilimi yüksek, 600 milyar dolar ticaret hacmine sahip bir pazara sanayi ürünlerinin tamamına yakın kısmında sıfır, bazı tarım ve işlenmiş tarım ürünlerinde ise tavizli gümrük vergisi ile girme imkânına sahip olmuştur. Bu ülkeler ile şimdiden derin bir ekonomik entegrasyon için altyapı oluşturulmuştur. Bunun yanında anlaşmaların sadece ikili ticarete değil üçüncü ülkelerle olan ticarete de katkıda bulunması beklenmektedir.

Çalışmada serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ampirik olarak ortaya koymak için, Türkiye'nin dış ticaret hacminin bağımlı değişken olarak alındığı altı farklı model kurulmuştur. Modellerde GSYİH, kişi başına düşen GSYİH, Türkiye'nin ve diğer ülkelerin döviz kurları ve Türkiye ile anlaşma yapılan ülkeler arasındaki mesafe temel belirleyici değişkenler olarak alınmıştır. Kültürel benzerliğin dış ticareti etkileyebileceği düşüncesinden hareketle ortak dine sahip olma, coğrafi yakınlığın dış ticaretteki önemini ortaya koyması açısından ortak sınıra sahip olma ve bu çalışmada Türkiye'nin dış ticaretine etkisi esas olarak görülmek istenen değişken serbest ticaret anlaşmaları da kukla değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir.

2000-2012 dönemi yıllık verileriyle panel çekim analiz yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin dış ticaretini belirleyen temel faktörün ülkelerin GSYİH'ları olduğu görülmektedir. Aynı zamanda serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret hacmini modellerin çoğunda pozitif etkilediği görülmektedir. Başka bir ifadeyle çekim kanununa göre modelin kurulmuş olması da dikkate alındığında, Türkiye ile anlaşmalı ülkeler arasındaki ticaretin miktarının ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Ekonometrik analizde taraf ülkelerin kişi başına GSYİH'ları ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Modele eklenen Türkiye'nin döviz kuru değişkeninin dış ticaret hacmini azaltması beklenmektedir. Türkiye'nin ihracatının ithal girdilere bağlı olması

nedeniyle ithalattaki artışın ihracattaki artıştan fazla olması dış ticaret hacmindeki net etkinin olumsuz olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin döviz kuru ticaret hacmini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca diğer ülkelerin, döviz kurlarıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi arasında yapılan ekonometrik analiz sonucunda anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Çekim modelinin öngördüğü üzere, ticaret hacminin uzaklığın azalan bir fonksiyonu olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı mesafe değişkeninin modellerde negatif işarete sahip olması teoriye uygun sonucun elde edildiğini göstermektedir.

Çekim modeli ülkeler arasındaki ticaret hacmini sadece ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve ulaşım maliyetleri ile açıklamaya çalışan bir modeldir. Fakat bazen iki taraf ülke arasında modelde kullanılan faktörler ile açıklanamayacak özel ilişkiler bulunur. Bunlar olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Olumlu ilişkilere örnek olarak, ülkelerin aynı ekonomik topluluğa üye olmaları, aynı dili konuşmaları, ortak sınıra sahip olmaları, aynı kültürel değerlere ve aynı tarihi geçmişe sahip olmaları gösterilebilir. Olumsuz ilişkiler ise krizler ve ticari ambargolarla örneklendirilebilir. Çalışmada kullanılan kukla değişkenler de bu açıdan değerlendirildiğinde; ortak sınır değişkeninin serbest ticaret anlaşması imzalanan ülkelerle Türkiye'nin dış ticaretine olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Ülkelerin ortak sınıra sahip olmaları taşıma maliyetlerinde düşüşe neden olacağından Türkiye hem ortak sınıra sahip olan hem de serbest ticaret anlaşması imzalanan ülkeler ile ticaretten olumlu etkilenecektir. Ayrıca aynı inanca sahip olma değişkeni modelde tek başına kullanıldığında anlamsız çıkarken, STA'larla birlikte kullanıldığında anlamlı ancak Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi olarak da Türkiye'nin anlaşma imzaladığı Müslüman ülkelerin dış ticaretinde daha çok ABD, İtalya, Fransa ve Almanya gibi büyük batılı devletlerin payının yüksek olması gibi faktörler bu ülkelerle ortak dine sahip olmanın Türkiye'nin dış ticaret hacmine olumsuz yansımaya yol açmış olabilir.

Modele eklenen ve 2008 yılında yaşanan krizin etkilerini göstermek için analize dâhil edilen değişken de, beklenildiği üzere Türkiye'nin ticaret hacmini olumsuz etkilemektedir. Bütün ülkeleri ekonomik olarak sarsan kriz Türkiye'de de

ihracat ve ithalatın azalmasına ve buna bağlı olarak da dış ticaret hacminin daralmasına neden olmuştur.

Ayrıca çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda Müslüman ülkelerle imzalanan STA'ların Türkiye'nin dış ticaret hacmi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ancak, bu etkinin ticaret hacmini azalttığı sonucuna ulaşılması teoriye ters bir durumu ortaya koymaktadır. Türkiye'nin son dönemlerde İslam dünyası ile beklenen düzeyin altında olan dış ticaret hacmini artırmak için daha fazla çaba sarf ettiği dşnldğinde, bu çalışmada ortaya çıkan bu durumun daha geniş kapsamlı düşünülmesi ve üzerinde çalışılması gerekmektedir. Bu alışma bu noktayı araştıracak bundan sonraki çalışmalara yol gösterme anlamında da önem arz etmektedir.

Sonuç olarak yıllardan beri dış ticaretinin yarısını AB ile gerçekleştiren Türkiye için STA'lar, pazarı çeşitlendirme ve dış ticaret hacmini artırma bağlamında önemli bir seçenek olarak yer almaktadır. Bunun yanında bölgesel ekonomik entegrasyonun ilk adımlarından biri olan bu anlaşmalar, Türkiye'nin sonraki dönemlerde anlaşma yaptığı bu ülkelerle ekonomik entegrasyon sürecini daha ileri aşamalara götürme açısından da önem arz etmektedir. Dolayısıyla Türkiye yürürlükte olan STA'ları daha etkin hale getirmeli, onay ve müzakere sürecinde olan anlaşmaların bir an önce tamamlanması için çaba sarf etmeli ve bu süreçlere henüz başlanmamış ülkelerle de yeni STA'lar yapmak için çalışmalara en kısa sürede başlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Achy, Lahcen (2006); “Trade In North Africa, Assessing Regional Integration Potential in North Africa”, *United Nations Economic Commission For Africa, Twenty First Meeting of the Intergovernmental Committee of Experts (ICE)*, Rabat-Morocco,4-6April, <http://www.northafricaforum.org/anglais/trade2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 4.11.2013).
- Adıgüzel, Muhittin (2013); “Ekonomik Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Mart-Nisan2013, Sayı35, s.1-20 <http://www.akademikbakis.org/eskisite/35/30.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.11.2013).
- Aitken, N. D. (1973); “The Effect of The EEC and EFTA on European Trade: A Temporal Cross-Section Analysis”, *American Economic Association*, Vol.65, No. 5, s. 881-892.
- Akgül, Mehmet Serhat (2013); “Türkiye’nin İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile İlişkileri ve Ticari Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı”, TCMB İletifim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Akgündüz, Mustafa (2005); “GB Öncesi ve Sonrasında Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki İthalat-İhracat İlişkileri: Ekonometrik Bir Analiz”, *Ege Üniversitesi İİBF, 8.İktisat Öğrencileri Kongresi*, 20-22 Nisan, İzmir.
- Antonucci, D. ve Manzocchi S. (2006); “Does Turkey Have a Special Trade With The EU? A Gravity Model Approach”, *Economic Systems*, Volume 30, No. 2, June 2006, s. 157-169.
- Appleyard, Dennis R. ve Alfred J. Field (1992); *International Economics*, Irwin Inc. Boston, USA.
- Arısoy, Ebru, Güzin Bayar ve Özgür Çalışkan (2003); “Türkiye’nin Dış Ticaret Denklemleri: Yer Çekimi, Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmaları- Ekonometrik Bir Yaklaşım”, *ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi 7*, 6-9 Eylül 2003, Ankara.

Aruoba, Çelik (1982); “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, (Der.: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomik Kurumu), Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları; 513, Ankara.

Aslan, Murat (2014); “Para ve Maliye Politikalarının Etkileşimi ve Politika Karması”, Ders Notları, <http://iibf.ogu.edu.tr/maslan/DERSLER/MAL%C4%B0YE%20POL%C4%B0T%C4%B0KASI2/MAL%20POL%20DERS%20NOTLARI/Ders%205Para%20ve%20Maliye%20Politikalar%C4%B1n%C4%B1n%20Etkile%20Fimi.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.11.2014).

Aslan, Nurdan (2013); “Ekonomik Küreselleşme: Tarihi, Boyutları ve Sonuçları”, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3. Baskı, Bursa.

Ata, Sezai (2012); “Türkiye’nin İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme”, *International Conference on Eurasian Economies*, Session 2C <http://www.eecon.info/papers/389.pdf>, s. 276-282.

Atalay, Irmak (2011); “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Serbest Ticaret Anlaşmaları Hakkında Bilgi ve Değerlendirme Notu”, *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)*, AB Proje Geliştirme ve İzleme Müdürlüğü, <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/RaporlarYayinlar/TurkiyeninDisTicaretindeSerbestTicaretAnlasmalari.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.09.2013).

Ay, Sema Çınar (2005); “Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişmeler”, *İktisadi Araştırmalar Vakfı*, Aralık 2005, İstanbul.

Aydın, Ali Kemal (2013); “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Yeri ve Türkiye’nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesindeki Önemi”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Sayı 12, <http://www.mfa.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 5.9.2011).

- Aydın, Faruk, Hülya Saygılı, Mesut Saygılı ve Gökhan Yılmaz (2010); Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, No: 10/01, Ankara.
- Aysun, Ayça, Oktay Öksüzler ve Metehan Yılgör (2012); “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, s. 15-26.
- Bahçekapılı, Cengiz (2013); “Avrupa Kıtasında Avrupa Birliği Dışındaki Entegrasyon Hareketleri”, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3.Baskı, Bursa, s. 431-452.
- Bal, Harun (2001); *Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye*, Türkiye Bankalar Birliği, Cilt: 222, İstanbul.
- Baldwin, Robert E. (1984); “Trade Policies in Developed Countries”, *Handbook of International Economics*, Volume 1, s. 571-619.
- Baltagi, B. (2005); *Econometric Analysis of Panel Data*, 3th Edition, John Wiley and Sons Ltd.
- Baltagi, B. (2001); *Econometric Analysis of Panel Data*, 2th Edition, John Wiley and Sons Ltd.
- Baltagi, Badi H, Laszlo Matyas ve Patrick Sevestre (1996); “Error Components Models”, *The Econometrics of Panel Data*, (Der.: Laszlo Matyas ve Patrick Sevestre), Published by Springer Netherlands, English.
- Baltagi, B. (1995); *Econometric Analysis of Panel Data*, 8.Bölüm, John Wiley and Sons Ltd, England.
- Bayraktutan, Yusuf (2003); “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 175-186
- Baytar, Rana Atabay (2012); “Türkiye ve BRIC Ülkeleri Arasındaki Ticaret Hacminin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Analizi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 11, Sayı 21, s. 403-424.

- Bebek, U. (2006); “*An Assesment of The Impact of Customs Union on Turkish Bilateral Trade Flows with The EU: A Gravity Model Approach*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boratav, Korkut (1997); *Çağdaş Türkiye 1908-1980 (Türkiye Tarihi 4)*, Cem Yayınevi, 5. Basım, İstanbul.
- Brakman, Steven, Harry Garretsen ve Charles van Marrewijk (2003); “An Introduction to Geographical Economics: Trade, Location and Growth,” *Cambridge University Press*.
- Büyükdere, Köksal (2014); “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Gümrük Dünyası Dergisi*, Sayı 47, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/6.html>,(Erişim Tarihi: 16.2.2014).
- Campbell, John Y. ve Pierre Perron (1991); “Pitfalls and Opportunities: What Macroeconomists Should Know About Unit Roots”, Princeton University and Nber/Princeton University and Crde, *NBER Macroeconomics Conference*, March 8-9, Vol. 6, Cambridge, s. 201-210.
- Carrere, Celine (2003); “Revisiting The Effects of Regional Trading Agreements on Trade Flows with Proper Specification of The Gravity Model”, *CERDI, Etudes et Documents*, E2003.10, s. 2-27.
- Cyrus, Teresa L. (2002); “Income in the Gravity Model of Bilateral Trade: Does Endogeneity Matter”, *The International Trade Journal*, Vol. 16, No. 2, s. 161-180.
- Çavdar, Tevfik (2003); *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çelik, Kenan (2008); *Uluslararası İktisat*, 4. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Çetin, Murat ve Eyyup Ecevit (2010); “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi,” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, s. 166-182.

- Deardorff, A.V. (1995). ‘Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World?’’, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 5377, <http://www.nber.org/papers/w5377.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.2014).
- DEİK (2013); http://www.deik.org.tr/Konseyl/17/Turkiye_Tunus.html, (Erişim Tarihi:18.05.2013).
- Dikkaya, Mehmet (2013); ‘‘Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler’’, *bilig-9*, bilig.yesevi.net, (Erişim Tarihi: 18.10.2013).
- Doğanlar, Murat, Harun Bal ve Mehmet Özmen (2003); ‘‘Uluslararası Ticaret ve Türkiye’nin İhracat Fonksiyonu’’, *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 83-109, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol04_Issue07_2003/307.pdf, (Erişim Tarihi: 13.12.2013).
- DPT (2014); Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, *DPT Müsteşarlığı Yayını*, No: DPT: 2374-ÖİK: 439, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zet%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/182/oik439.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2013).
- Ekiz, Cengiz ve Ali Somel (2005); ‘‘Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi’’, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 31,Sayı 256, s. 97-136.
- El-Agraa, Ali M. (2004); *European Union, Economics and Policies*, Seventh Edition, Financial Times Prentice Hall.
- Endoh, M. (1999); ‘‘Trade Creation and Trade Diversion in the EEC, the LAFTA and the CMEA: 1960–1994’’, *Applied Economics*, Volume 31, No. 2, s. 207–216.
- Eren, T.Mesut (2013); ‘‘Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları’nın Dış Ticaretine Etkileri ve Sorunlar’’, *Maliye Finans Yazıları*, Yıl 27, Sayı 98, s. 28-47.
- Erkekoğlu, Hatice ve K. Halil Arıç (2013); ‘‘APEC Ülkeleri ve Türkiye’nin Bilgi Toplumu Kriterleri Açısından İstatistiksel Analizi ve Bazı Tespitler’’, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 103-114
- Eroğlu, Nadir (2003); ‘‘Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)’’, *80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, 29-31 Ekim, İstanbul.

- Ertürk, Emin (2010); *Uluslararası İktisat: Teori ve Politika*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- Ertürk, Emin (2002); *Uluslararası İktisadi Birleşmeler, Teori ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri*, Vipaş Yayınları, Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara.
- Frankel, Jeffrey ve Andrew Rose (2002); “An Estimate of the Effect of Common Currencies on Trade and Income”, *The Quarterly Journal of Economics*, The Oxford University Press, Vol 117, No 2, s. 437-466.
- Glick, Reuven ve Andrew K. Rose (2001); “Does a Currency Union Affect Trade? The Time Series Evidence”, *National Bureau of Economic Research*, Vol. 46, No. 6, s. 1125-1151.
- Gómez-Herrera, Estrella (2011); “Comparing Alternative Methods To Estimate Gravity Models of Bilateral Trade”, *Empirical Economics Springer*, Vol. 44, No. 3, s. 1087-1111.
- Granger, C.W.J. ve P. Newbold (1974); “Spurious Regressions in Economics”, *Journal of Econometrics*, Vol. 2, No.2, s. 111-120.
- Greene, W. H. (2003); *Econometric Analysis*, International Edition, Pearson Education Inc., 5. Edition, New Jersey.
- Greenaway, David, Wyn Morgan ve Peter Wright (1999); “Exports, Export Composition and Growth”, *Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 8, No. 1, s. 41-51.
- Gujarati, N. Damadar (2003); *Basic Econometrics*, Fourth Edition, McGraw-Hill Companies, New York.
- Gül, Ekrem ve Ahmet Kamacı (2012); “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, s. 81-91.
- Gürel, Nalan (1995); *Dış Ticarete Giriş*, DER Yayınları, İstanbul.

- Güriş, S. ve E. Çağlayan (2005); *Ekonometri Temel Kavramlar*, DER Yayınları, İstanbul.
- Hamitoğulları, B. (1982); “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, (Der.: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomik Kurumu), Atatürk Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları; 513, Ankara.
- Hasgüler, Mehmet ve Mehmet B. Uludağ (2012); *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar*, 5. Baskı, Alfa Yayınları, Ankara.
- Head K. ve T. Mayer (2002), “Illusory Border Effects: Distance Mismeasurement Inflates Estimates of Home Bias in Trade”, *CEPII Working Paper 2002-01*.
- Hepaktan, Erdem (2007); “Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi: Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 79-112.
- Hepaktan, C. Erdem ve Hüseyin Karakayalı (2009); “1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 181-210.
- Isaak, Robert A. (1991); *International Political Economy*, New Jersey, Prentice Hall.
- İncekara, Ahmet ve Mesut Savrul (2011); “Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 61, Sayı 2, s. 3-22.
- İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği(İİB) (2010); Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Kılavuzu 2010, www.iib.org.tr.
- İşyar, Yüksel (1997); *Model Kurma Teknikleri*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- İyibozkurt, M. Erol (1982); *Dış Ticaret Teori ve Politika*, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 6.sayı, Bursa.

- Kandoğan, Y. (2005). “Trade Creation and Diversion Effects of Europe’s Regional Liberalization Agreements”, *William Davidson Institute Working Paper*, No. 746, <http://wdi.umich.edu/files/publications/workingpapers/wp746.pdf>.
- Kar, Muhsin ve Harun Arıkan (2003); *Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye; Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması*, Beta Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Karagöz, Kadir ve Murat Karagöz (2009); “Türkiye’nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 127-144.
- Karahan, Hatice ve Erdal Tanas Karagöl (2014); “Türkiye’de İhracat: 2013 Yılı Değerlendirmesi”, *SETA Perspektif*, Sayı 29, Ocak 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140204160444_turkiyede-ihracat-2013-yili-degerlendirmesi-pdf.pdf.
- Karluk, Rıdvan (2007); *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, Beta Yayınları No.1745, Avrupa Birliği Dizisi 5, 6. Baskı, İstanbul.
- Kaya, Ayşen ve Erol Kutlu (2013); “Afrika’da Ekonomik Entegrasyon Hareketleri”, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.:Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3. Baskı, Bursa.
- Kepek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2005); *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 17. Basım, İstanbul.
- Kien, T. Nguyen ve Y. Hashimoto (2005); “Economic Analysis of ASEAN Free Trade Area; by a Country Panel Data”, *Discussion Papers in Economics and Business*, No. 05-12, <http://www2.econ.osakau.ac.jp/library/global/dp/0512.pdf>
- Korum, Uğur (1982); “1923-1929 Döneminde Türkiye’de Sanayii ve Sanayii Politikaları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, (Der.: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomik Kurumu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları; 513, Ankara.

- Kumral, Neşe (2008); ‘‘Bölgesel Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Politikalar’’, *Ege University Working Papers in Economics*, Working Paper No: 08/02, s. 275-287.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2013); ‘‘Reel Entegrasyon Teorisi’’, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3.Baskı, Bursa, s. 53-92.
- Küçükahmetoğlu, Osman, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu (2013); *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Maliye Bakanlığı (2013); *Yıllık Ekonomik Rapor*, <http://www.maliye.gov.tr/Documents/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Ekonomik%20Rapor%202013.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.04.2014).
- Martinez-Zarzoso, Inmaculada ve Felicitas Nowak-Lehmann (2003); ‘‘Augmented Gravity Model: An Empirical Application to Mercosur-European Union Trade Flows’’, *Journal of Applied Economics*, Vol. 6, No. 2, s. 291-316.
- Matyas ve Sevestre (1996); *The Econometrics of Panel Data: Handbook of Theory and Applications*, 2.Edition, Kluwer Academic Publisher, Boston.
- Mayer, Thierry ve Soledad Zignago (2011); Notes On CEPII’s Distances Measures: The Geodist Database, No 2011-25.
- Neyaptı, B., Taşkın, F. ve Üngör, M. (2004): ‘‘Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?’’, *Departmental Working Papers*, No:0404.http://www.bilkent.edu.tr/~economics/papers/0404%20DP_Neyapti_Taskin_Ungor.pdf, (Erişim Tarihi: 12.01.2014).
- Nitsch, Volker (2007); ‘‘Does the G7/G8 promote trade?’’, *Economics Letters*, Vol. 94, No. 1, s. 136-140.
- OECD (2014); *International Trade and Balance of Payments*, <http://www.oecd.org/trade/its/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2014).

- Özcan, H.Avni (1998); “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, *Dış Ticaret Dergisi Özel Sayı*, s. 41-76.
- Özçelik, Özer ve Güner Tuncer (2007); “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, s. 253-266.
- Özçiçek, Ömer (2007); “Türkiye’de İller Arası Fiyat Yakınsaması”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, s. 266-279.
- Özdemir, Funda Başaran, Nurcan Törenli ve Zafer Kıyan (2010); “Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret İlişkileri Açısından E-Ticaret Modeli ve Düzenleyici Rejim-Yapı”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, s. 117-143.
- Özer, Mustafa ve Kemal Biçerli (2003); Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, No. 1, s. 55-86.
- Özer, Yonca (2013); “Dünya Ekonomisinde Bölgeselleşme Hareketleri”, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.:Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3.Baskı, Bursa, s. 29-52.
- Özgüven, Ali (2002); “Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)”, *Journal of İstanbul Kültür University 2002/2*, s. 109-124.
- Özkaya, Hakan (2011); “İkili ve Çok Taraflı Anlaşmaların Türkiye’nin İhracatı Üzerindeki Etkisi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 279-288.
- Pazarlıoğlu, M. Vedat ve Özlem Kiren Gürler (2007); “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt 44, Sayı 508, s. 35-43.
- Pazarlıoğlu, M. Vedat (2001); “1980-1990 Döneminde Türkiye’de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması,” 5. *Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 19-22 Eylül 2001, Adana.
- Pınar, Övgü, Şebnem Boran ve Gözde Sevilmiş (2013); “Küreselleşme Sürecinde Yükselen Aktör: Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye”, *AR-GE Bülten*, 2013 Mart-Ekonomi, s. 3-9.

- Rojid, Sawkut (2006); “COMESA Trade Potential: A Gravity Approach”, *Applied Economics Letters*, Vol. 13, No. 14, s. 947–951.
- Root, Franklin R. (1984); *International Trade and Investment*, South-Western Publishing, 5th Edition, USA.
- Rose, Andrew; (2005), “Which International Institutions Promote International Trade”, *Review Of International Economics*, Vol 13, No. 4, s. 682-698.
- Saçık, Sinem Yapar (2009); “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme”, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl 11, Sayı 16, s. 162-171.
- Salvatore, Dominick (1998); “*International Economics*”, Prentice Hall International Edition, 6. Edition, New York, USA.
- Salvatore, Dominick, (1995); *International Economics*, New Jersey: Prentice Hall International Edition, 8. Edition, California.
- Sandalcılar, Ali Rıza (2012); “Türkiye’nin BRIC Ülkeleriyle Ticari Potansiyeli: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı”, *Journal of Yasar University*, Cilt 25, Sayı 7, s. 4164-4175.
- Sandberg, H. M., J. L. Jr. Seale ve T. G. Taylor (2006); “History, Regionalism, and CARICOM Trade: A Gravity Model Analysis”, *Journal of Development Studies*, Vol. 42, No. 5, s. 795–811.
- Savrul, Burcu Kılınç, Hasan Alp Özel ve Cüneyt Kılıç (2013); “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* (8:1), s. 55-76.
- Saygılı, Fatih ve Gökçe Manavgat (2014); “Linder Hipotezi: Türkiye’nin Dış Ticareti İçin Ampirik Bir Analiz”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 14, Sayı 2, s. 261-270.
- Sekmen, Faruk (2013); *İmalat Sanayi Dış Ticaret Analizi*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ekim-Aralık 2013, Sayı 70, s. 2-13.

- Sevüktekin, Mustafa ve Mehmet Nargeleçekenler (2007); *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: Eviews Uygulamalı*, İkinci Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Seyidoğlu, Halil (2007); *Uluslararası İktisat*, Güzem Can Yayınları, 16.Baskı, İstanbul.
- Seymen, Dilek (2014); Yeni Dış Ticaret Teorileri, <http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/dosyalar/Yeni%20Dis%20Ticaret%20Teorileri.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.11.2013).
- Simwaka, Kisu (2006); “Dynamics of Malawi’s Trade Flows: A Gravity Model Approach”, *Research & Statistics Department MPRA Paper*, No.1122, <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/1122/1/>.
- Sologa, Isidro ve L. Alan Winters (1999); “How Has Regionalism in the 1990s Affected Trade?”, *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 2156, s. 1-30.
- Stack, Marie M. Ve Eric J. Pentecost (2011); “Regional Integration and Trade: A Panel Cointegration Approach to Estimating the Gravity Model”, *The Journal of International Trade & Development*, Vol.20, No.1, s. 53-65.
- Şanlı, Fatma Bahar (2004); “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, s. 160-166.
- Şenol, Coşkun (2014); “Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gümrük Dünyası Dergisi*, Sayı 54, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/54/4.html>.
- Tatlıcı, Ö. (2009); “Çekim Modeli: Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tol, Nazım Ümit (2012); “Cumhuriyet’in Kuruluş Döneminde Uygulanan Liberal Politikalar ve Elde Edilen Sonuçlar”, <http://www.insanokur.org/?p=40008>, (Erişim Tarihi: 05.03.2014).
- Töre, Nahit (1982); “Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik*

Gelişmesi, (Der.: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü ve Türkiye Ekonomik Kurumu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları; 513, Ankara.

TÜİK (2014a); *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2012*, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 11.05.2014).

TÜİK (2014b); *Konularına Göre İstatistikler*, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 24.04.2014).

TÜİK (2014c); *Temel İstatistikler*, <http://www.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 10.05.2014).

Tunç, Havva (2004); *Uluslararası Ticaret, Para ve Finans*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Turhan, Gökçe Tekin (2012); “*Kara Sınırı Komşuları ile Ticaretin Türkiye’nin Kalkınmasına Etkisi-Çekim Modeli Yaklaşımı*”, Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TUSİAD (2008); *Gümrük Birliği Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Gümrük Birliği Yoluyla Türkiye’ye Etkileri*, Serbest Ticaret Anlaşmaları Semineri, <http://www.sedefed.org/default.aspx?pid=55983&nid=46726>, (Erişim Tarihi: 20.06.2014).

T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014); *Dış Ticaret Verileri*, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, (Erişim Tarihi:26.04.2014).

Ünsal, Erdal (2007); *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayınları, Ankara.

Ünsal, Erdal (2005); *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi*, İmaj Yayınevi, 6. Baskı, Ankara.

Vergil, Hasan (2013); “*Parasal Entegrasyon: Teori ve Uygulama Örnekleri*”, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.:Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3.Baskı, Bursa.

- Yardımcıoğlu, Mahmut, Hilal Kocamaz ve Gamze Őerbetçi (2012); ‘‘Türkiye’de Dış Ticaret ve Ticari İlişkiler’’, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, 1-2 Ekim 2012, s. 339-346, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/39.pdf>.
- Yayla, Nihal (2013); ‘‘Asya-Pasifik’teki Bölgeselleşme Hareketleri’’, *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Der.: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Geliştirilmiş 3.Baskı, Bursa.
- Yenipazarlı, Aslı ve Fuat Erdal (2010); ‘‘Dış Ticaretin SerbestleŐmesi ve Ekonomik Büyüme’’, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 15-24.
- Yiğit, Mehmet (2003); *Ekonomik Entegrasyon*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Fatih ve Melek Akdoğan (2005); ‘‘Türk Sigorta Sektöründe Ölçek Ekonomilerinin Değerlendirilmesi: EŐbütünleŐme Analizi’’, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2.
- Yücel, Fatih (2006); ‘‘Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım’’, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Yıl 2, Sayı 4, s. 47-67.
- Walther, Ted (1997); *The World Economy*, John Wiley and Sons.

EKLER

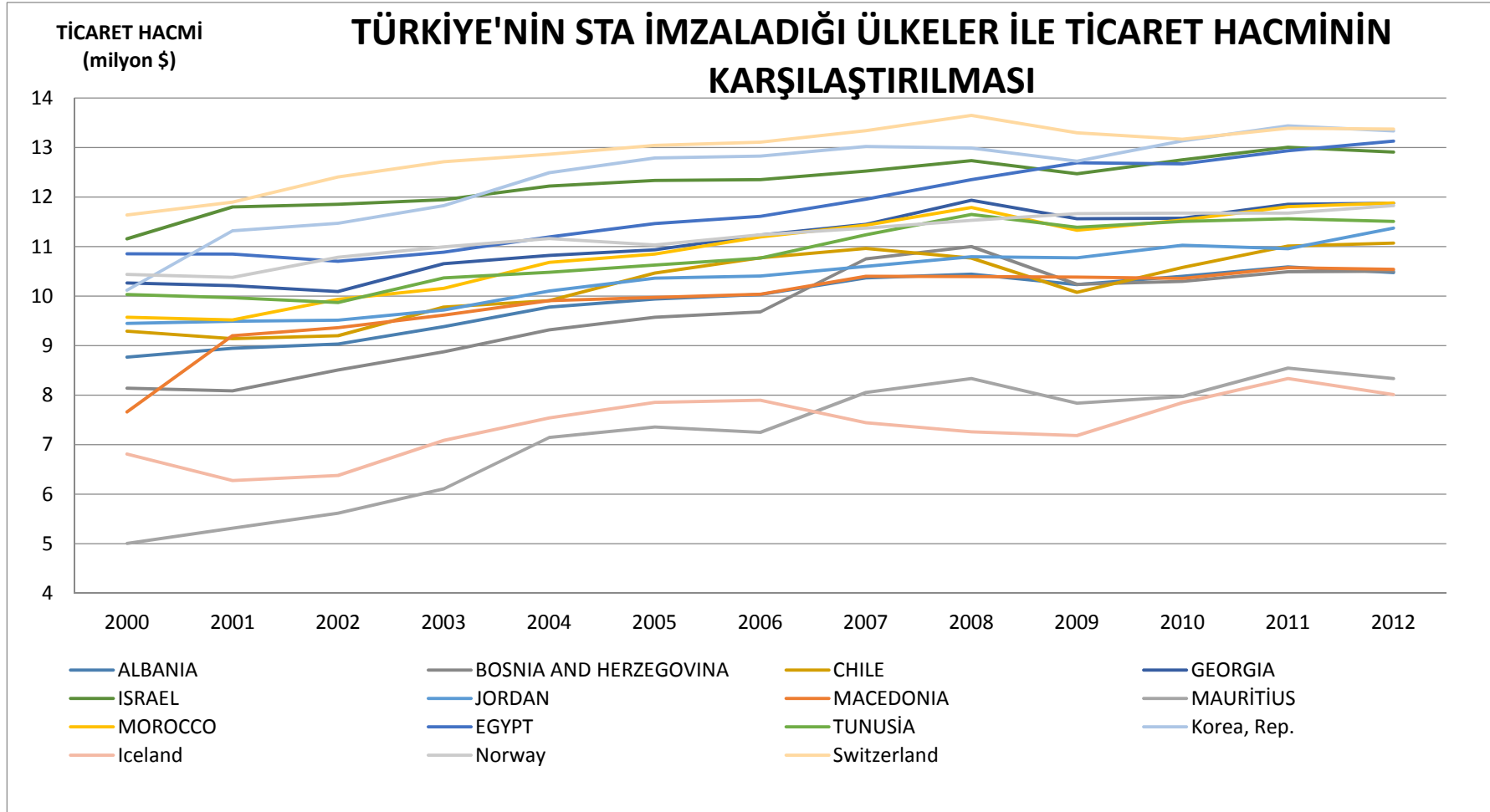
Ek 1. Serbest Ticaret Anlaşması İmzalanan Ülkelerle Gerçekleştirilen İthalat Miktarları

İthalat (Milyon Dolar)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EFTA					3911	4439	4552	5774	6217	2780	4002	5845	5238	1065
İsrail	505	529	544	459	714	805	782	1082	1448	1075	1360	2057	1710	2418
Arnav.	3	4	4	5	16	16	13	24	37	5	87	126	99	82
Maked.	10	9	15	27	52	52	56	56	30	40	52	92	103	82
Fas	73	38	68	77	106	143	174	198	361	235	397	420	429	572
Gürcis.	155	127	138	269	300	290	345	290	525	285	291	314	180	202
Suriye	545	463	315	261	248	143	187	259	324	221	452	337	67	85
Şili	92	73	79	160	176	326	442	534	324	200	312	474	466	406
BosnaHersek	7	5	6	8	11	15	9	21	25	52	72	90	112	124
Filistin					1	0	1	1	0	0	1	0	0	1
Karadağ							1	0	1	6	6	15	18	12
Mısır	141	92	118	189	255	267	393	653	886	642	926	1382	1342	1629
Sırbistan							49	71	62	56	110	213	206	252
Tunus	65	73	72	98	100	117	150	230	365	235	281	250	196	289
Ürdün	27	14	18	17	14	28	9	12	25	20	42	66	96	71
Güney Kore	1181	759	900	1312	2573	3485	3556	4370	4092	3118	4764	6298	5660	6088
Mauritius		1	1	2	9	10	6	9	11	7	7	7	6	8
Moldova	7	3	5	11	27	31	31	53	70	87	111	244	135	261
Lübnan	22	26	42	72	147	145	127	116	179	109	229	283	176	188
Gana	28	36	39	95	81	73	57	41	46	102	194	292	303	202
Malezya	269	239	245	391	647	786	934	1253	1512	961	1124	1568	1278	1231
Kosova							2	3	5	10	14	10	9	10

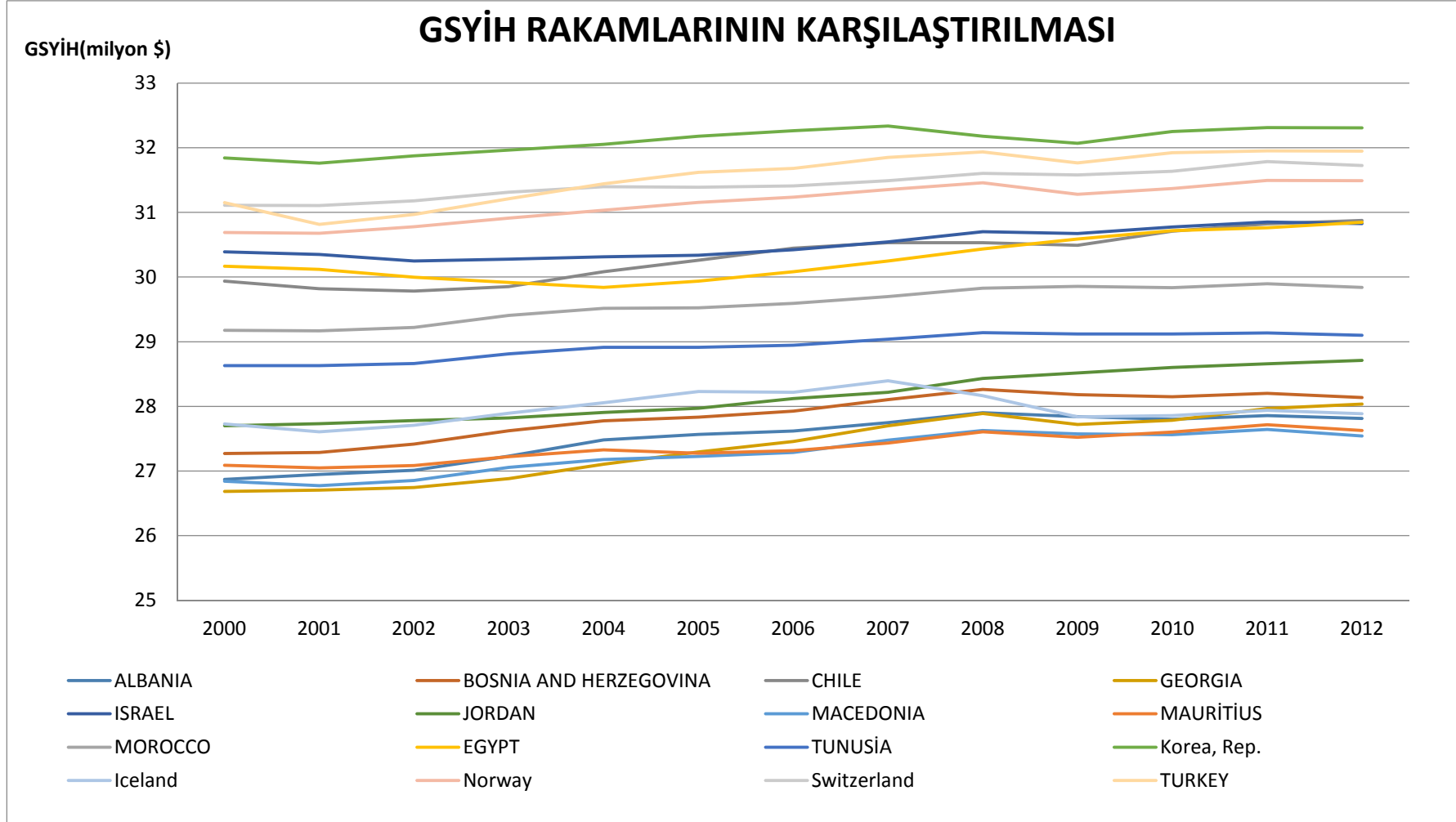
Ek 2. Serbest Ticaret Anlaşması İmzalanan Ülkelerle Gerçekleştirilen İhracat Miktarları

İhracat (Milyon Dolar)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EFTA					6665	8208	1189	1327	3261	4335	2416	1887	2601	1661
İsrail	650	805	861	1083	1315	1467	1529	1658	1935	1522	2080	2391	2330	2650
Arnav.	61	73	80	114	161	191	214	295	306	273	241	271	256	267
Maked.	108	90	101	123	149	162	173	272	296	283	263	299	274	294
Fas	70	98	138	181	330	371	551	722	958	599	624	921	1015	1193
Gürcis.	132	144	103	155	200	272	408	646	998	763	769	1092	1253	1246
Suriye	184	281	267	411	395	552	609	798	1115	1422	1845	1610	498	1025
Şili	16	20	20	16	25	25	35	42	150	37	81	131	175	219
BosnaHersek	27	28	43	63	100	128	151	445	572	227	224	269	252	274
Filistin	6	6	5	6	9	9	21	21	21	30	40	49	63	76
Karadağ							8	20	48	26	27	27	29	29
Mısır	376	421	326	346	473	687	709	903	1426	2599	2251	2759	3679	3200
Sırbistan							279	475	458	306	306	355	381	441
Tunus	162	141	121	220	256	295	325	530	778	646	714	802	797	892
Ürdün	100	119	117	150	229	289	322	389	461	455	571	507	771	744
Güney Kore	130	62	55	58	80	100	156	152	271	235	304	529	528	460
Mauritius	1	1	1	2	4	6	8	23	31	19	22	45	36	40
Moldova	26	28	40	47	66	81	107	146	198	118	148	209	224	276
Lübnan	129	184	187	148	234	196	241	393	665	689	618	718	846	819
Gana	13	18	23	37	32	32	33	84	100	73	96	219	224	179
Malezya	39	35	152	227	52	57	60	83	98	139	225	183	165	272
Kosova							76	120	279	278	294	266	255	279

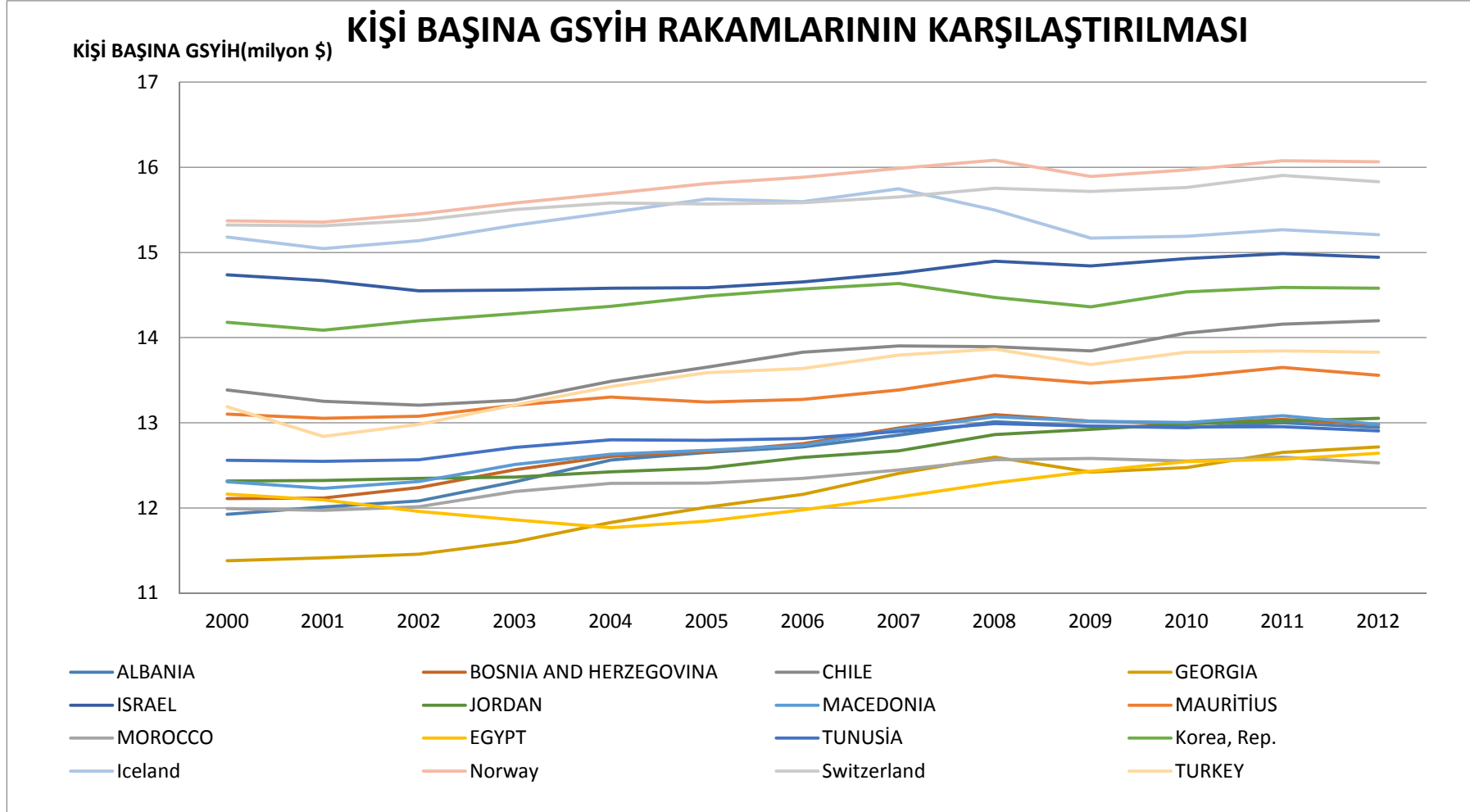
Ek 3. Türkiye'nin Sta İmzaladığı Ülkeler ile Ticaret Hacminin Karşılaştırılması

Ek 4. GSYİH Rakamlarının Karşılaştırılması

Ek 5. KBGSYİH Rakamlarının Karşılaştırılması

Ek 6. Türkiye'nin Döviz Kuru ile STA İmzalanan Ülkelerin Döviz Kurunun Gösterilişi

